

Journal of Baku Engineering University

ISSN 2521-6341

Volume 5
Number 1

2021

ECONOMICS AND
ADMINISTRATION

Journal is published twice a year
Number-1. June, Number-2. December

An International Journal

<http://journal.beu.edu.az>

Founder

Havar Mammadov

Editor-in-chief

Elchin Suleymanov

Editor

Mayis Azizov

Farid Jabiyev

Editorial board

Altay Ismayilov (Azerbaijan, Khazar University)

Elsever Ibadov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Firudin Sultanov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Hazi Eynalov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Murad Isgandarov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Nasimi Kamalov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Tarbiz Aliev (ANAS, Institute of Economy)

Tayyar Mustafayev (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Vilayat Valiyev (Azerbaijan, Institute for Scientific

Research on Economic Reforms)

Khanlar Haydarov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Samir Guliyev (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Shahriyar Muhtarov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Yadullah Hasanli (Azerbaijan, Azerbaijan State University of Economics)

International Advisory board

Alina Danilowska (Poland, Warsaw University of Life Sciences)

Alp Malazgirt (Rep. of Korea, SolBridge International School of Business)

Anthony Adamthwaite (USA, University of California Berkeley)

Frederick Joutz (USA, George Washington University)

Gregory R. Quinet (USA, Southern Polytechnic State University)

James Dingley (UK, Francis Hutcheson Institute)

James F. Rinehart (USA, Troy University)

Manouchehr Mokhtari (USA, University of Maryland)

Mark S. Hiatt (USA, Southern Polytechnic State University)

Manuela Tvaronaviciene (Lithuania, Vilnius Gediminas Technical University)

Nalan Basturk (Netherlands, Erasmus University Rotterdam)

Robert Powel (USA, University of California Berkeley)

Ronny L. Richardson (USA, Southern Polytechnic State University)

Tara Sinclair (USA, George Washington University)

William Patrick Leonard (Rep. of Korea, SolBridge Inter. School of Business)

Executive Editors

Shafag Alizade

Assistant Editors

Rufat Mammadov

Design

Ilham Aliyev

Contact address

Journal of Baku Engineering University

AZ0101, Khirdalan city, Hasan Aliyev str. 120, Absheron, Baku, Azerbaijan

Tel: 00 994 12 - 349 99 66/78 Fax: 00 994 12 349-99-90/91

e-mail: jr-eco.adm@beu.edu.az

web: <http://journal.beu.edu.az>

facebook: [Journal Of Baku Engineering University](#)

Copyright © Baku Engineering University

ISSN 2521-6341

ISSN 2521-6341

Journal of Baku Engineering University

**ECONOMICS AND
ADMINISTRATION**

Baku - AZERBAIJAN

JOURNAL OF BAKU ENGINEERING UNIVERSITY

ECONOMICS AND ADMINISTRATION

2021. Volume 5, Number 1

CONTENTS

THE COMPLIANCE OF FINANCIAL STATEMENTS OF PUBLIC LEGAL ENTITIES WITH IFRS IN AZERBAIJAN

Aygun Badalova, Firudin Sultanov, Elsevar Ibadov _____ 3

LIFE SATISFACTION AND THE TRUST TO PUBLIC INSTITUTIONS IN AZERBAIJAN: DOES THE EMPLOYMENT STATUS MATTER?

Khatai Aliyev, Ilkin Gasimov, Shaig Kazimov _____ 11

XX ƏSRDƏ SOSIAL DÖVLƏTİN İNKİŞAFINA SƏBƏB OLAN FAKTORLARIN TƏHLİLİ

Xanlar Bəylər oğlu Heydərov _____ 21

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN QƏRAR QƏBULETMƏ PROSESLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTU MƏLUMAT SİSTEMİNİN EFFEKTİVLİYİNİN ÖLÇÜLMƏSİ

Nağıyev Elşad, i.ü.f.d Elsevər İbadov _____ 31

SUVEREN SƏRVƏT FONDLARININ MAKROİQTİSADI ASPEKTDƏN ÜMUMİ TƏHLİLİ

Qədir Əsgərzadə _____ 43

DEVELOPMENT AND EFFICIENCY OF BANKING SECTOR: EVIDENCE FROM AZERBAIJAN

Ulvi Yagubov Makhdut _____ 49

YAPONİYA İQTİSADİYYATININ TƏRƏQQİSİNDƏ ÖZƏL MÜƏSSİSƏLƏRDƏ KEYFİYYƏT NƏZARƏT PROSEDURLARININ ROLU VƏ NƏTİCƏLƏRİNİN AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI ÜÇÜN NÜMUNƏLƏRİ

Nicat Muradzadə _____ 58

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA RABİTƏ SFERASININ İNKİŞAFINA SOSIAL ASPEKTDƏN BAXIŞ

Həşimova Albina Çingiz qızı _____ 65

CORONAVIRUS CRISES AND EXPANSIONARY FINANCIAL POLICY IN THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

Aykhan Abdullayev _____ 77

UOT 667.

THE COMPLIANCE OF FINANCIAL STATEMENTS OF PUBLIC LEGAL ENTITIES WITH IFRS IN AZERBAIJAN

Aygun BADALOVA

Baku Engineering University
abedelova@std.beu.edu.az

Firudin SULTANOV

Baku Engineering University
fsultanov@beu.edu.az

Elsevar IBADOV

Baku Engineering University
eibadov@beu.edu.az

ABSTRACT

Establishment and operations of public legal entities is new for Azerbaijan and younger than other institutions. Public legal entities are also required to prepare financial statements in accordance with international standards. In addition, chief accountants of public legal entities that publish annual financial statements or consolidated financial statements must be professional accountant. In this sense, the level of preparation and adequacy of financial statements of public legal entities is very important. The purpose of this article is to examine the level of compliance of financial statements of public legal entities in Azerbaijan with International Financial Reporting Standards. According to a survey conducted among accountants working in public legal entities in Azerbaijan, the results were analyzed and the consistency of the prepared financial statements was investigated.

Keywords: Public Legal Entities, International Financial Reporting Standards, Reporting.

AZƏRBAYCANDA PUBLİK HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİNİN MALİYYƏ HESABATLARININ MƏHS-YƏ UYGUNLUĞU

XÜLASƏ

Publik hüquqi şəxslərin qurulması və fəaliyyəti Azərbaycan üçün yenidir və digər institutlar ilə müqayisədə daha gəncdir. Publik hüquqi şəxslər eyni zamanda maliyyə hesabatlarını beynəlxalq standartlara uyğun hazırlamağa məcburdurlar. Bundan başqa illik maliyyə hesabatlarını və ya konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarını dərc edən publik hüquqi şəxslərin baş mühasibi də peşəkar mühasiblər olmalıdır. Bu mənada publik hüquqi şəxslərin maliyyə hesabatlarını hazırlama səviyyəsi və bunun üçün yetərliyi çox önəmlidir. Bu məqalənin məqsədi Azərbaycanda publik hüquqi şəxslərin maliyyə hesabatlarının Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğunluq səviyyəsini araşdırmaqdır. Azərbaycanda publik hüquqi şəxslərdə işləyən mühasiblər arasında keçirilən sorğuya əsasən nəticələr təhlil edilmiş və hazırlanan maliyyə hesabatlarının uyğunluğu araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Publik Hüquqi Şəxslər, Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları, Hesabatlılıq

СООТВЕТСТВИЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ ПУБЛИЧНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ МСФО В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

АННОТАЦИЯ

Создание и функционирование публичных юридических лиц является новым для Азербайджана и более молодым, чем другие институты. Публичные юридические лица также обязаны составлять финансовую отчетность в соответствии с международными стандартами. Кроме того, главные бухгалтеры публичных юридических лиц, публикующих годовую финансовую отчетность или консолидированную финансовую отчетность, должны быть профессиональными бухгалтерами. В этом смысле очень важен уровень подготовки и адекватности финансовой отчетности публичных юридических лиц. Целью данной статьи является изучение уровня соответствия финансовой отчетности публичных юридических лиц в Азербайджане Международным стандартам финансовой отчетности. По результатам опроса, проведенного среди бухгалтеров, работающих в

публичных юридических лиц в Азербайджане, были проанализированы результаты и исследована непротиворечивость подготовленных финансовых отчетов.

Ключевые слова: публичные юридические лица, международные стандарты финансовой отчетности, составление отчетов

1. Introduction

A public legal entity is an organization established on behalf of the state or municipality or by a public legal entity, engaged in activities of national and public importance, which is not a state or municipal body. The law on Public Legal Entities was first adopted in Azerbaijan in 2015 [1]. According to the Law on Accounting in Azerbaijan, public legal entities prepare financial statements in accordance with International Financial Reporting Standards. On the other hand, financial statements of medical institutions, educational institutions and related public legal entities established by the state and municipalities are prepared in accordance with International Financial Reporting Standard for Small and Medium-sized Entities or International Public Sector Accounting Standards, depending on the right to engage in entrepreneurial activity. Chief accountants of public legal entities that publish annual financial statements or consolidated financial statements must be professional accountants [2].

Having the characteristics of a public legal entity has important consequences such as the privilege of benefiting from public authority. There is still ongoing debate about the status of some organizations regarding public status. Caglayan has studied the approaches of the doctrine and jurisdictions in terms of organizations whose quality is controversial. According to the study, public legal entities have superior powers that go beyond private law, called "public power privileges", due to their public legal personality. The main public power privileges are listed in detail in the study. [3]. Tax reports submitted by public legal entities to the tax authorities on the basis of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan shall not replace the financial reports submitted in accordance with the requirements of the Accounting Law of the Republic of Azerbaijan. At the same time, the audit of the financial statements of public legal entities is carried out in accordance with the International Auditing Standards [4]. The quality of the reports provided is also related to the accounting literacy of accountants. IFRS-based financial statements are less literate than tax reporting. Accounting education provided in higher education institutions does not meet expectations. [5]. At the same time, from the point of view of economic terminology, the terms of the same name are used both in accounting and in other fields, such as tax legislation. However, due to the fact that tax legislation has been applied for a long time, these concepts have been fully mastered by accountants in terms of taxation [6]. To develop the application of IFRSs in Azerbaijan, accountants or other professionals need to understand the international regulatory framework for financial reporting and prepare financial statements in accordance with IFRSs [7]. Jafarov, Abdullyava and Mammadyarov explored the problems of the application of International Financial Reporting Standards in the CIS countries in terms of institutional, organizational, legal, financial, personnel and methodological issues. [8]. In this study, the situation in the preparation of the financial statements of public legal entities has been examined.

2. Purpose and importance of the research

The purpose of the study is to investigate the compliance of financial statements of public legal entities in Azerbaijan with IFRS. There is a need for extensive research on Public Legal

Entities, which is a new institution in the Republic of Azerbaijan. The article on the compliance of public legal entities with IFRS in Azerbaijan has not been investigated before. Therefore, the results of the study are expected to contribute to academic development.

3. Research hypotheses

The research hypotheses are defined as follows:

- H1: There is a differ significantly between the software used by Public Legal Entities and the compliance of their financial statements with IFRS.
- H2: There is a differ significantly between the financial statements of Public Legal Entities and their certified employees.
- H3: There is a differ significantly between the financial statements of public legal entities and the IFRS.
- H4: There is a differ significantly between the consolidated financial statements of Public Legal Entities and the IFRS.
- H5: There is a differ significantly relationship between Financial Statements of Public Legal Entities in accordance with IFRS and Sharing with the Public.
- H6: There is a significant difference between the work experience and knowledge of employees of PLEs and their compliance with IFRS.

4. Scope of research and data processing

A survey was conducted among employees of the Finance Department of public legal entities in Azerbaijan. 54 accountants took part in the survey. All the questionnaires answered were useful. Reliability Analysis, Independent Sample T-Test, One-way ANOVA analysis were performed with the SPSS package program. Cronbach alpha was used to show the size of the internal consistency and how closely the group element is related.

5. Description and explanation of the results

The following is the demographic and other information of the respondents. Of the accountants surveyed, 26 (48.1%) were men and 28 (51.9%) were women. Together with this, 22 (41%) were in the 18-25 age group, 20 (37%) were in the 26-35 age group, 7 (13%) were in the 36-45 age group, and 3 (5 %) 46-55 years old and 2 (4%) people were 55+ years old. At the same time, 1 (1.9%) had a general education, 16 (29.6%) had a bachelor's degree, 33 (61.1%) had a master's degree, and 4 (7.4%) had a doctorate. In general, in the end, the vast majority of exemplary groups are people with higher education.

Table 1 Statistics of personal data of the survey participants

	Frequency	Percentage
Gender		
Male	26	48.1%
Female	28	51.9%
Total:	54	100.0%
Age group		
18-25	22	40.7%
26-35	20	37%
36-45	7	13%
46-55	3	5.6%
55+	2	3.7%
Total:	54	100.0%

Educational Qualification		
General education	1	1.9%
Vocational education	0	0
Bachelor's degree	16	29.6%
Master's degree	33	61.1%
Doctorate	4	7.4%
Total:	54	100.0%
Work experience		
Less than 1 year	8	14.8%
1-5	22	40.7%
6-10	14	25.9%
11-15	10	18.5%
Total	54	100%

Of the participants in Public Legal Entities, 25 (46%) work in other fields, 8 (15%) in education, 9 (17%) in healthcare, and 12 (22%) in social services. In addition, a survey was conducted to find out what software the financial system uses such as "Excel, 1C, LOGO, SERP, Micro, and other" in the Public Legal Entity and what financial statements it prepares.

The relationship between the software used by public entities and the compliance of their financial statements with IFRSs has been examined. "Software" is an independent variable and the dependent variable is "IFRS Compliance". The results of the analysis are given in Table 2.

Table 2. Relationship between the software used by public legal entities and the compliance of their financial statements with IFRS

One-way ANOVA analysis					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	.294	3	.098	2.999	.039
Within Groups	1.632	50	.033		
Total	1.926	53			

As a result of the analysis, there is a significant difference between the software used and compliance with IFRS. Therefore, looking at the results in the table, it can be said that there is a relationship between the software used and the preparation of the financial statements in accordance with IFRS, since the significance value is $p = 0.039 < 0.05$. Accordingly, the H1 hypothesis is accepted.

Post Hoc test was used to test the relationship between groups due to differences between variances. (Table 3)

Table 3. Tukey Multiple Comparison Test

		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1C	SERP	-.29885*	0.10958	0.042	-0.5901	-0.0076
	EXCEL	0.03448	0.05333	0.916	-0.1072	0.1762
	OTHER	0.03448	0.10958	0.989	-0.2567	0.3257
SERP	1C	.29885*	0.10958	0.042	0.0076	0.5901
	EXCEL	.33333*	0.11225	0.023	0.0350	0.6316
	OTHER	0.33333	0.14752	0.122	-0.0587	0.7254
EXCEL	1C	-0.03448	0.05333	0.916	-0.1762	0.1072
	SERP	-.33333*	0.11225	0.023	-0.6316	-0.0350

	OTHER	0.00000	0.11225	1.000	-0.2983	0.2983
OTHER	1C	-0.03448	0.10958	0.989	-0.3257	0.2567
	SERP	-0.33333	0.14752	0.122	-0.7254	0.0587
	EXCEL	0.00000	0.11225	1.000	-0.2983	0.2983

*The mean difference is significant at the 0.05 level.

An important difference is seen in the table when considering the significance value between 1C and SERP ($p = 0.042 < 0.05$). When looking at the significance value between 1C and Excel and Other, it appears that there is no difference between the variants ($p = 0.916 > 0.05$ and $p = 0.989 > 0.05$).

Relationship between the financial statements of Public Legal Entities and their certified employees (H2): With the One-way ANOVA test, it is investigated whether there is a significant difference between the certified employees of public legal entities and the financial statements prepared by these employees. The financial statements are the dependent variable, while the certificates are the independent variable. (Table 4)

Table 4. Relationship between the financial statements of Public Legal Entities and their certified employees

		One-way ANOVA				
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
ACCA	Between Groups	.107	1	.107	.430	.515
	Within Groups	12.930	52	.249		
	Total	13.037	53			
CIMA	Between Groups	.001	1	.001	.079	.780
	Within Groups	.980	52	.019		
	Total	.981	53			
CPA	Between Groups	.001	1	.001	.079	.780
	Within Groups	.980	52	.019		
	Total	.981	53			
CIPA	Between Groups	.001	1	.001	.079	.780
	Within Groups	.980	52	.019		
	Total	.981	53			
CFA	Between Groups	.001	1	.001	.079	.780
	Within Groups	.980	52	.019		
	Total	.981	53			

As can be seen, all significance values are greater than 0.05. In this case, it is concluded that there is no relevant relationship between the Statement of financial position and the certificates. Also, the significance values are greater than 0.05 when the same analysis is performed with the Statement of profit or loss, Statement of Cash Flow, Statement change of equity and Notes. In conclusion, there is no significant difference between the type of financial statements prepared by public legal entities and their compliance with certificates. Our hypothesis H2 is rejected.

Relationship between financial statements of public legal entities and IFRS compliance (H3): According to the analysis results, the significance value of the Statement of financial position is less than 0.05. In other words, there is an important differ significantly between the compliance of the Statement of financial position prepared by public legal entities with IFRS.

However, the significance values of other Financial Statements are greater than 0.05. It can be concluded that there is no differ significantly between the financial statements and compliance with IFRS. As a result, hypothesis H3 is rejected. (Table 5)

Table 5. Relationship between financial statements of public legal entities and IFRS Compliance

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Statement of financial position	Between Groups	.377	1	.377	5.889	.019
	Within Groups	3.327	52	.064		
	Total	3.704	53			
Statement of profit or loss	Between Groups	.285	1	.285	2.551	.116
	Within Groups	5.808	52	.112		
	Total	6.093	53			
Statement of cash flows	Between Groups	.011	1	.011	.045	.833
	Within Groups	13.192	52	.254		
	Total	13.204	53			
Statement of changes in equity	Between Groups	.729	1	.729	3.081	.085
	Within Groups	12.308	52	.237		
	Total	13.037	53			
Notes	Between Groups	.086	1	.086	.517	.475
	Within Groups	8.673	52	.167		
	Total	8.759	53			

Relationship between consolidated financial statements of Public Legal Entities and IFRS (H4): The T test was used to see if the IFRS consolidated financial statements had a significant relationship. According to the analysis results, our variances are homogeneous with each other as the significance value is $p = 0.655 > 0.05$ and there is no distinction between the means of sig 2-tailed = $0.662 > 0.05$. Accordingly, our H4 hypothesis was rejected. Table 6 shows the results of the T Test.

Table 6. Relationship between consolidated financial statements of Public Legal Entities and IFRS

Levene's test forequality of variances					
	F	Sig	t	df	Sig.(2-tailed)
Equal variances assumed	,201	,655	-,440	52	,662
Equal variances not assumed			-,305	1,036	,810

Relationship between Financial Statements of Public Legal Entities in accordance with IFRS and Sharing with the Public (H5): When relationship was investigated, the dependent variable was taken as "IFRS compliance" and the independent variable as "public sharing ratio". The F value in the first part of the table is used to test whether the variances are homogeneous. In this table, the Sig (2-tailed) value is the value that shows whether there is a difference between the groups. If this value is less than 0.05, it is decided that there is a difference between the groups. If this value is greater than 0.05, it is decided that there is no significant difference between the groups compared.

According to the results of the analysis, our variances are homogeneous with each other since the significance value is $p = 0.611 > 0.05$ and there is no distinction between the means since sig.(2-tailed) = $0.618 > 0.05$. Therefore, our H5 hypothesis is rejected. (Table 7)

Table 7. Relationship between Financial Statements of Public Legal Entities in accordance with IFRS and Sharing with the Public

Levene's test for equality of variances					
	F	Sig	t	df	Sig.(2-tailed)
Equal variances assumed	,262	,611	-,501	52	,618
Equal variances not assumed			-,343	1,035	,788

The relationship between the experience and knowledge of employees of public legal entities and "compliance with IFRS" (H6): To test this relationship, it was taken the dependent variable as "IFRS compliance" and the independent variable as "knowledge and work experience" in the Independent Samples t-Test. There is a considerable disparity between "the duration of knowledge and job experience" and "compliance with IFRS," according to the findings. Because it is less than sig.0.05, which is a significant value. As a result, our H6 hypothesis is accepted. Table 8 summarizes the findings of the investigation.

Table 8. The relationship between the experience and knowledge of employees of public legal entities and "compliance with IFRS".

Levene's test for equality of variances					
	F	Sig	t	df	Sig.(2-tailed)
Equal variances assumed	4,006	,051	2,450	52	,018
Equal variances not assumed			12,607	51,000	,000

CONCLUSION

This study was conducted to obtain information on the Financial Statements of Public Legal Entities in Azerbaijan and to ensure that those financial statements comply with IFRS. In our study, the validity of our hypotheses was examined based on the results obtained in the Financial Reporting of Public Legal Entities.

The relevance of the results obtained in the analysis of the financial statements of public legal entities in accordance with the IFRS was examined in accordance with our hypotheses.

Based on our hypotheses, the relationship between the financial statements of public legal entities and the factors affecting it has been investigated. These factors are software, certificates, age, education level, work experience.

The following results were obtained at the end of the analysis:

- One-way ANOVA was analyzed according to the software, which is an independent variable. As a result of the analysis, there is a significant difference between the software used and compliance with IFRS. The H1 hypothesis is accepted.
- Relationship between the financial statements of Public Legal Entities and their certified employees (Hypothesis 2) is rejected.
- As a result of One-way ANOVA analysis, relationship between financial statements of Public Legal Entities and IFRS compliance (Hypothesis 3) is rejected.
- As a result of the independent t-test analysis, Relationship between consolidated financial statements of Public Legal Entities and IFRS (H4 hypothesis) was rejected.
- As a result of the independent t-test analysis, relationship between Financial Statements of Public Legal Entities in accordance with IFRS and Sharing with the Public (H5 hypothesis) is rejected.
- As a result of the independent t-test analysis, the relationship between the experience and knowledge of employees of public legal entities and "compliance with IFRS" (H6 hypothesis) was accepted.

REFERENCES

1. Publik hüquqi şəxslər haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/31994>, 2015
2. Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun, <https://e-qanun.az/framework/5458>, 2014
3. R. Çağlayan, *Hukukumuzda Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı ve Kısıtları*, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, N-7, p.373-398, 2016
4. N. Talıbov, *Publik hüquqi şəxslərdə maliyyə hesabatlarının auditi üzrə metodik göstəriş*, Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası, 309/1, 2019
5. E. Ibadov, F. Sultanov, S. Huseynzade, *The Correlation Between the Expectation Of businesses from Accounting and its Education in the higher Education Institutions: The Case of Azerbaijan*, 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development, p.40-50, 2020
6. Z. İ. Fəti-zadə, *Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarının tətbiqi ilə bağlı keçid mərhələsində mühasibat uçotu və vergi uçotu arasında yaranan problemlər*, Maliyyə və uçot jurnalı, №9, p.35-40, 2012
7. E. Hüseynli, N. Balayeva, R. Şirinova, A. Əsgərova, *IFRS Adoption and its Implementations in Azerbaijan*, Oeconomia, 14(4), p.13-23, 2015
8. E.O. Cəfərov, F.Ə. Abdullayeva, M.C. Məmmədyarov, *MDB ölkələrində mühasibat uçotu sahəsində aparılan islahatlar*, Maliyyə və uçot jurnalı, №2, p.11-29, 2011

Uot:330.567.2/4

LIFE SATISFACTION AND THE TRUST TO PUBLIC INSTITUTIONS IN AZERBAIJAN: DOES THE EMPLOYMENT STATUS MATTER?

Khatai ALIYEV

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Baku, Istiqlaliyyat str.6, AZ1001 Azerbaijan.
Baku Engineering University
Khirdalan, Hasan Aliyev str. 120, AZ0101, Azerbaijan,
Khatai.aliyev@unec.edu.az

Ilkin GASIMOV

Baku Engineering University
Khirdalan, Hasan Aliyev str. 120, AZ0101, Azerbaijan.
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Baku, Istiqlaliyyat str.6, AZ1001 Azerbaijan.
Institute for Scientific Research on Economic Reforms
Baku, Hasan Bey Zardabi Avenue 88a, AZ1011, Azerbaijan.
ilqasimov@beu.edu.az

Shaig KAZIMOV

Azerbaijan State University of Economics (UNEC),
Baku, Istiqlaliyyat str.6, AZ1001 Azerbaijan
kazimov.shaigh@mail.ru

ABSTRACT

Primary goal of public policy is to enhance individual and societal well-being. Public policy decision-makers are the representatives of public institutions and there is a clear positive linkage between the trust to public institutions and self-reported life satisfaction of individuals. Therefore, this research aims to explore the current state of institutional trust and life satisfaction of individuals, and empirically estimate the relationship for the group of people with different employment status (employed, unemployed, people not in the labour force). Using a nationally representative cross-sectional dataset of 2698 respondents, we find that life satisfaction and the trust to public institutions significantly vary among the people with different employment status. Particularly, unemployed people report lower trustworthiness to public institutions and less satisfaction with life. Overall, research findings confirm existence of a positive causality from the trust to public institutions and self-reported individual life satisfaction. The impact is larger for employed people, followed by unemployed and inactive labour force. Azerbaijan government should work on strengthening the public trust, especially among the unemployed people in order to enhance the individual and societal well-being. Public policy decision makers can consider the research findings to increase the effectiveness of policy initiatives.

Keywords: Life satisfaction, Public trust, Institutional trust, Employment status, Public policy, Azerbaijan.

**AZƏRBAYCANDA INSTITUTLARA INAM VƏ HƏYAT MƏMNUNİYYƏTI:
MƏŞĞULLUQ STATUSUNUN FƏRQI VARMİ?**

XÜLASƏ

Dövlət siyasətinin əsas məqsədi fərqi və cəmiyyət rifahını gücləndirməkdir. Dövlət siyasəti qərarvericiləri dövlət institutlarının nümayəndələridir və dövlət institutlarına inam və həyat məmnuniyyəti arasında açıq-aydın müsbət əlaqə mövcuddur. Buna görə də bu tədqiqat fərdlərin institutsional inamları və həyat məmnuniyyətlərinin mövcud vəziyyətini araşdırmağı və müxtəlif məşğulluq statusu (məşğul, işsiz, əmək gücündə olmayan

insanlar) olanlar üçün əlaqəni empirik olaraq qiymətləndirməkdir. 2689 respondentdən çarpaz verilənlər bazasından istifadə etməklə biz həyat məmnuniyyəti və dövlət institutlarına inam arasındakı əlaqənin müxtəlif məşğulluq statusu olan insanlar arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyini tapmışıq. Xüsusilə, işsiz insanların dövlət institutlarına aşağı inamı və həyat məmnuniyyətinin olması məlum olur. Ümumilikdə, tədqiqat nəticələri dövlət institutlarından və fərdi həyat məmnuniyyətindən müsbət səbəbiyyət əlaqəsinin olduğunu təsdiqləyir. İşsiz və əmək gücü olmayan insanlardan sonra təsir özünü ən çox məşğul əhalidə göstərir. Azərbaycan hökuməti fərdi və cəmiyyət rifahını artırmaq üçün xüsusilə işsiz əhali arasında dövlət inamını gücləndirmək üçün işləməlidir. Dövlət siyasəti qərarvericiləri bu tədqiqat nəticələrini siyasət təşəbbüslərinin effektivliyinin artırılması üçün nəzərə ala bilərlər.

Açar sözlər: Həyat məmnuniyyəti, İctimai inam, institusional inam, Məşğulluq statusu, Dövlət siyasəti, Azərbaycan.

УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ ЖИЗНЬЮ И ДОВЕРИЕ К ГОСУДАРСТВЕННЫМ ИНСТИТУТАМ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ИМЕЕТ ЛИ ЗНАЧЕНИЕ СТАТУС ЗАНЯТОСТИ?

РЕЗЮМЕ

Основная цель государственной политики состоит в том, чтобы повысить индивидуальное и общественное благополучие. Лица, принимающие решения в области государственной политики, являются представителями государственных учреждений, и существует четкая положительная связь между доверием к государственным учреждениям и самооценкой удовлетворенности жизнью людей. Поэтому данное исследование направлено на изучение текущего состояния институционального доверия и удовлетворенности жизнью отдельных лиц, а также эмпирическую оценку взаимосвязи для группы людей с разным статусом занятости (занятые, безработные, лица, не входящие в состав рабочей силы). Используя общенациональный репрезентативный набор перекрестных данных из 2698 респондентов, мы обнаружили, что удовлетворенность жизнью и доверие к государственным институтам значительно различаются среди людей с разным статусом занятости. В частности, безработные сообщают о меньшем доверии к государственным учреждениям и меньшей удовлетворенности жизнью. В целом результаты исследований подтверждают существование положительной причинно-следственной связи между доверием к государственным учреждениям и самооценкой индивидуальной удовлетворенности жизнью. Воздействие больше для работающих людей, за которыми следуют безработные и неактивная рабочая сила. Правительство Азербайджана должно работать над укреплением общественного доверия, особенно среди безработных, с целью повышения личного и общественного благосостояния. Лица, принимающие решения в области государственной политики, могут учитывать результаты исследований для повышения эффективности политических инициатив.

Ключевые слова: Удовлетворенность жизнью, Общественное доверие, Институциональное доверие, Статус занятости, Государственная политика, Азербайджан.

1. INTRODUCTION

The goal of a government policy should be to enhance the well-being of citizens (see Clark et al., 2019). Well-being, life satisfaction, or happiness are used as synonymous notions to measure welfare in a society. It is a fact that an ideal society is in which "citizens are happy, feel satisfied, and find their lives meaningful" (Oishi and Diener, 2014). The government's responsibility is to maintain access to and quality of public services. In this context, people's perception of "how successful the government is" represents trust in public institutions. Institutional trust shows citizens' confidence in governmental and judicial bodies (Hudson, 2006). Existing literature confirms the existence of a positive association between institutional trust and the life satisfaction of individuals (Zhang and Zhang, 2015; Heliwell, Huang and Wang, 2016; Aliyev, Gasimov and Eynalov, 2021). Probably, the best definition of institutional trust – life satisfaction association is given by Esaiasson et al. (2020): "citizens act as if they have signed a happiness contract with those in power". Therefore, the policymaking process can be more successful if there is information about the well-being of citizens (Kroll and Delhey, 2013).

On the other hand, employment status should significantly impact both life satisfaction and institutional or public trust. Especially, unemployment is a significant determinant of both indicators. Previous studies provide substantial evidence that unemployment decreases life satisfaction (Eren and Aşıcı, 2017; Lim, 2017; Frey, 2018; Barros, Dieguez and Nunes, 2019; Aliyev, 2021) and institutional trust (Hudson, 2006; Bauer, 2018) of individuals. Therefore, we can expect that employment status significantly matters for life satisfaction and public trust in Azerbaijan. There is a great probability that unemployment status also affects the association between life satisfaction and public trust. To our best knowledge, this is the first study that investigates the relationship in the corresponding country. Overall, subjective well-being literature is relatively poor about Azerbaijan society (see Aliyev and Gasimov, 2020; Aliyev 2020a, 2020b). Therefore, the current study will have a solid contribution to the existing literature on Azerbaijan.

The study uses a cross-sectional methodology based on unique and nationally representative social survey data (ASERC, 2021) of 2658 respondents. The survey measures the trust to public institutions and self-reported happiness of individuals in Azerbaijan in addition to a set of socio-demographic and employment related questions. Therefore, the research evaluates the relationship between public trust and life satisfaction in individuals with different employment status.

2. DATA AND EMPIRICAL METHODOLOGY

2.1. Sampling and variables

The dataset used in empirical modelling includes 3 primary indicators (public trust, life satisfaction, and employment status) and a set of control variables. Data collection was carried out during January 2021 through social media (Facebook and Instagram) channels with paid ads. Overall, 2754 respondents filled the survey blank. When those who did not answer the questions needed to measure the primary indicators are filtered out, 2658 respondents left. Among them, 53.7% (1450 respondents) are females, and 45.4% (1207 respondents) are males, while 41 individuals skipped the gender status question. The mean age of the total sample is 35.05.

Regarding employment status, the whole responses were disaggregated into three parts: (1) Employed (1464 respondents), (2) Unemployed (485 respondents), and (3) Not in the labor force (749 respondents). The last category includes students, housewives, and retired respondents. Therefore, we estimate the relationship between public trust and life satisfaction based on 3 disaggregated sub-samples explained above. The disaggregation allows comparing how the relationship is different depending on the employment status.

Note that here we use public trust, the trustworthiness of public institutions, and institutional trust as synonyms of each other. To make the meaning of the notion clear, someone should look at the measurement methodology of public trust. We construct a "public trust" scale based on the self-perceived trustworthiness of 6 public institutions reported by each respondent. In the survey, respondents are asked to report their confidence in the (1) government, (2) parliament, (3) health system, (4) education system, (5) internal security forces, and (6) courts. For each public institute, trustworthiness is measured with a 5-point Likert scale (1 = completely not trust, 5 = completely trust). Therefore, the respondent's institutional trust (hereafter IT) indicator displays the sum of trustworthiness scores to each public institute on an ordinal scale, ranging from 6 to 30.

The methodology to measure life satisfaction of an individual refers to Pavot and Diener's (1993) "the Satisfaction with Life Scale (SWLS)" approach, which is based on the responses to 5 questions: (1) In most ways, my life is close to my ideal, (2) The conditions of my life are excellent, (3) I am satisfied with my life, (4) So far, I have achieved the important things I want in life, and (5) If I could live my life over, I would change almost nothing. Each question gets value according to a 7-point Likert scale: 1 = totally disagree, and 7 = totally agree. The respondent's life satisfaction (hereafter LS) score denotes the sum of scores, ranging from 7 to 35. The score less than 20 implies dissatisfaction with life (Extremely dissatisfied if $5 \leq LS \leq 9$; Dissatisfied if $10 \leq LS \leq 14$; Slightly dissatisfied if $15 \leq LS \leq 19$) while greater score means that the respondent is satisfied with life (Slightly satisfied if $21 \leq LS \leq 25$; Satisfied if $26 \leq LS \leq 30$; Extremely satisfied if $31 \leq LS \leq 35$). If the LS score equals 20, the respondent is neither dissatisfied nor satisfied – i.e., neutral.

Empirical models also include selected socio-demographic indicators to avoid omitted variable biasedness. Control variables are:

Age denotes the respondent's age, ranging from 17 to 72.

Gender is a dummy variable included to take the impact of gender status into account. The variable equals 1 for females and 0 for males. Those who did not report their gender status are coded as missing data.

The group of dummy variables represents information about the respondent's highest level of educational attainment. Because the survey measures educational attainment level with a 5-category question, we created 4 dummy variables (School, College, Master, Ph.D.) while leaving bachelor graduates with no further degrees as the reference group.

School equals 1 if the person did not get any further education after graduating from 9 or 11-year comprehensive schools (which is mandatory in the country), and 0 otherwise.

College gets 1 if the person's highest educational attainment level is graduation from vocational schools/colleges, and 0 otherwise.

Master equals 1 if the person received a master's degree (with no Ph.D. education), and 0 otherwise.

PhD gets 1 if the person has completed a Ph.D. program or an equivalent education level, and 0 otherwise.

Marital status-related dummies include two variables. Unmarried individuals are in the reference group. Married equals 1 for married respondents, and 0 otherwise. Simultaneously, Widowed represents widowed/divorced individuals (equals 1) while 0 for unmarried and married respondents.

Lastly, the empirical model specification includes a group of regional dummies to control for variations in living areas across the country. The country is divided into 11 economic regions: the Nakhchivan Autonomous Republic, Baku city, Absheron, Ganja-Qazakh, Sheki-Zaqatala, Lankaran, Guba-Khachmaz, Aran, Upper Karabakh, Kalbajar-Lachin, and Mountainous Shirvan (SSCAR, 2020). Baku is the capital and largest region of the Republic. To take into account regional differences, we have left respondents residing in Baku city as the reference group and created 6 regional dummies: "Abseron", "Aran", "Ganja-Qazakh", "Lankaran", "Sheki-Zaqatala", and "Other regions". The "Other regions" category covers all respondents from the remaining regions.

2.2. Model building

The baseline model for estimation is specified as follows:

$$\begin{aligned} \text{Log}(LS)_i^k = & \alpha_0^k + \alpha_1^k * \text{log}(IT)_i^k + \alpha_2^k * \text{age}_i^k + \alpha_3^k * \text{age}_i^{2k} + \alpha_4^k * \text{Gender}_i^k + \alpha_5^k * \text{School}_i^k + \alpha_6^k \\ & * \text{College}_i^k + \alpha_7^k * \text{Master}_i^k + \alpha_8^k * \text{Ph.D}_i^k + \alpha_9^k * \text{Married}_i^k + \alpha_{10}^k * \text{Widowed}_i^k + \alpha_{11}^k \\ & * \text{Absheron}_i^k + \alpha_{12}^k * \text{Aran}_i^k + \alpha_{13}^k * \text{GanjaQazakh}_i^k + \alpha_{14}^k * \text{Lankaran}_i^k + \alpha_{15}^k \\ & * \text{ShekiZaqatala}_i^k + \alpha_{16}^k * \text{OtherRegions}_i^k + u_i^k \end{aligned}$$

Here, α denotes the regression parameters while k stands for the disaggregated samples – (1) "Employed", (2) "Unemployed", and (3) "Respondent not in the labor force". u is the error term. i display the i -th observation in the sample. Following Frijters and Beaton's (2012) and model functional form specification test result, we have included "age" in quadratic form.

Ordinary least squares (OLS) and Robust least squares methods are applied to estimate parameters of the regression models.

3. RESULTS AND INTERPRETATIONS

3.1. Descriptive analyses

Table 1 tabulates the main descriptive statistics of model variables for each disaggregated sample. We observe that average life satisfaction and institutional trust scores are lower among unemployed people than employed ones. On the contrary, respondents not in the labor force report higher LS and IT scores due to having limited responsibilities in the family. To conserve the space, we do not discuss further details of the descriptive statistics.

	No.Obs.	Mean	Min	Max	Std.
Panel A: Employed respondents					
LS	1464	17.94	5	35	7.25
IT	1325	17.87	6	30	5.76
Age	1424	37.68	17	72	11.96
Gender (Ref. males)	1447	0.513	0	1	0.499
School	1434	0.157	0	1	0.366
College	1434	0.147	0	1	0.354
Bachelor(Ref.)	1434	0.446	0	1	0.497
Master	1434	0.198	0	1	0.399
Ph.D.	1434	0.047	0	1	0.213
Unmarried (Ref.)	1436	0.308	0	1	0.462
Married	1436	0.597	0	1	0.491
Widowed	1436	0.095	0	1	0.292
Baku (Ref.)	1440	0.453	0	1	0.498
Absheron	1440	0.128	0	1	0.335
Aran	1440	0.113	0	1	0.316
Ganja-Qazakh	1440	0.083	0	1	0.276
Lankaran	1440	0.061	0	1	0.239
Sheki-Zaqatala	1440	0.078	0	1	0.268
Other regions	1440	0.083	0	1	0.276
Panel B: Unemployed respondents					
LS	485	12.54	0	1	6.315
IT	417	16.34	6	30	6.122
Age	475	35.07	18	63	11.58
Gender (Ref. males)	478	0.512	0	1	0.500

School	472	0.286	0	1	0.452
College	472	0.209	0	1	0.408
Bachelor(Ref.)	472	0.375	0	1	0.484
Master	472	0.123	0	1	0.329
Ph.D.	472	0.006	0	1	0.079
Single (Ref.)	474	0.411	0	1	0.493
Married	474	0.459	0	1	0.498
Widowed	474	0.129	0	1	0.335
Baku (Ref.)	477	0.419	0	1	0.494
Absheron	477	0.159	0	1	0.366
Aran	477	0.136	0	1	0.343
Ganja-Qazakh	477	0.073	0	1	0.261
Lankaran	477	0.067	0	1	0.250
Sheki-Zaqatala	477	0.084	0	1	0.277
Other regions	477	0.061	0	1	0.239
Panel C: Respondent not in the labour force					
LS	749	18.45	5	35	6.811
IT	683	18.45	6	30	5.254
Age	718	29.45	17	85	15.43
Gender (Ref. males)	732	0.631	0	1	0.482
School	719	0.427	0	1	0.495
College	719	0.111	0	1	0.315
Bachelor(Ref.)	719	0.352	0	1	0.478
Master	719	0.102	0	1	0.302
Ph.D.	719	0.008	0	1	0.091
Single (Ref.)	717	0.659	0	1	0.474
Married	717	0.298	0	1	0.458
Widowed	717	0.042	0	1	0.200
Baku (Ref.)	728	0.441	0	1	0.497
Absheron	728	0.126	0	1	0.332
Aran	728	0.118	0	1	0.323
Ganja-Qazakh	728	0.069	0	1	0.253
Lankaran	728	0.096	0	1	0.295
Sheki-Zaqatala	728	0.074	0	1	0.262
Other regions	728	0.074	0	1	0.262

Table 1: Descriptive statistics of variables

(Source: Authors' calculations)

Figure 1 also provides valuable information about the relationship between public trust and life satisfaction of individuals belonging to different employment status categories. There are some parallel dynamics for employed and unemployed individuals. While unemployed respondents report being less satisfied with life, we observe an increasing average satisfaction score in response to increased self-perceived trustworthiness of public institutions. Some ups and downs can be due to other factors affecting individuals' well-being. There is a sharp fall in life satisfaction at the highest level of trust to public institutions (when IT score is greater than 27-28). The number of individuals with $IT > 27$ is 47 (3.2%) and 11 (2.3%) among employed and unemployed respondents, respectively. An explanation of such a sharp LS drop is challenging, according to figure 1. However, (1) existence of many other (some personality-related or individual-specific issues) factors affecting LS, (2) unmet expectations due to excessive optimism about public institutes, and (3) inaccurate self-evaluation about the trustworthiness of institutions can be among the possible explanations. Particularly, the second option looks more justifiable.

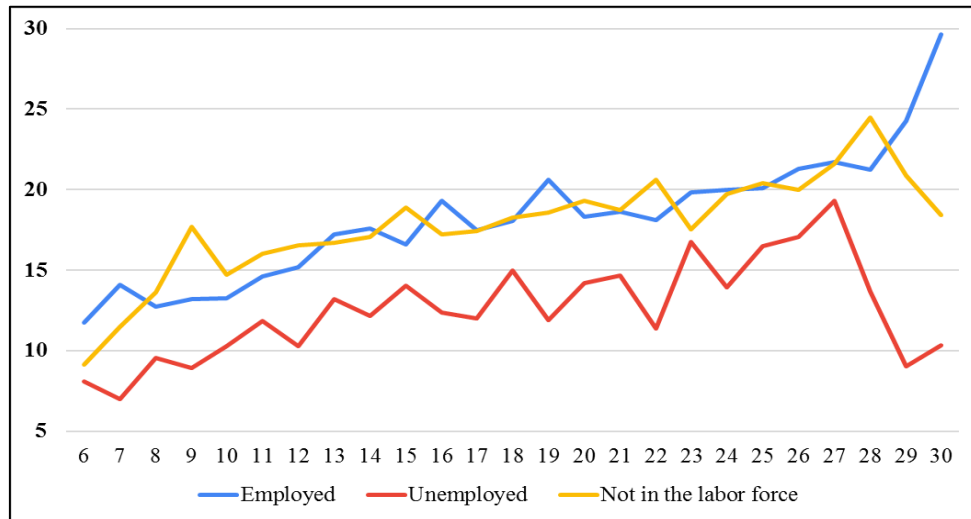

Figure 1: Institutional trust (X-axes) vs. life satisfaction (Y axes)

(Source: Authors' creation)

On the contrary, respondents not in the labor force are more satisfied with life, especially when $IT > 27$. The number of respondents with such a highest public trust score equals 18 (2.4%). Because respondents belonging to this category have relatively fewer responsibilities, such a sharp increase is plausible, probably due to other factors.

Overall, the initial impression about LS and IT association is a bit contradictory with logical assessment. Logically, employed respondents should have more vulnerable to trust in public institutions – they are active in economic transactions, have greater responsibilities, and feel the need for better institutions more than others. Unemployed people's life satisfaction should be more sensitive to perceived public trust if their being unemployed relies on institutional injustice. In this context, empirical results will be more informative and reliable to understand the background of the association.

2.2. Empirical results

Table 2 tabulates estimation results obtained from OLS and Robust Least Squares (Robust LS) methods. As mentioned above, the specified model also includes a set of covariates for control purposes. Empirical results for unemployed individuals, employed individuals, and respondents not in the labor force are given under "Panel A", "Panel B", and "Panel C" respectively.

Estimation results altogether confirm the existence of a significant positive association between self-perceived public trust and people's life satisfaction in Azerbaijan society. In all panels, the coefficient of $\text{Log}(IT)_i$ is positive and statistically significant ($p < 0.01$). While controlling for many individual-specific factors, we find that the causality from an individual's institutional trust to life satisfaction is economically more significant among employed respondents followed by unemployed people in the society. In contrast, economically active people not in the labor force are comparatively less sensitive to the perceived trustworthiness of public institutions. Thus, the elasticity coefficient is 0.45-0.50% for employed respondents while that is 0.37-0.39%, and 0.31-0.33% for unemployed individuals and non-active laborforce. Therefore, employment status matters for the relationship between the public trust and life satisfaction of individuals in Azerbaijan.

Regarding the impact of other covariates, we found an inverse U-shaped association between age and individuals' well-being. The convexness of the shape is significant at 1% level for panels A and C, while weak convexness is recorded for the unemployed group ($p < 0.1$). According to OLS and Robust LS results, the threshold value of age is 42-48 for employed people, 35-39 for unemployed individuals, and 48-50 for respondents not in the labor force. The impact is negative up to the threshold level and later turns to positive (increasing marginal returns).

Variables	Panel A		Panel B		Panel C	
	OLS	Robust LS	OLS	Robust LS	OLS	Robust LS
Log(IT) _i	0.453***	0.499***	0.367***	0.387***	0.312***	0.330***
Age _i	-0.025***	-0.029***	-0.028*	-0.031*	-0.029***	-0.030***
Age _i ²	0.0003***	0.0003***	0.0004*	0.0004*	0.0003***	0.0003***
Gender _i	0.041	0.027	0.069	0.074	0.024	-0.003
School _i	-0.105***	-0.108***	-0.194***	-0.209***	0.039	0.023
College _i	-0.078**	-0.066*	-0.245***	-0.244***	0.128**	0.123**
Master _i	0.137***	0.142***	0.0002	-0.003	0.101*	0.100*
PhD _i	0.149**	0.152**	0.0004	0.0008	-0.026	0.321
Married _i	0.088**	0.095**	0.044	0.061	0.047	0.012
Widowed _i	-0.008	0.006	0.111	0.135	0.047	0.066
Absheron _i	-0.090**	-0.105***	0.155**	0.164**	-0.062	-0.074
Aran _i	-0.122***	-0.139***	-0.051	-0.044	-0.116**	-0.110**
Ganja_Qazakh _i	-0.051	-0.056	0.165*	0.177*	0.037	0.011
Lankaran _i	-0.047	-0.057	0.103	0.102	-0.168***	-0.153**
Sheki_Zaqatala _i	-0.125***	-0.110**	-0.002	0.005	-0.065	-0.080
Other_regions _i	-0.094**	-0.082*	0.209**	0.235**	-0.109	-0.088
C	2.041***	2.004***	1.878***	1856***	2.419***	2.439***
R/Rw-Squared	0.191	0.253	0.212	0.249	107	0.131
Std. Error of Reg.	0.427	0.428	0.456	0.456	0.414	0.417
Incl. Obs.	1266	1266	392	392	621	621

Note: ***, **, and * denote statistical significance at 1%, 5% and 10%. M-Estimation (weight=Bisquare, tuning=4.685, scale=MAD (median centered). Huber Type I Standard Errors & Covariance) is employed for Robust Least Squares.

Table 2: Empirical results

(Source: Authors' creation)

Gender status does not have a statistically significant impact on the well-being of individuals ($p > 0.1$). On the contrary, educational attainment is a major determinant that affects individuals' life satisfaction, especially for employed people. Simultaneously, marital status has a significant impact only on the life satisfaction of employed people. However, there are substantial well-being variations across the regions of Azerbaijan compared to the people living in the capital – Baku city.

4. CONCLUSION

The link between institutional trust and life satisfaction was researched intensively within last two decades. By employing different techniques and variables scholars tried to determine the characteristics of the association for case of various countries and groups. However, this topic is practically a new field of study in Azerbaijan. Lack of available data, low interest to this research field and etc. kept this issue out of focus within past periods. This fact is especially true for empirical investigations. Therefore, this paper fills the gap in literature by exploring the relationship between institutional trust and life satisfaction among the people with different

employment status (Employed, unemployed, people not in the labor force) by using cross-sectional dataset of 2698 respondents.

Applying Ordinary Least Squares (OLS) and Robust Least Squares methods results show that there is significant and positive link between public trust and life satisfaction in Azerbaijan. On the other hand, it determined that positive impact of institutional trust on life satisfaction is relatively stronger among the employed people than unemployed individuals and inactive labor force. To summarize, the research reveals that employment status matters for the relationship between afore-mentioned variables.

The study helps to conclude that for achieving progress in citizens' life satisfaction, increase the trust to public institutions should be one of the government's goals. Policy-makers should implement targeted policies for people with different categories in terms of increasing subjective well-being. In addition, government officials have to develop the other factors of institutional trust for better results in this field.

The research findings can bring new approaches to the study of association between institutional trust and life satisfaction for sample of different groups in Azerbaijan. It can also contribute to the existing literature for case of countries with similar characteristics such as "resource abundant countries", "post-Soviet countries" etc. Besides, it can be a source of inspiration for other researchers to apply panel models for sample of various categories and societies in coming periods.

LITERATURE:

1. Aliyev, K. (2021). Unemployment and (un)happiness: Life satisfaction approach to enhance policy efficiency for developing countries. Unpublished manuscript.
2. Aliyev, K. (2020a). Self-perceived social stratification and life satisfaction in Azerbaijan. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 3, 510-517.
3. Aliyev, K., & Gasimov, I. (2020). Life (dis)satisfaction and intention to emigrate in Azerbaijan: Mediating role of institutional trust. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 3, 306-313.
4. Aliyev, K. (2020b). Well-Being Effects of Novel Coronavirus Pneumonia (Covid-19): Moderating Role of Age. *ASERC Journal of Socio-Economic Studies*, 3(1), 1-11.
5. Aliyev, K., Gasimov, I. & Eynalov, H. (2021). Institutional trust and life satisfaction in selected Post-Soviet countries: The mediating role of 'perceived relative income'. Unpublished manuscript.
6. ASERC (2021). Social Survey-6. Unpublished dataset.
7. Barros, A., Dieguez, T., & Nunes, P. (2019). How Unemployment May Impact Happiness: A Systematic Review. In *Emerging Economic Models for Global Sustainability and Social Development* (pp. 237-259). IGI Global.
8. Bauer, P. C. (2018). Unemployment, trust in government, and satisfaction with democracy: An empirical investigation. *Socius*, 4, 2378023117750533.
9. Clark, A. E., Frijters, P., Krekel, C., & Layard, R. (2019). *A Happy Choice: Wellbeing as the Goal of Government*. Centre for Economic Performance, LSE.
10. Eren, K. A., & Aşıcı, A. A. (2017). The determinants of happiness in Turkey: Evidence from city-level data. *Journal of Happiness Studies*, 18(3), 647-669.
11. Esaiasson, P., Dahlberg, S., & Kokkonen, A. (2020). In pursuit of happiness: Life satisfaction drives political support. *European Journal of Political Research*, 59(1), 25-44.
12. Frey, B. S. (2018). What Makes People Happy?. In *Economics of Happiness* (pp. 13-20). Springer, Cham.
13. Frijters, P., & Beaton, T. (2012). The mystery of the U-shaped relationship between happiness and age. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 82(2-3), 525-542.

14. Helliwell, J. F., Huang, H., & Wang, S. (2014). Social capital and well-being in times of crisis. *Journal of Happiness Studies*, 15(1), 145-162.
15. Hudson, J. (2006). Institutional trust and subjective well-being across the EU. *Kyklos*, 59(1), 43-62.
16. Kroll, C., & Delhey, J. (2013). A happy nation? Opportunities and challenges of using subjective indicators in policymaking. *Social Indicators Research*, 114(1), 13-28.
17. Lim, H. E. (2017). Estimating Psychological Impact of Unemployment: the Case of Malaysian Graduates. *Malaysian Journal of Economic Studies*, 47(1), 33-53.
18. Oishi, S., & Diener, E. (2014). Can and should happiness be a policy goal?. *Policy insights from the behavioral and brain sciences*, 1(1), 195-203.
19. SSCAR – State Statistical Committee of Azerbaijan Republic (2020). *Regions of Azerbaijan. Statistical Yearbook*. Baku.
20. Zhang, Z., & Zhang, J. (2015). Belief in a just world mediates the relationship between institutional trust and life satisfaction among the elderly in China. *Personality and Individual Differences*, 83, 164-169.

UOT: 330.341:316.4

XX ƏSRDƏ SOSIAL DÖVLƏTİN İNKİŞAFINA SƏBƏB OLAN FAKTORLARIN TƏHLİLİ

Xanlar Bəylər oğlu HEYDƏROV

Bakı Mühəndislik Universiteti,

Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi kafedrası

Bakı/AZƏRBAYCAN

xheyderov@beu.edu.az

XÜLASƏ

Təxminən yüz il əvvəl meydana gələn və təsirləri sosial, iqtisadi və siyasi sahələrdə tədricən artan sosial dövlət, həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə, xüsusən 1970-ci illərin ortalarından bəri aktuallığını itirməyən müzakirə mövzudur. Sosial dövlət vətəndaşlarını sosial və iqtisadi hüquqlarla təmin edən və sosial ədaləti həyata keçirməyi hədəfləyən dövlətdir. Sosial dövlət bu məqsədlə iqtisadi həyata və bazarın fəaliyyətinə müdaxilə edir, tənzimləyir, idarə edir və istiqamətləndirir. Sosial dövlət öz inkişafının qızıl dövrünə əsasən XX əsrdə çatmışdır. Bu məqalədə XX əsrdə qərb cəmiyyətlərində sosial dövlətin inkişafına səbəb olan əsas faktorlar təhlil edilir. Məqalədə sosial dövlətin inkişafına səbəb olan faktorlar kimi Keynsçi iqtisadi siyasət, demokratiya və sosial hüquqların inkişafı, həmkarlar ittifaqlarının bu sahədəki rolu təhlil edilir və qiymətləndirilir.

Açar sözlər: sosial dövlət, həmkarlar ittifaqı, demokratiya

ANALYSIS OF THE FACTORS WHICH CAUSED THE DEVELOPMENT OF THE SOCIALIST STATE IN THE XX CENTURY

ABSTRACT

The Welfare State, which emerged almost one hundred years ago, and whose influence in the social, economic and political sphere is gradually increasing, has been the subject of discussion both at the national and international level, especially since the mid-1970s. The welfare state is a state that provides citizens with social and economic rights and aims to ensure social justice. To this end, the welfare state intervenes, regulates, manages and directs economic life and market activities. In the 20th century, the welfare state reached its golden age of development. This article examines the main factors that led to the development of the welfare state in Western societies in the 20th century. The article analyzes and evaluates Keynesian economic policy, the development of democracy and social rights, and the role of trade unions in this area as contributing factors to the development of the welfare state.

Key words: welfare state, trade union, democracy,

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИХ РАЗВИТИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА В XX ВЕКЕ

РЕЗЮМЕ

Социальное государство, возникшее почти столетие назад и влияние которого в социальной, экономической и политической сферах постепенно возрастает, было предметом обсуждения как на национальном, так и на международном уровне, особенно с середины 1970-х годов. Социальное государство - это государство, которое предоставляет гражданам социальные и экономические права и стремится обеспечить социальную справедливость. С этой целью социальное государство вмешивается, регулирует, управляет и направляет экономическую жизнь и рыночную деятельность. Социальное государство достигло своего золотого века в двадцатом столетии. В данной статье анализируются основные факторы, которые привели к развитию социального государства в западных обществах в XX веке. В статье анализируется и оценивается кейнсианская экономическая политика, развитие демократии и социальных прав, а также роль профсоюзов в этой области как факторов, способствующих развитию социального государства.

Ключевые слова: социальное государство, профсоюзы, демократия

GİRİŞ

Sosial dövlət – tez-tez istifadə edilən, lakin ümumiqəbul edilmiş vahid tərifə malik olmayan anlayışdır. Sosial dövlət haqqında danışıqda hər kəs müəyyən səviyyədə ümumi mahiyyəti başa düşür, lakin şəxsi sosial-iqtisadi və siyasi baxışlarından, dilindən və milli mənşəyindən, ünsiyyət mühitindən və bir çox başqa amillərdən asılı olaraq fərqli şərhlər təqdim edilir [13]. Sosial dövlət vətəndaşlarına sosial və iqtisadi hüquqlar verən və sosial ədaləti bərqərar etməyi hədəfləyən dövlətdir. Sosial dövlət bu məqsədlə iqtisadi həyata, bazarın fəaliyyətinə müdaxilə edir, tənzimləyir, idarə edir və istiqamətləndirir. Neo-Klassik iqtisadçılar tərəfindən hazırlanmış bazarın uğursuzluq nəzəriyyəsi sosial dövlətin nəzəri əsasını təşkil etdi. Məlum olduğu kimi, klassik iqtisadi düşüncəyə görə, rəqabət olduqda bazar mexanizmi resurs bölgüsündə səmərəliliyi təmin edir, digər tərəfdən klassik iqtisadçılar tərəfindən bazarların sərbəst işləməsi nəticəsində əldə edilən gəlir bölgüsünün ədalətli olduğu qəbul edilir. Klassik siyasi iqtisadın mərkəzi ideyasında mümkün qədər məhdud olan və iqtisadi həyata qarışmayan dövlət anlayışı var. Klassik iqtisadçıların yaşadığı dövrdəki mövcud vəziyyət dəbu fikri dəstəkləyirdi. Ancaq zaman keçdikcə inhisarçılığa meyllər, gəlir və sərvət bölgüsündə böyük boşluqlar və s. hadisələr klassik iqtisadçıların kortəbii şəkildə maksimum sosial rifaha çatacağını iddia etdiyi bazar iqtisadiyyatının fəaliyyətinə inamı sarsıtdı və nəticədə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini zəruri etdi. Dövlətin bölgüdə və əlaqəli tənzimlənmədə rolu neo-klassik siyasi iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir. Buna görə bazarın uğursuzluq nəzəriyyəsinin ən diqqətəlayiq və bəlkə də ən vacib nəticəsi, dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsi üçün güclü bir əsas yaratması idi.

Digər tərəfdən, 19-cu əsrin sonlarından yaranan və inkişaf edən sosial ədalət ideyası sosial dövlətin fəlsəfi əsasını təşkil edir. Sosial ədalət, cəmiyyətin sahib olduğu resursların, istehsal olunan fiziki malların və ya milli gəlirin bazarın fəaliyyət göstərməsi yolu ilə paylanmasından (ilk paylanması) pay ala bilməyənlərə dövlət tərəfindən yenidən bölüşdürülməsini (təkrar paylanmasını) tələb edir. Başqa sözlə, sosial ədalət yaxşılığa və ya xeyriyyəçiliyə əsaslanmır, hüquq və ədalət zəminində fərdlərin ehtiyacları ödənilir və bu çərçivədə dövlətin gəlir bölgüsünə müdaxiləsini nəzərdə tutur. Bu məqalədə sosial dövlətin ortaya çıxmasını zəruri edən faktorlar və sosial dövlətin güclənməsini təmin edən faktorlar təhlil edilir.

SOSIAL DÖVLƏT ANLAYIŞININ ORTAYA ÇIXMASI

Sosial dövlətin inkişafında sənayeləşmə prosesinin ortaya çıxartdığı problemlər və bununla əlaqəli siniflər arası gərginlik, liberal və sosialist ideologiyalarının rəqabəti kimi 1929-cu ildə iqtisadi böhrandan sonra qəbul edilmiş "hər bir təklif öz tələbini yaradır" prinsipinin pozulması kimi səbəblər mühüm rol oynadı. Bu baxımdan Sosial Dövlət konsepsiyasının inkişafında iki kritik amilin fərqləndiyini demək olar. Bunlardan birincisi iqtisadi sahələri əhatə edən Böyük Depressiya, ikincisi isə sənaye inqilabı ilə başlayan və tədricən təsirini artıran, xüsusən İkinci Dünya Müharibəsindən sonra özünü çox dərin hiss edən sosialist ideologiyasıdır. [7]

Həm nəzəri, həm də praktik olaraq sərbəst bazar iqtisadiyyatının fəaliyyətinə müdaxilə etmədən jandarma dövləti anlayışı ilə hərəkət edən liberal dövlət yanaşmasına alternativ olan sosial dövləti konsepsiyasında ən vacib amil 1929-cu ildəki iqtisadi böhran idi. Dünyanın ən əhəmiyyətli maliyyə mərkəzlərindən biri olan Nyu-York birjasının çökməsi ilə 1929-cu ildə yaşanan böhran nəticəsində istehsal fəaliyyəti dayandı, investisiyalar dayandırıldı, bir çox şirkət müvafiq olaraq iflas etdi və işsizlik çox böyük miqyasda artdı. Buna baxmayaraq liberal yanaşma məsələnin həllini "laissez faire" yanaşmasından götürməyə çalışdı və ümid edirdi ki, bazarlar müəyyən vaxt sonra təbii tarazlığa qovuşacaq və öz fəaliyyətini bərpa edəcəkdir. Ancaq

bu vəziyyət böhranı daha da genişləndirdi. Beləliklə, Amerikadakı böhran qısa müddət ərzində bütün Avropaya təsir etdi vətəkcə iqtisadi sahələrdə yox, həm də sosial sahələrdə də problemlər yaratmağa başladı. [4]

Bu dövrdə John Maynard Keynes sistemi tənqid etmiş və öz iqtisadi modelini irəli sürərək sistemin əksikliklərini aradan qaldırmaq üçün təkliflər irəli sürmüşdür. Sonralar bu fikirləri yayaraq 1936-cı ildə məşhur "Ümumi Məşğulluq, Faiz və Pul nəzəriyyəsi" adlı əsərini yazmışdır. Keynesin fikrincə, liberal iqtisadi yanaşmanın əsas problemi sistemdəki istehsal prosesinin eyni böyüklükdə və ölçüdə bir istehlak prosesi ilə tarazlaşdırıla bilməməsidir. Keynes iqtisadi səmərəliliyin yüksək olduğu və bazar mexanizminin səmərəli işlədiyi bolluq dövründə kapital qoyuluşlarının eyni sürət və nisbətdə istehlak edilə bilməməsi fonunda sistemin sona çatdığını və böhranların başladığını bildirdi. Bununla əlaqədar olaraq, Keynes nəzəri təhlilində əsas konsepsiya tələb idarəetməsidir. Beləliklə, ədalətin və bərabərliyin bərqərar olunması üçün dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsi zəruri sayıldı. Keynes dövlətin müdaxiləsi vasitəsi ilə tələbin canlandırılması və xərclərin artırılması nəticəsində iqtisadi fəallığın təmin edilməsi məqsədini irəli sürmüşdür.

Müasir sosial dövlətin kapitalist istehsal sisteminin əsas faktorları olan əmək və kapital arasındakı maraqlar qarşılıqlı əlaqələndirilməsinin alovlanmasının qarşısını almaq və işçi sinfini nəzarət altında saxlamaq üçün kapitalist sistem tərəfindən irəli sürülən yeni bir idarəetmə üslubu olduğu ifadə edilir. Çünki 19-cu əsrdən etibarən həm ictimai, həm də siyasi sahədə güclənən işçi hərəkatını yalnız sosial demokratik dövlət modeli ilə dayandırmaq mümkün olmuşdur. [1]

1929-cu il iqtisadi böhranından əvvəl digər sənayeləşmiş ölkələrdən geri qalan ABŞ-da və bu tarixə qədər heç bir sosial təminat proqramı həyata keçirməmiş; 1932-ci ildə işsizlərin sayı 12-14 milyon arasında nəhəng bir rəqəmə çatdı, milli gəlir isə 1929-cu ildə əldə edilən milli gəlirin yarısına belə çatı bilməyən bir səviyyəyə endi. Buna görə 1929-cu ildəki iqtisadi böhranın dağıdıcı təsirləri ölkənin tədricən klassik liberal mövqeyini dəyişməsinə səbəb oldu. Keynes tərəfindən təklif olunan model həyat ümidlərini itirən milyonlarla işsiz, orta gəlirli insanların və böyük iqtisadi çətinlik çəkən fermerlərin dəstəyi ilə 1932-ci ildə seçkidə qələbə qazanan Franklin Ruzveltin hakimiyyətə gəlməsindən sonra "bərpa, rahatlaşdırma və islahat" prinsipi ilə irəli sürdüyü vizyon çərçivəsində tətbiq edildi. Başqa sözlə Prezident Ruzvelt 1929-cu ildəki iqtisadi böhrandan çıxmağın düsturunu Keynes tərəfindən irəli sürülmüş doktrinaya əsaslanan Yeni Xətt (New Deal) paketi vasitəsi ilə axtardı. Bəhs olunan islahatlar paketi ilə ABŞ 1930-cu illərin əvvəllərindən sonra dövləti sahəyə investor və istehsalçı tərəf kimi təqdim edərək işsizlik və durğunluq problemlərini aradan qaldırmağa çalışdı. [7, səh. 37]

Yeni sistem islahatlar paketi ilə işsizlərə sosial yardım göstərmək, fermerlərə müxtəlif dəstək və subsidiyalar vermək, geniş miqyasda (məktəb, körpü, bənd və mənzil və s.) dövlət sərmayələri ilə yeni məşğulluq imkanları yaradacaq fəaliyyətlərlə məşğul olmağı hədəfləmişdi. Bu çərçivədə 1935-ci ildə ABŞ-da qüvvəyə minən Sosial Təminat Qanunu ilə işsizlik, qocalıq və xəstəlik hallarında vətəndaşlara sosial təminat verildi. 1935-ci ildə qüvvəyə minən Milli Əmək Qanunu ilə işçilərin birləşməsi prosesi asanlaşdırıldı, işçilərin həmkarlar ittifaqı yaratmaq hüququ dövlət tərəfindən qorundu və işəgötürənlərin həmkarlar ittifaqına müdaxiləsi məhdudlaşdırıldı. [8]

1929-cu il iqtisadi böhranının mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq üçün tətbiq olunan Keynesçi siyasətlər nəticəsində yaranan Sosial Dövlət anlayışı İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə (1950-1973) təsirini davam etdirdi. Bu dövr yüksək iqtisadi artım və həyat

səviyyəsinin yaxşılaşması ilə xarakterizə olunur və sosial dövlətin "qızıl dövrü" adlandırılır. Bu dövrdə sosial dövlətin mövcudluğu ilə bağlı müzakirələr kənara qoyuldu və sosial dövlətin ölçüləri (böyüklüyü) ilə bağlı müzakirələr başlanmışdır. 1950-1970-ci illər arasında sürətli iqtisadi böyümə əldə edildi və əlverişli xarici iqtisadi şərtlər səbəbindən tam məşğulluq təmin olundu.

Bu çərçivədə 1929-cu ildə iqtisadi böhrandan sonra William Beveridge tərəfindən hazırlanan və İngiltərə hökumətinə təqdim olunan hesabatın Sosial dövlətin quruluşuna və inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərdiyini qeyd etmək lazımdır. Beveridge hesabatında üç əsas təklif irəli sürmüşdü: hərtərəfli tibbi sığorta yaratmaq, ailəyə yardım və dövlət tərəfindən tam məşğulluq təmin etmək. Bu hesabatla müasir Sosial dövlət konsepsiyası çərçivəsində sosial siyasətlə bağlı genişmiqyaslı təcrübələr qəbul edildi, beləliklə sosial dövlətlərdə ənənəvi yanaşmadan fərqli yeni sosial təminat sistemi quruldu. [2]

Bununla birlikdə, II Dünya Müharibəsinin sona çatmasının səbəb olduğu müsbət auranın yaratdığı konyunkturanın təsiri ilə sosial dövlətin institutlaşmasında bəzi beynəlxalq səviyyədə yaşanan inkişafın da payı olmuşdur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), Avropa Birliyi (Aİ), Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) kimi beynəlxalq təşkilatlar və onların beynəlxalq səviyyədə qəbul etdikləri "İnsan Hüquqlarının Bəyannaməsi", "Sosial Təminatın Minimum Normaları haqqında Avropa Konvensiyası", "Sosial Xartiya" və "Avropa Sosial Təminat Sazişi" kimi beynəlxalq sənədlər Sosial Dövlətin konsepsiyasını təkmilləşdirdi və onun inkişafına mühüm töhfələr verdi. [3]

Mütəxəssislər sosial dövlətinin bir necə növünü fərqləndirirlər. Onlardan daha geniş yayılmış təsnifatlardan biri Gosta Esping-Andersen tərəfindən təklif edilən təsnifatdır. O aşağıdakı üç modeli irəli sürmüşdür: sosial-demokrat model – gəlirindən və sosial statusundan asılı olmadan bütün vətəndaşlar üçün əsas sosial nemətləri əlçatan edir; xristian-demokrat model – dövlətin öz sosial təminat funksiyalarını subsidiyarlıq prinsipinə uyğun olaraq aşağı səviyyəli qurumlara ötürməsinə nəzərdə tutur; liberal model – sosial müdafiə prosesində bazar prinsiplərinin üstünlüyü və sosial problemlərin insanların özləri tərəfindən həll olunması üzərində dayanır [12].

XX ƏSRDƏKİ YENİLİKLƏR VƏ SOSIAL DÖVLƏTİN GÜCLƏNMƏSİ

Jack London Londonun küçələrində aylarca işsiz-gücsüz gəzib yazdığı "Fəlakət insanları" kitabında sənayeləşmə sonrası İngiltərədə yaşanan səfaləti ifadə edirdi. Sənayeləşmənin başlanğıcında hər yerdə səfalət, aclıq, xəstəlik hökm sürürdü və "sənayedə çalışan işçilərin həyatı, aclıq və səfalətə qarşı uğursuz döyüşdən ibarət idi. Bu səbəbdən 20-ci əsrin ikinci yarısında Qərbi Avropada meydana çıxmış sosial dövlətə, rifah cəmiyyətinə çatma prosesi asan baş verməyib, davamlılığını təmin etmək çətin prosesdir. [7, səh. 48]

20-ci əsrin ikinci yarısında inkişaf edən müasir dövlət və sənaye cəmiyyəti haqqında yuxarıda bizi fikirlər qeyd olundu. Sənaye cəmiyyəti və ya müasir cəmiyyət inkişaf etmiş sənaye sektoruna, güclü kapital yığımina (sərmayə sinifi) və çoxsaylı "muzdlu işçi" kütləsinə malikdir, sinifli cəmiyyət quruluşu mövcuddur. Buna baxmayaraq bu cəmiyyətlər demokratik mexanizmlər vasitəsi ilə siniflər arası qarşıdurmaya son qoymağa nail olmuşdur. Demokratik siyasi sistem, insan hüquqları və hüquq dövləti təməlinə inşa edilmiş dövlət anlayışı, dövlətin siniflər arasındakı güc tarazlığına görə sosial xüsusiyyətlər qazanması bu cəmiyyətlərin xarakterik əlamətidir. Sənayeləşmiş ölkələr 20-ci əsrdə də bu prosesi davam etdirməklə yanaşı sosial və siyasi inkişaflarını da gücləndirməyə nail olublar. Bu baxımdan daha əlverişli şərtlərə

saib olduqları şübhəsizdir. İqtisadi üstünlükləri sayəsində iqtisadi böyüməyə asanlıqla nail olmaqla bərabər, siyasi demokratiyanın inkişafı ilə qazanılan sərvətin ədalətli bölgüsü də problemsiz aparıla bilməmişdir.

DÖVLƏTİN SOSIAL XÜSUSİYYƏTİNİ İNKİŞAF ETDİRƏN FAKTORLAR

“Əsas məsələ sadəcə Marksizm nöqteyi nəzərindən yox, bütün müasir düşüncələr baxımında parlamentli demokratik sistemdə kapitalizmin ortaya çıxardığı sinfi parçalanmanın və sosial bərabərsizliklərin necə və hansı şəraitdə aradan qaldırılacağı idi. Liberallar demokratiyanın sosializmi gücləndirə biləcəyindən qorxaraq bu hüquqları genişləndirmək istəmirdilər. Digər tərəfdən, sosialistlər parlamentarizmin Leninin dediyi kimi “boş bir qab” və ya “boş söhbət” olduğunu düşünürdülər.

Sosial demokratiyanın bərabərlik və sosializm üçün parlamentar reformizmi əsas strategiya olaraq qəbul etməsi iki arqumentə dəstək verdi; Birincisi, işçilərin cəmiyyətdə sosial vətəndaş olaraq aktiv formada iştirak etmələri üçün sosial qaynaqlara, sağlamlığa və təhsilə ehtiyacları var. İkincisi də, sosial siyasət təkəcə azadlıq üçün deyil,eyni zamanda iqtisadi fəaliyyət üçün də əsas şərtidir. Sosial demokratik strategiyanın xüsusiyyəti sosial siyasətin cəmiyyətdəki gücün hərəkətə gəlməsi üçün əsas təşkil etməsidir”.

Gosta Esping Andersenin yuxarıdakı fikirlərindən də göründüyü kimi ,dövlətin sosial xüsusiyyətini inkişaf etdirən faktorlar təməldə sinif mübarizələri və siyasi demokratiyanın inkişafına bağlana bilər [1, səh. 89].Qərbdə iqtisadi və sosial problemlər çoxalarkən bir çox siyasi və ictimai mübarizə də yaşanmış və dövlət bu mübarizələrin nətiəsində sadəcə fərdi və siyasi hüquqları həyata keçirən “liberal” dövlət olmaqdan uzaqlaşmış, sosial problemlərə əhəmiyyət verən,bunların həlli üçün sosial məsuliyyət daşıyan dövlət xüsusiyyəti əldə etmişdir. Dövlətin əldə etdiyi sosial xüsusiyyətlərdə, keynesçi iqtisadi artım qədər işçi sinfinin çoxalması və güclənərək mütəşəkkil mübarizə aparmağa başlaması kimi siyasi-ictimai bir çox faktorun da rolu vardır. Aşağıda bu inkişafa səbəbolan faktorlardan bəzilərini ətraflı izah olunmuşdur.

Keynesçi iqtisadiyyat və Dövlət xərclərinin sosialyönlüyü

İnkişaf etmiş cəmiyyətlərdə 20-ci əsrin ikinci yarısında sosial siyasətin inkişafına təkan verən əsas faktorlardan biri davamlı iqtisadi artımdır. Sənaye istehsalında görülən artım, texnoloji inkişaf və dünya ticarətində əldə edilmiş üstünlük Qərb iqtisadiyyatına ciddi artım sürəti qazandırmışdır. Beləliklə 20-ci əsrdən sonra sənayeləşmiş ölkələrin əksəriyyətində ümumi istehsal 20% dən daha çox artmışdır. Bu dövrdə "buraxın etsinlər, buraxın keçsinlər" düşüncəsindən imtina edən dövlət təhsil, səhiyyə və sosial müdafiə kimi müxtəlif sahələrdə dövlət xidmətlərini artıraraq fərdlərin şəxsiyyətinin inkişafına və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına nail olmağa cəhd göstərmişdir. Fərdlərin mücərrəd baxımından bərabərliyini və doğrudan bərabər hüquqlara malik olmasını müdafiə edən liberal yanaşma əvəzinə, fərdlərin sosial-iqtisadi şərtlərini yaxşılaşdırmağa yönəlmiş siyasətlərdən istifadə olunmuşdur. İnsana mücərrəd yanaşan liberal fəlsəfəinsanlar arasındakı bərabərsizlikləri normal qəbul edir və bu səbəbdən bir çox problem və çatışmazlığa səbəb olur. Lakin fərdlərin həqiqətən bərabər olduqlarını və bütün hüquqlarından istifadə edə biləcəyini təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi, sərbəst bazar mexanizminin və ya “görünməz əlin” də insanların xeyrinə işləməsi çox şübhəlidir. Məlumdur ki, bərabərsizlik mühitində bəzi insanlar bu mexanizmlərdən istədikləri kimi istifadə etməkdə sərbəstdirlər. Digər tərəfdən bazar mexanizmi fərdlərin sosial-iqtisadi problemləri qarşısında təsirsiz hala gəlməklə yanaşı, 1929-cu ildəki iqtisadi böhranında göründüyü kimi bazar mexanizmi funksionallığını itirir də bilər. Bir sözlə, liberalizmin həm siyasi, həm də iqtisadi çatışmazlıqları müəyyən dəyişiklikləri qaçılmaz edir. Bunlardan biri, tələb

yaratmağa yönəlmiş tam məşğulluq və yüksək əmək haqqı kimiməqsədləri reallaşdırmaq üçün dövlətin müdaxiləsini zəruri görən Keynes yanaşmasıdır [5].

II Dünya müharibəsindən sonrakı dövr Keynes iqtisadi siyasətinin tətbiq edildiyi dövrdür. Bu siyasətə uyğun olaraq dövlət iqtisadiyyatda tələbin yaranmasında mühüm rol almağa meyillidir və təhsil, səhiyyə və digər məşğulluq mənbələrinə böyük həcmdə investisiya yatırır. Keynes, klassik görüşün əksinə olaraq həm bazarın özünü tarazlaşdıracağı fikrini və həm də təbii olaraq meydana gələn tam məşğulluğu rədd edir; əksinə, tarazlığa nail olmaq üçün dövlətin maliyyə siyasətinə ehtiyac olduğunu vurğulayır. Yeni investisiyalar həm tələbi, həm də məşğulluğu artıracaq və beləliklə tam məşğulluğu təmin edəcəkdir. Eyni zamanda, bazarda yüksək tələb üçün əmək haqqı alanların (muzdluların) alıcılıq qabiliyyəti yüksək olmalıdır, buna görə də tam məşğulluqla yanaşı tələbi yüksək səviyyədə saxlamaq üçün ödənişlərin də yüksək olması tələb olunur. Digər tərəfdən, məhsuldarlığı artırmaq üçün əmək qüvvəsinə investisiya qoyulması vacibdir. Bir sözlə, Keynes həm mikro siyasətləri təşviq edir, həm də iqtisadiyyatda makro hədəflər qoyur və dövləti siyasətin mərkəzinə yerləşdirir. Bu yanaşmanı qəbul etmiş bütün inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət investisiyalarının payı artmış və dövlət xərclərində sosial xərclərin payı artmışdır.

Xüsusilə Qərbi Avropada sosial tərəflər arasındakı uzlaşma və dövlətin sosial xarakter qazanması kimi, dövlət və sosial xərclərdəki artım da özünü qabarıq biruzə verir. Məsələn, 1957-ci ildə dövlət xərclərinin milli gəlirdəki payı İngiltərədə 35 %, Fransada 31%, Qərbi Almaniyada 27% və ABŞ-da 26% idi. Bu göstəricilər sonrakı illərdə də artaraq davam etmişdir. Dövlət xərcləri içində də həm təhsil və səhiyyə xərclərinin, həm də fərdlərə sosial transfer formasında ödənilən vəsaitlərin həcmnin artdığı müşahidə edilmişdir [6].

Demokratiyanın inkişafı

Sənayeləşmənin ortaya çıxardığı sosial-iqtisadi problemlərin yanında, səbəb olduğu sosial dəyişikliklərin sosial siyasətin inkişafına səbəb olduğunu, demokratiyanın da bunun üçün vasitə olduğu bizə məlumdur. Bu səbəblə əvvəl sərmayə (burjuaziya) sinifi, sonra isə işçi sinifi apardıqları mübarizə ilə həm insan hüquqları, həm də demokratiyanın inkişafına töhvələrini verdilər, eyni zamanda öz problemlərinin siyasi mexanizmlər vasitəsi ilə həllinə nail ola bildirlər.

Norveçli siyasət alimi Stein Rokkun fikrincə Qərb cəmiyyətlərində dövlət dörd mərhələdən keçərək sosial xüsusiyyət əldə etmişdir. Birinci mərhələdə milli birliyin qurulması (milli-dövlətlərə keçid), pul və hərbi gücün mərkəzdə cəmlənməsi həyata keçmişdir; ikinci mərhələdə bu milli şüurunun xalq tərəfindən mənimsənməsi yolunda səylər edilmişdir; üçüncü mərhələdə geniş xalq kütləsinə demokratik hüquqların verilməsi və siyasi demokratiyaya keçiş təmin edilmişdir; dördüncü mərhələdə dövlətin gəlirin yenidən bölüşdürülməsində effektiv rol alması, yəni sosial xüsusiyyət əldə etməsi reallaşmışdır. Bir sözlə, milli birliyin yaranması və demokratiyanın inkişafı müasir mənada sosial siyasətin inkişafı üçün bir şərt kimi görülür. Həm insan hüquqları, həm də sosial mübarizələrin demokratiyanın inkişafında rol oynadığını bilirik [4, səh. 67].

Liberalizmin bu günə qədər tətbiq edildiyi forması baxımından daha çox güclü və imtiyazlı təbəqəyə xidmət etdiyini görmək mümkündür. Bu təbəqələr əldə etdikləri imtiyazları davam etdirmək məqsədi həm demokratik hüquqların yayılmasından çəkindiklərini, həm də liberalizmi həqiqi xüsusiyyətindən fərqli formada təqdim etdiklərini dümək mümkündür. Çünki liberal anlayış baxımından məsələyə yanaşdıqda vurğulanan azadlıq anlayışının bərabərlik anlayışı ilə tamamlanması fikrini görmək mümkündür.

İşçi sinifinin çoxalması və həmkarlar ittifaqlarında birləşərək güclənməsi, həm də siyasi baxımdan güclənməsi işçi qüvvəsinə və sərmayə arasındakı güc tarazlığını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi və bu yeni tarazlıq işçi sinifinin siyasi demokratiyadan səmərəli istifadə etməsini təmin etdi. Bu səbəbdən Esping-Andersen sosial sinifləri rifah cəmiyyətinin istiqamətinin dəyişdirilməsində əsas faktor kimi götürür və siniflər arasındakı güc balansının sosial dövlətinin sərhədlərinin müəyyənləşdirməsində əhəmiyyətli rol oynadığı qənaətinə gəlir.

“Muzdlu işçilər” və Təşkilatları

Sənayeləşmədən sonra başlayan muzdlu işçilərin sayında artım sənayeləşmənin davam etməsi və xidmət sektorunun da inkişafı ilə artaraq davam etmiş və sənaye cəmiyyəti vaxt keçdikcə “muzdlular cəmiyyətinə” çevrilmişdir. Digər tərəfdən işçilərin öz aralarında birlik və həmrəylik yaratmaq üçün başladıkları təşkilatlanma datədricən həm həmkarlar ittifaqı ilə bağlı hüquqların sosial-iqtisadi hüquqlar arasında konstitusiyada zəmanət altına alınmasına həm də işçi sinifinin ictimai güc əldə etməsinə yol açmışdır.

İndiki vaxtda inkişaf etmiş ölkələrdə məşğul əhəlinin böyük əksəriyyəti muzdlu və əmək haqqı hesabına işləyənlərdir. Bu cəmiyyətlərdə aqrar sektorun payı məşğulluqda kifayət qədər azalmışdır. Halbuki inkişaf etməkdə olan cəmiyyətlərdə aqrar sektorun məşğulluqdakı payı hələ olduqca böyükdür və investisiya çatışmazlığı səbəbi ilə çox sayda kiçik müəssisələr və sərbəst məşğul əhəli mövcuddur. Bu səbəblə bu ölkələri “muzdlular cəmiyyətinə” aid etmək çətindir.

Sənayeləşmiş ölkələrin bir çoxunda iqtisadi aktiv əhəlinin təxminən 90%-nin sənaye və xidmət sektorunda işləyən işçilərdən ibarət olması, işçilərlə əlaqədar problemləri və işçilərin cəmiyyətdən gözləntilərini dövlətin əsas siyasətinə çevirmişdir. Bu səbəblə işçilərin alıcılıq qabiliyyətlərinin iqtisadi dalğalanmalar qarşısında qorunması, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, artan milli gəlirin daha ədalətli şəkildə bölüşdürülməsi kimi mövzular sosial siyasətin başlıca maraq sahəsi olmuşdur [6, səh. 52].

Digər tərəfdən, işçi sayındakı bu artım onları iqtisadi, siyasi və sosial baxımdan əhəmiyyətli hala gətirir. Siyasi baxımdan muzdlu işçilər demokratik sistemdə əhəmiyyətli təsirə malik seçki qrupu kimi çıxış edirlər. İqtisadi baxımdan istehsalın ən vacib faktoru olmaqla yanaşı, cəmiyyətin ən əhəmiyyətli istehlakçı qrupunu da təşkil edirlər. Sosial baxımdan əmək münasibətlərinin tərəfləri olaraq sosial barışın və birliyin təmin edilməsində ən böyük söz sahibidirlər.

İşçilər cəmiyyətdə çox vacib bir sosial təbəqədir və həmkarlar ittifaqları vasitəsi ilə dövlətə qarşı təzyiq qrupu kimi çıxış edə bilirlər. İşçilərin güclü və sinfi yönümlü təşkilatlar qurması dövləti işçilərin problemlərinə qarşı daha həssas davranmağa məcbur edir. Digər tərəfdən, demokratik sosializmi mənimsəmiş işçilərin həmkarlar ittifaqlarının mövqeləri və hakim siyasi partiyalarla sıx əməkdaşlıqları siyasi partiyalara və siyasi hakimiyyətlərə böyük təsir göstərmələrinə imkan yaradır.

Böyümənin sürətlə sürdürüldüyü bu dövrdə yığın istehsalda söykənən sənayeləşmə sıx əmək məşğulluğuna yol açar, işçilərin sayı sürətlə artarkən, təşkilatlanma və fəaliyyət əhatəsi genişlənməmişdir. Qısacası, sənayedən sonra, xidmət sektoru və dövlət sektorunda da inkişaf edən peşələr, həmrəylik içində olduqları əməkdən yana siyasi partilərin də zaman zaman iqtidara gəlmələriylə həm iqtisadi həm də siyasi baxımdan təsirli bir mövqeyə çatmışdır.

1950-ci illərdəki sürətli iqtisadi artım Qərbi cəmiyyətlərində həmkarlar ittifaqlarının güclənməsinə səbəb oldu. Daha əvvəl də qeyd olunduğu kimi OECD ölkələrində böyümə sürəti

İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrə görə 2,5 dəfə artdı. Bu sürətli böyümə dövründə kütləvi istehsalə əsaslanan sənayeləşmə intensiv məşğulluğa səbəb oldu və işçilərin sayı sürətlə artdı. Təşkilatlanma hüquqlarının genişlənməsi işçi təşkilatlarının fəaliyyət dairəsi genişləndirdi. Bir sözlə, sənayeləşmədən sonra xidmət sektoru və dövlət sektorunda da inkişaf edən həmkarlar ittifaqları həmrəy olduqları işçi partiyaları tədricən hakimiyyətə gəldikcə iqtisadi və siyasi baxımdan daha güclü mövqelər əldə etmişdir [10].

1970-ci illərin ortalarına qədər davam edən bu dövrdə, Keynesçi iqtisadi və sosial rifah siyasəti həm işçilərin həm də həmkarlar ittifaqlarının güclənməsinə səbəb oldu və onların kapitalist iqtisadiyyatı ilə uzlaşmalarında mühüm rol oynadı. Bu dövrdə əmək haqqındaki real artım bu dövrdə milli gəlirin artımından daha yüksək olmuşdur və həmkarlar ittifaqları iqtisadi və sosial siyasətlərin təyin olunmasında sosial tərəfdaş kimi qəbul edilmişdir.

Sendikalizm hərəkatı və həmkarlar ittifaqlarının artan rolu

Həmkarlar ittifaqı hərəkatı (Sendikalizm) ortaya çıxdığı andan etibarən işçi sinfinin və ya işçi hərəkatının əsasqolunu təşkil etmişdir. İşçilərin əmək şərtlərinə reaksiya olaraq başlayan hərəkat, siyasi təşkilatlarla da birləşərək bir çox cəmiyyətin siyasi və ictimai strukturunu dəyişdirdi. Əvvəllər kortəbii formada ortaya çıxan və müvəqqəti xarakter daşıyan hərəkatlar tədricən sabit və davamlı təşkilatlara çevrildi və həmkarlar ittifaqları işçi sinfinin siyasi və sosial baxımdan təmsilçiliyi rolunu öz üzərlərinə götürdülər.

İşçilərin ilk təşkilatlanma hərəkatları sənayeləşmənin ilk başladığı İngiltərədə müşahidə edilib. İşçilərin ilk dəfə ittifaqları 1792 də bir ayaqqabıçıının qurduğu və "London Yazışma Dərnəyi" adını daşıyan birlikdir. Bu dərnəyin yayılma meyli göstərməsi 1799-cu ildə dərnəyin bağlanmasıyla nəticələnmiş və 1780-ci ildə işçilərin əşkilatlanmasını qadağan edən qanunlar qəbul edilmişdir. Ancaq işçilərin təşkilatlanmaları və tətilləri davam etmiş və 1824-ci ildə İngiltərədə həmkarlar ittifaqlarının yaradılmasına icazə verən qanunlar qəbul edilmişdir. ABŞ də 1842, Fransada 1884, Almaniyada 1869-cu illərdə həmkarlar ittifaqlarının yaradılmasına qanunla icazə verilmişdir [9].

İşçilər arasında ilk təşkilatlanma ixtisaslı peşələrə sahib olan işçilər arasında başlamış, bu işçilər onları işəgötürən qarşısında daha güclü edən xüsusiyyətləri sayəsində təşkilatlanaraq işəgötürənlə sövdələşməyə getmiş və öz istəklərini qəbul etdirmə imkanı tapmışlar. İxtisaslı peşə sahibləri arasında başlayan həmkarlar ittifaqları hərəkatı daha sonra peşəkar və qeyri peşəkar bütün işçiləri əhatə edəcək formada genişlənməmiş və tədricən sənaye və məsləki sendikalizmadlanan eyni iş sahəsinə aid bütün işçiləri özündə birləşdirən həmkarlar ittifaqlarına çevrilmişdir. Hal hazırda da peşəyönümlü yox, sahəyönümlü həmkarlar ittifaqları ön plandadır. (Məsələn, Təhsil İşçiləri Həmkar İttifaqı və s. kimi). Həmkarlar ittifaqlarının milli səviyyədə birləşərək təşkilatlanmaları ilə konfederasiyalar meydana gəlmiş, bu konfederasiyalar demokratik cəmiyyətdə güclü sosial kəsimi və təzyiqli qrupunu meydana gətirmişdir [11].

Həmkarlar ittifaqlarının ən əhəmiyyətli fəaliyyətləri təşkil olunduqları iş yerlərində işəgötürənlə təmsil etdikləri bütün işçilərin adından kollektiv sövdələşmələr aparmasıdır. Bu sövdələşmələr nəticəsində əldə edilən hüquqların tədricən genişlənməsi və qanuni tənziqlənməyə çevrilməsi də mümkün olmuşdur. Digər tərəfdən həm işçilərin hüquqlarını müdafiə edən siyasi partiyalarla yaxın əlaqələr quraraq, həm təzyiqli qrupu kimi hökumətlərin siyasətlərinə təsir edərək dövlətin sosial xüsusiyyətlərini inkişafı etdirməyə və sosial siyasətini təkmilləşdirməyə nail olmuşlar. Bu səbəblə, işçi sinfinin həmkarlar ittifaqları və siyasi partiyalar vasitəsilə əldə

etdikləri sosial mövqeləri gücləndikcə dövlətin sosial siyasətinə yön vermə imkanları da genişlənməmişdir. Bu baxımdan həm işçilərin sayının artması və təşkilatlarının güclənməsi onların siyasətə təsir etmə imkanlarını genişləndirmişdir.

1950-1980 illəri arasında Qərb Ölkələrində Həmkarlar İttifaqı Üzvlüyü (%-lə)

Ölkələr	1950	1960	1965	1970	1975	1980
Avstraliya	60	60	60	63	67	65
Belçika	60	60	60	65	70	73
Kanada	30	30	28	30	35	35
Danimarka	60	62	62	64	70	72
Almaniya	38	37	36	36	39	41
İngiltərə	44	44	44	50	53	56
Hollandiya	44	43	41	40	42	41
Norveç	62	62	63	62	61	62
İsveç	62	65	68	73	80	87
ABŞ	32	31	28	27	25	25

Mənbə: Meryem Koray, *Sosyal Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Cədvəldən də görüldüyü kimi 1950-1980 illəri arasında ABŞ xaricində bütün ölkələrdə həmkarlar ittifaqı üzvlüyündə artım müşahidə edilir. ABŞ isə coğrafi ərazisinin genişliyi, qanuni çətinliklər, heterojen işçi sinifinin varlığı kimi bir çox səbəbə bağlı olaraq həmkarlar ittifaqı üzvlüyü baxımından bu gün də ən aşağı sıralarda yer almaqdadır.

Sayca artan və güclü təşkilatları vasitəsi ilə ictimai mövqeyini və rolunu gücləndirən işçi sinifidövlətin sosial siyasət tədbirlərini də inkişaf etdirməyə malik olmuşdur. Əvvəllər daha təməl problemlərə yönəlmiş məhdud sahələrdə həyata keçirilən sosial siyasət proqramları, işçilərin güclənməsi ilə daha geniş əhatəli siyasətlərə çevrilmişdir. Həmkarlar ittifaqlarında təşkilatlanan və güclənən işçi sinifisocial siyasət sahəsindəki bir çox proqramı başlandı və inkişaf etdirən rol oynamışdır. Bu gün sosial siyasət tədbirlərinin əhatə dairəsi başqa qruplara doğru genişlənsə də, işçilər yenə də sosial siyasətin əsas hədəf kütləsi arasında sayılır. Liberal və ya sosial dövlət anlayışını mənimsəmiş olmasından asılı olmayaraq heç bir siyasi iqtidar aktiv əhalinin 80-90 %-ni təşkil edən, güclü təşkilatları olan və demokratik sistem daxilində öz mövqelərini ortaya qoya bilən işçi sinifinin problemlərinə laqeyd qala bilməz [5, səh. 113].

Sosial Hüquqların İnkişafı

Sosial siyasətin inkişafında sosial-iqtisadi hüquqların qəbul edilməsi də əhəmiyyətli rol oynamışdır. Sosial-iqtisadi hüquqlarla əlaqəli müzakirələr bu gün də davam etməkdədir. Daha əvvəl də qeyd olunduğu kimi əvvəl yaşamaq hüququ, mülkiyyət hüququ, düşüncə və ifadə azadlığı kimi hüquq və öazadlıqlarla başlayan insan hüquqları, bu hüquqların həyata keçməsi üçün əsas təşkil edən siyasi hüquqların əldə edilməsi ilə davam etmişdir. Daha sonra isə insana mücərrəd (abstrakt) varlıq kimi yox maddi (real sosial-iqtisadi hadisələrin iştirakçısı) varlıq kimi yanaşılması ehtiyacı ortaya çıxmış və onun sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmağa yönəlmiş bəzi hüquqlarla təchiz edilməsi zərurəti yaranmışdır.

II Dünya Müharibəsindən sonrakı illərdə, iqtisadi və sosial hüquqlar konstitusiyaya və beynəlxalq bəyannamələrə daxil olsa da bu məsələlərlə bağlı problemlər və müzakirələr bitməyib. Məsələn, bir çox beynəlxalq sənədlərlə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar öz əksini tapsa da, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə də bu qəbildən sosial-iqtisadi hüquqları tam şəkildə təminat altına alan proqramlar və nəzarət mexanizmi yoxdur.

Sosial-iqtisadi hüquqlar hansılardır? Bunlara təhsil və sağlamlıq, əmək haqqı, həmkarlar ittifaqı, kollektiv müqavilə və tətillər etmək, sosial təminat, ana və uşaqların qorunması, yaşlıların qorunması hüquqları daxildir. Göründüyü kimi, bu hüquqlar əsasən, insanı sosial-iqtisadi varlıq kimi xarakterizə edən hüquqlardır və insanı əhatə edən sosial-iqtisadi şərtləri yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyır. Bu məqsədlərə çatmaq həm də dövlətin üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyur, sosial hüquqlar dövlətə müəyyən öhdəliklər yükləyən "pozitiv" hüquqlardır. Məsələn, əmək hüququnun reallaşması təhsil imkanlarının əlçatanlığından tutmuş işsizlik sığortasının verilməsinə qədər bir çox fəaliyyətlərin və hüquqların reallaşmasından asılıdır. Digər tərəfdən sosial hüquqların həyata keçirilməsi, digər bütün hüquq və azadlıqlardan istifadə edə bilmək üçün real şəraiti təmin edir. Bu səbəbdən sosial hüquqlar klassik hüquqların reallaşması üçün lazımi şərtləri təmin edir və klassik hüquqların mövcudluğu üçün zəruri əsasları təşkil edir [3, səh.48].

NƏTİCƏ

Sosial dövlət anlayışı ilk dəfə Almaniyada həyata keçirilən sosial müdafiə tədbirlərinə görə istifadə edilsə də sosial dövlətin İkinci Dünya Müharibəsindən sonra məşhurlaşmağa başladığını müşahidə etdik. Başlanğıcda daha məhdud məqsədlərə və əhatə dairəsinə malik olan sosial dövlət sonralar sosial problemlərin həllində aktiv iştirak edərək güclənmiş və inkişaf etmişdir. İşçi sinifi və onların dar mənadakı problemlərinin həlli ilə başlayan sosial siyasət tədbirləri sonradan demokratiyanın inkişafı və sosial hüquqların əldə olunması ilə paralel genişlənmiş və cəmiyyətdəki bütün sosial-iqtisadi təbəqələri əhatə etməyə başlamışdır. İşçi sinifinin təşkilatlanması və öz hüquqlarını əldə etməsi bu inkişafda əsas hərəkətverici qüvvə olmuşdur. İşçilərin sosial-iqtisadi hüquqlarının müdafiəsi məqsədi ilə yaradılan həmkarlar ittifaqları sonradan bütün cəmiyyət zümrələri üçün sosial iqtisadi hüquqların əldə olunmasına aktiv rol almışdır. Yuxarıdakı təhlillərdən belə qənaətə gəlmək olar ki bu gün də həmkarlar ittifaqlarının zəif olduğu və sosial siyasətə təsir imkanlarının məhdud olduğu cəmiyyətlərdə sosial siyasətin davamlılığı şübhə altına düşür. Liberallaşma meyilləri, dövlət xərclərinin effektivliyinin artırılması məsələləri, biznes üçün əlverişli bazar mühitinin yaradılması və s. kimi məsələlər bu gün dövlətlər tərəfindən daha qabarıq şəkildə səsləndirilir. Bütün bunlar da öz növbəsində sosial siyasət tədbirlərinə və dolayısı ilə də sosial dövlətə təsirsiz ötürmüşür.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulkərim Şenkal, *Küreselleşmə Sürecində Sosial Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.
2. R. Akkaya, *Çözülən Sosial Dövlət və Küreselleşmə Olgusu*, Seçkin Yayınları, Ankara 2004.
3. Coşkun Can Aktan, *Müdahələci Dövlətlər Sınırlı Dövlət*, Yeni Türkiyə Yayınları, İstanbul, 2009
4. C. C Aktan, Ö.Özkıvrak, *Sosyal Refah Dövləti*, Okutan Yayınları, İstanbul, 2008
5. Ian Gough, *Refah Dövləti*, Çevri Kamil Güngör, 2003
6. İ. Gümüş, *Tarixsel Perspektivdə Refah Dövləti: Doğuş, Yükseliş və Yenidən Yapılanma Süreci*, Journal of Political Administrative and Local Studies, Cilt 1, Sayı 1, s.33–66, 2018
7. Meryem Koray, *Sosyal Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
8. Kurşun, A., Rakıcı, C., *Sosyal Refah Dövlətinin Tarixi Süreci və Günümüz Bəzi Refah Dövlətlərinin Değerlendirilmesi*, Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 135–156, 2016
9. D.Özlem, *Hukuk Dövlətini Sosial Dövlət İçində Düşünmek*, Doğu –Batı Dergisi, y.4, sayı 13, s. 142-148, Ankara, 2000.
10. C. Pierson, *Modern State (Modern Dövlət)*, Tərcümə edən: Dilek Hattatoğlu, Berdan Matbaası, Birinci Basım, İstanbul, 2000
11. Orhan Tuna, Nevzat Yalçıntaş, *Sosyal Siyasət*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2011
12. Nazim İmanov, *İqtisadiyyatın sosialyönlüüyü*, Bakı, Şərq-Qərb, 2014
13. S.D.Məmmədova, *Azərbaycanda sosial dövlət: inkişafı, perspektivləri*, AVROPA nəşriyyatı, Bakı, 2017

Uot: 311.216;336.717.6

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN QƏRAR QƏBULETMƏ PROSESLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTU MƏLUMAT SİSTEMİNİN EFFEKTİVLİYİNİN ÖLÇÜLMƏSİ

NAĞIYEV ELŞAD

BAKI MÜHƏNDİSLİK UNİVERSİTETİ

enagiyev4@std.beu.edu.az

i.ü.f.d ELSEVƏR İBADOV

BAKI MÜDƏNDİSLİK UNİVERSİTETİ

eibadov@beu.edu.az

XÜLASƏ

Günümüzdə ölkə və dünya iqtisadiyyatının əhəmiyyətli hissəsini kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri (KOS) əhatə edir. Azərbaycanda KOS –lar ailə tipli müəssisələr olduğu və fəaliyyətin həyata keçirilməsində digər müəssisələrə nəzərən ənənəvi üsullardan istifadə etdiklərinə görə effektiv idarəetmə və qərar qəbuletmə sistemi formalaşa bilməmişdir. Bu sisteminin formalaşması və effektiv idarə edilməsi üçün beynəlxalq təcrübədə ən uyğun vasitə mühasibat məlumat sistemidir.

Bu tədqiqatda mühasibat məlumat sistemi, onun qərar qəbuletmə prosesində oynadığı rol, tədqiqatın əsas hədəf kütləsi olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyatdakı əhəmiyyəti və yeri, mühasibat məlumat sisteminin kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün əhəmiyyətliyi və qərar qəbuletmə prosesində yararlılığı, oynadığı rolu və effektivliyi ölçülməyə çalışılmışdır.

Açar sözlər: Kiçik və Orta sahibkarlıq subyektləri (KOS), Mühasibat məlumat sistemi (MMS), Qərar qəbul etmə

MEASUREMENT OF EFFICIENCY OF ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM IN DECISION PROCESSES OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURS

ABSTRACT

Today, a significant part of the country's and world economy is covered by small and medium enterprises (SMEs). Due to the fact that SMEs in Azerbaijan are family-type enterprises and use traditional methods compared to other enterprises, an effective management and decision-making system has not been formed. The most appropriate tool in international practice for the formation and effective management of this system is the accounting information system.

This research tries to measure the accounting information system, its role in the decision-making process, the importance and place of small and medium enterprises in the economy, the importance of the accounting information system for small and medium enterprises and its suitability, role and effectiveness in the decision-making process.

Keywords: Small and Medium Sized Enterprises (SMEs), Accounting Information System, Decision making

KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN KARAR SÜREÇLERİNDE MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜMÜ

ÖZET

Bugün ülke ve dünya ekonomisinin önemli bir kısmı küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) tarafından karşılanmaktadır. Azerbaycan'daki KOBİ'lerin aile tipi işletmeler olması ve diğer işletmelere göre geleneksel yöntemler kullanması nedeniyle etkin bir yönetim ve karar alma sistemi oluşturulamamıştır. Bu sistemin oluşması ve etkin yönetimi için uluslararası uygulamada en uygun araç muhasebe bilgi sistemidir.

Bu araştırmada, muhasebe bilgi sistemini, onun karar verme sürecindeki rolünü, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomideki önemini ve yerini, muhasebe bilgi sisteminin küçük ve orta ölçekli işletmeler için önemini, uygunluğunu, rolünü ve etkinliğini ölçülmeye çalışılmışdır.

Anahtar kelimeler: Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ), Muhasebe bilgi sistemi, Karar verme süreci

GİRİŞ

Son əlli illikdə KOS –lar dünyada və ölkəmizdə iqtisadiyyatın təməl daşlarından biri hesab edilməyə başlanılmışdır. Bunun səbəbi iqtisadiyyatın əsas hissəsini təşkil edən KOS –lar iqtisadiyyatın formalaşması, şaxələnməsi və inkişaf etməsində başlıca rol oynayır. Ancaq buna baxmayaraq KOS –lar ailə tipli müəssisələr olduğundan və iri müəssisələrə nəzərən rəqabət şəraitinə davamlılığı az olduğundan uzunmüddətli uğurlu fəaliyyətləri olmur. Bu isə qərar qəbuletmə prosesinin zəifliyindən və effektiv bir sistemin olmamağından irəli gəlir.

KOS –lar sahibkarın öz kapitalı ilə yaranan, fəaliyyət göstərdiyi sahədə böyük yeri olmayan, nüfuz etmə səviyyəsi regional olan müəssisələrdir. Azərbaycan sahibkarlıq subyektlərinin kateqoriyalarına görə KOS –ların işçi sayı 250 nəfər, illik xalis satış gəliri isə 30 milyon manata qədərdir. KOS –ların bu tipli kəmiyyət və keyfiyyət özəllikləri əsasən alınaraq müsbət və mənfi cəhətlərini sıralaya bilərik. KOS –ların başlıca müsbət cəhəti bazarı yaxından izləməyə şəraiti olan KOS –lar, istehsalda, satış və satılmada iri müəssisələrə nəzərən daha çevik hərəkət edə bilir, xaricdən gələ biləcək təsirlərə az məruz qalır, yaranan dəyişikliklərdən daha az zərərli çıxar bilər, alıcıların tələblərinə uyğun məhsul istehsal edir və xidmət göstərirlər. “KOS –ların müştərilərə daha yaxın olması, müştəri problemlərini daha asan və sürətli şəkildə həll etmələrini təmin edir və yeniliklərə açıq bir profilə sahib olmalarına gətirib çıxarır.”[1,15] Ancaq buna baxmayaraq KOS –ların xammal və kapital təmin etməkdə çətinlik, texnoloji imkanlarının qısıtlı olması, rəqabət gücünün aşağı olması, peşəkar maliyyə alətlərindən istifadə edə bilməmələri kimi mənfi cəhətləri vardır. Bu mənfi cəhətlərdə idarəetmə zamanı KOS –ların istehsal, maliyyə və təchizat kimi problemlərlə qarşılaşmasına səbəb olur. Və bu problemlərin həll olunması üçün effektiv bir sistemin təchiz olunmasına ehtiyac yaranır. Son dövrlərdə “Mühasibat məlumat sistemi” –nin (MMS) doğru təşkili KOS –ların qarşısına çıxan problemlərin həll olunmasında effektiv rol oynadığı görülmüşdür.

Ümumən baxsaq idarəetmə və qərar qəbuletmə prosesi məlumat sisteminin əsasında formalaşır. Məlumat sistemi informasiyaların toplanması, emalı və son istifadəçiyə çatdırılmasını təmin edən bir sistemdir. Dünyada müəssisənin idarəetmə prosesinin təşkilində başlıca məlumat sistemi MMS kimi görülür. MMS yalnız mühasibatlıq və maliyyə bölmələri üçün deyil eyni zamanda insan resursları, marketing, istehsal və s. bölmələr üçün əhəmiyyətli məlumatların təmin edilməsində rol oynayır. MMS məlumatın qeydiyyatı, təsnifləşdirilməsi, emalı, qruplaşdırılması və çatdırılması proseslərini həyata keçirir.

KOS –larda qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sisteminin ən əsas rolu, qarşıya çıxan problemin həll olunması üçün lazım olan məlumatın tapılmasına və bu məlumatın qərar verici şəxslərə təqdim olunmasından ibarətdir. Bu prosesin doğru şəkildə işlənilməsi bilməsi təqdirində, mühasibat məlumat sistemi effektiv bir nəticə verir. Bu tədqiqat işinin araşdırma mərhələsində qənaətə gəlinən ən əsas faktor, mühasibat məlumat sisteminin müəssisədəki idarə edici şəxslər üçün başlıca maarifləndirici qaynaq olması və buna bağlı olaraq idarəetmədə effektiv qərarların alınmasında önəmli təsir ünsürlərindən biri olması aşkar olunmuşdur.

Mühasibat məlumat sistemi qərar verici şəxslər üçün hədəflərin və alternativ seçimlərin müəyyənləşdirilməsində, habelə alternativlər arasında ən çox effektiv ola biləcək seçimin qərarının verilməsində başlıca rol oynayır. Bu sistemin qərar qəbuletmə prosesində aktiv bir şəkildə istifadəsi, müəssisəyə yüksək keyfiyyətdə məhsul istehsalına və ya xidmətin təşkilinə, məhsuldarlığın artmasına, daha faydalı qərarlar almaq üçün tam zamanında və etibarlı məlumatın təmin olunmasına, günümüzdə aktiv olan rəqabət şəraitində müəssisənin dayanıqlı ola

bilməsinə, daxili bölmələr arasında qarşılıqlı qərar qəbuletmə prosesində bir birlərinin risk paylarının gözlənilməsinə, gəlirliliyin və şirkət dəyərinin artırılmasında effektiv rol oynadığını deyə bilərik.

“Mühasibat məlumat sisteminin, idarəetmə məlumat sisteminin bir parçası olması səbəbi ilə, qurumsal idarəetmə anlayışının uğurlu ola bilməsi üçün mühasibat məlumat sisteminin aktiv bir şəkildə istifadəsi lazımdır.” [4, 279-280] Göründüyü kimi hər bir müəssisə öz daxilində bir idarəetmə sistemi və bu sistemə bağlı aktiv istifadə olunan bir mühasibat məlumat sistemi yaradır. Yaranmış məlumat sistemi rəqabət şəraitində xərclərin azaldılmasına, eyni zamanda faydalılığın və gəlirliliyin artırılmasına yardım edir. Həmçinin mühasibat məlumat sistemi aktivlərin hərəkətinin üzərində və müəssisə daxili fəaliyyətlərin nəzarətini asanlaşdırır.

1. Tədqiqatın məqsədi və əhəmiyyəti

İdarəetmə zamanı müəssisənin əsas ehtiyac duyduğu məlumatları mühasibat məlumat sistemi təmin edir. Mühasibat məlumat sistemi müəssisənin ana məlumat bazası olub bölmələr arası məlumat axışını sürətləndirən və daha etibarlı məlumatlar ilə müəssisəni təmin edən bir sistemdir.

KOS –ların əksəriyyəti mühasibat məlumat sisteminə sahib deyil və ya aktiv istifadə edə bilmirlər. KOS –lar rəqabət şəraitində fəaliyyətin davamlılığını təmin etmək üçün mühasibat məlumat sistemi anlayışını və ondan istifadənin effektiv üsullarını bilmək məcburiyyətindədirlər.

Bu tədqiqatın məqsədi kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin mühasibat məlumat sistemi anlayışının nə səviyyədə olduğunu və nə dərəcədə istifadə edildiyini təyin etməkdir.

2. Tədqiqatın əhatə dairəsi

Anket forması “GOOGLE FORMS” ilə hazırlanmışdır. Tədqiqatda 91 nəfər maliyyə və mühasibatlıq bölməsində çalışan və ya müəssisə sahibkarı olan şəxslər iştirak etmişdir. Toplanan məlumatlar yoxlanılaraq verilən cavablardan 26 –nın KOS statusuna sahib olmadığı müəyyənləşdirilmiş və KOS kriteriyalarına uyğun gələn 65 cavab dəyərləndirilməyə alınmışdır.

3. Tədqiqatın modeli və hipotezləri

Tədqiqat 2 miqyasdan ibarətdir:

1. Miqyas: Mühasibat məlumat sisteminin məlumatlarının əhəmiyyətlik səviyyəsi.
2. Miqyas: Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi.

Tədqiqatın birinci miqyasına aid hipotezlər aşağıdakı kimidir:

Hipotez 1: Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə iştirakçının müəssisədəki vəzifəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 2: Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə iştirakçının təhsil dərəcəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 3: Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisənin hüquqi statusu arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 4: Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisənin fəaliyyət müddəti arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 5: Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisənin fəaliyyət sahəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 6: Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisədə çalışan işçi sayı arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 7: Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisənin illik xalis satış gəliri arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Tədqiqatın ikinci miqyasına aid hipotezlər aşağıdakı kimidir:

Hipotez 8: Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə iştirakçının müəssisədəki vəzifəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 9: Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə iştirakçının təhsil dərəcəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 10: Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisənin hüquqi statusu arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 11: Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisənin fəaliyyət müddəti arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 12: Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisənin fəaliyyət sahəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 13: Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisədə çalışan işçi sayı arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

Hipotez 14: Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisənin illik xalis satış gəliri arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.

4. Tədqiqatın dəyərləndirilməsində istifadə olunan statistik texnikalar

Anket ilə əldə edilmiş məlumatlar SPSS 26 (Statistical Packages for the Social Sciences) proqramı vasitəsi ilə analiz edilmişdir.

Tədqiqatda istifadə olunan dəyərləndirmə suallarındakı ifadələrin bir-biri ilə tutarlı olub olmadığını ölçmək üçün etibarlılıq analizi olan "Cronbach's Alpha" analizindən istifadə olunmuşdur. "Cronbach's Alpha məlumatların daxili tutarlılığını ölçən riyaziyyat əsaslı bir

etibarlılıq analizi üsulu"[3, 29] olaraq qiymətləndirilir. Alfa dəyərinin ala biləcəyi aralıqlar və bu aralıqlara uyğun olaraq qiymətləndirilən etibarlılıq səviyyəsi aşağıdakı kimidir:[2, 435-436]

$0 \leq \text{Alfa} < 0.40$ tutarlılıq etibarlı deyil.

$0.40 \leq \text{Alfa} < 0.60$ tutarlılığın etibarlılığı aşağıdır.

$0.60 \leq \text{Alfa} < 0.80$ tutarlılıq etibarlıdır.

$0.80 \leq \text{Alfa} < 1$ tutarlılıq yüksək səviyyədə etibarlıdır.

Araşdırma nəticələrini təşkil edən funksiyonal dəyərlər və iştirakçıların sosial-demoqrafik dəyərləri arasındakı fərqliliklər "One-Way Anova" testi ilə təyin olunmağa çalışılmışdır. Üçlü və ya daha çox müstəqil (əlaqəsiz) qrupların vasitələri arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli fərqlərin olub-olmadığını müəyyən etmək üçün birtərəfli varyans təhlili (ANOVA) istifadə olunur. Birtərəfli ANOVA, maraqlandığınız qruplar arasındakı vasitələri müqayisə edir və bu vasitələrdən birinin statistik olaraq bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olub olmadığını təyin edir.

Müstəqil qruplar arasında ayrı-ayrı statistik mənalılıq, 2 müstəqil qruplarda "t" testi, üç və daha çox müstəqil qruplarda isə "F" testi vasitəsi ilə aşkar edilmişdir.

"P (Probability) ehtimallılıq dəyəri, statistik mənalılıq (statistical significance) və əgər varsa var olan fərqliliyin isbat edilməsi məqsədi ilə istifadə olunan bir dəyərdir." [5, 12] Hər statistik testin nəticəsində test nəticələrinə uyğun bir P dəyəri hesablanır. P dəyəri statistik proqramlarda "Sig" qısaltması ilə qeyd olunur. P dəyərinin mənalılıq göstəricisi aşağıdakı kimidir:

$P < 0,05$ mənalı bir əlaqəlilik vardır. / $P > 0,05$ mənalı bir əlaqəlilik yoxdur.

5. Tədqiqat nəticələrinin dəyərləndirilməsi

Anketdə yer alan miqyasların etibarlılıq dərəcəsini test etmək üçün Cronbach's Alpha əmsalından istifadə olunmuşdur. KOS -ların mühasibat məlumat sisteminin məlumatlarının əhəmiyyətlilik səviyyəsi miqyasını ölçmək üçün 13 suala, mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi miqyasını ölçmək üçün isə 9 suala yer verilmişdir.

Cədvəl 1

<i>Miqyas</i>	<i>Sual sayı</i>	<i>Cronbach's Alpha</i>
<i>Toplam Miqyas</i>	22	0,925
<i>Mühasibat məlumat sisteminin məlumatlarının əhəmiyyətlilik səviyyəsi</i>	13	0,912
<i>Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi</i>	9	0,922

Toplam miqyas üçün Cronbach's Alpha əmsal dəyərinin 0,925 olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bu əmsal bizə miqyasın yüksək səviyyədə etibarlı olduğunu göstərir. Həmçinin mühasibat məlumat sisteminin məlumatlarının əhəmiyyətlilik səviyyəsinə aid sualların dəyərinin 0,912 , mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsinə aid sualların dəyərinin isə 0,922 olduğu görülürki, buda anketin tətbiq edilməsi üçün sualların yüksək səviyyədə etibarlı olduğunu isbat edir.

Aşağıda qeyd edilmiş cədvəldə tədqiqatın aparılması üçün hazırlanan, tədqiqatda iştirak edən şəxsin və həmin şəxsin çalışdığı müəssisənin sosial-demoqrafik məlumatlarına yer verilmişdir. Bu məlumatlar ilə "Mühasibat məlumat sisteminin məlumatlarının əhəmiyyətlilik

səviyyəsi” və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyaslarına aid hipotezləri dəyərləndirilməyə çalışılmışdır.

Cədvəl 2

<i>Anket sualları</i>	<i>İştirakçı sayı</i>	<i>Faiz</i>
İştirakçıların cinsiyyəti		
<i>Kişi</i>	42	64,6
<i>Qadın</i>	23	35,4
İştirakçıların yaşı		
<i>20 – 30</i>	43	66,2
<i>31 – 40</i>	13	20,0
<i>41 – 50</i>	7	10,8
<i>51 –dən çox</i>	2	3,1
İştirakçıların təhsili		
<i>Orta təhsil</i>	3	4,6
<i>Ali bakalavriant</i>	20	30,8
<i>Ali magistrant</i>	38	58,5
<i>Ali doktorant</i>	4	6,2
İştirakçıların müəssisədəki vəzifəsi		
<i>Sahibkar</i>	9	13,8
<i>Maliyyə müdiri</i>	5	7,7
<i>Baş mühasib</i>	11	16,9
<i>Mühasib</i>	29	44,6
<i>Diğər</i>	11	16,9
İş təcrübəsi		
<i>1 – 5 il</i>	40	61,5
<i>6 – 10 il</i>	11	16,9
<i>11 – 15 il</i>	6	9,2
<i>15 ildən çox</i>	8	12,3
İştirakçıların çalışdığı müəssisənin hüquqi ünvanı		
<i>Fiziki şəxs</i>	18	27,7
<i>Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət</i>	42	64,6
<i>Səhmdar cəmiyyəti</i>	5	7,7
İştirakçıların çalışdığı müəssisələrin fəaliyyət sahəsi		
<i>Qida</i>	9	13,8
<i>Tekstil</i>	5	7,7
<i>Ticarət</i>	9	13,8
<i>Sənaye</i>	2	3,1
<i>İnşaat</i>	2	3,1
<i>Xidmət</i>	29	44,6
<i>Diğər</i>	9	13,8
İştirakçıların çalışdığı müəssisələrin yaranma tarixi		
<i>2000 –ci ildən əvvəl</i>	13	20,0
<i>2000 – 2015</i>	25	38,5
<i>2015 –ci ildən sonra</i>	27	41,5
İştirakçıların çalışdığı müəssisələrin işçi sayı		
<i>1 – 10 nəfər</i>	25	38,5
<i>11 – 50 nəfər</i>	27	41,5
<i>51 – 250 nəfər</i>	13	20,0
İştirakçıların çalışdığı müəssisələrin illik xalis satış gəliri (ig), (min manatla)		
<i>ig ≤ 200</i>	19	29,2
<i>200 < ig ≤ 3000</i>	25	38,5
<i>3000 < ig ≤ 30000</i>	21	32,3
Toplam	65	100

Cədvəl 2 –dən görüldüyü kimi tədqiqat iştirakçılarının əsas hissəsinin cinsiyyətə görə kişi 64,6 %, yaşa görə 20-30 yaş aralığı 66,2 %, təhsil səviyyəsinə görə ali magistrant 58,5 %, vəzifəsinə görə mühasib 44,6 %, iş təcrübəsinə görə 1-5 il 61,5 %, çalışdığı müəssisələrin strukturu baxımından hüquqi ünvana görə MMC 64,6 %, fəaliyyət sahəsinə görə xidmət 44,6 %, yaranma tarixinə görə 2015 –ci ildən sonra yaranmış 41,5 %, çalışan işçi sayına görə 11-50 nəfərlik 41,5 %, illik xalis satış gəlirinə görə isə illik gəliri 200 < ig ≤ 3000 (min manatla) 38,5 % təşkil edir.

Cədvəl 3

Miqyas	Vəzifəsi	N	Ortalam a	Standart Kənarlaşma	Standart Xəta	F	p
MMS –dən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi	Sahibkar	9	3,9145	0,76677	0,25559	1,974	0,110
	Maliyyə müdiri	5	3,4308	0,98899	0,44229		
	Baş mühasib	11	4,2308	0,49375	0,14887		
	Mühasib	29	3,4934	0,90843	0,16869		
	Diğər	11	3,7832	0,71154	0,21454		
	Cəm	65	3,7207	0,83278	0,10329		
MMS -nin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi	Sahibkar	9	4,0000	0,45812	0,15271	0,926	0,455
	Maliyyə müdiri	5	2,9778	1,00431	0,44914		
	Baş mühasib	11	3,7172	1,17101	0,35307		
	Mühasib	29	3,6820	1,01606	0,18868		
	Diğər	11	3,7172	0,83793	0,25265		
	Cəm	65	3,6838	0,95828	0,11886		

Cədvəl 3–də tədqiqat iştirakçılarının müəssisədəki vəzifələri ilə “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi” və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasları arasında mənalı bir fərqlilik olub olmadığına dair məlumatlara yer verilmişdir. Buna əsasən mənalılıq dərəcəsinin $p > 0,05$ olduğu və hər iki miqyasın iştirakçıların müəssisədəki vəzifəsi ilə mənalı bir fərqlilik olmadığı görülür. Beləliklə H1, H8 hipotezləri qəbul edilməmişdir.

Cədvəl 4

Miqyas	Təhsili	N	Ortalama	Standart Kənarlaşma	Standart Xəta	F	P
MMS –dən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi	Orta təhsil	3	2,3846	0,00000	0,00000	2,961	0,039
	Ali bakalavriant	20	3,8154	0,84354	0,18862		
	Ali magistrant	38	3,7692	0,79741	0,12936		
	Ali doktorant	4	3,7885	0,75205	0,37603		
	Cəm	65	3,7207	0,83278	0,10329		
MMS -nin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi	Orta təhsil	3	3,4444	0,00000	0,00000	0,908	0,443
	Ali bakalavriant	20	3,5056	1,05130	0,23508		
	Ali magistrant	38	3,8421	0,91136	0,14784		
	Ali doktorant	4	3,2500	1,22852	0,61426		
	Cəm	65	3,6838	0,95828	0,11886		

Cədvəl 4 –də tədqiqat iştirakçılarının təhsil səviyyələri ilə “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi” və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasları arasında mənalı bir fərqlilik olub olmadığına dair məlumatlara yer verilmişdir. Buna əsasən birinci miqyasda mənalılıq dərəcəsinin $p < 0,05$ olduğu və “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi” miqyasının iştirakçıların təhsil səviyyələri ilə mənalı bir fərqlilik olduğu görülür. İkinci miqyasda mənalılıq dərəcəsinin $p > 0,05$ olduğu və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasının iştirakçıların təhsil səviyyələri ilə

mənali bir fərqlilik olmadığı görülür. Beləliklə H2 hipotezi $p < 0,05$ olduğu üçün qəbul edilmişdir ancaq H8 hipotezi $p > 0,05$ olduğu üçün qəbul edilməmişdir.

Cədvəl 5

Miqyas	Hüquqi statusu	N	Ortalama	Standart Kənarlaşma	Standart Xəta	F	P
MMS –dən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi	Fiziki şəxs	18	3,6197	0,89375	0,21066	0,179	0,837
	MMC	42	3,7582	0,84412	0,13025		
	Səhmdar cəmiyyət	5	3,7692	0,57820	0,25858		
	Cəm	65	3,7207	0,83278	0,10329		
MMS -nin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi	Fiziki şəxs	18	3,8148	0,76602	0,18055	4,144	0,020
	MMC	42	3,7619	0,92916	0,14337		
	Səhmdar cəmiyyət	5	2,5556	1,27172	0,56873		
	Cəm	65	3,6838	0,95828	0,11886		

Cədvəl 5-də müəssisələrin hüquqi statusu ilə “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi” və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasları arasında mənali bir fərqlilik olub olmadığına dair məlumatlara yer verilmişdir. Birinci miqyasda mənallıq dərəcəsinin $p > 0,05$ olduğu və “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi” miqyasının müəssisələrin hüquqi statusu ilə mənali bir fərqlilik olmadığı görülür. İkinci miqyasda mənallıq dərəcəsinin $p < 0,05$ olduğu və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasının müəssisələrin hüquqi statusu ilə mənali bir fərqlilik olduğu görülür. Beləliklə H3 hipotezi $p > 0,05$ olduğu üçün qəbul edilməmişdir ancaq H9 hipotezi $p < 0,05$ olduğu üçün qəbul edilmişdir.

Cədvəl 6

Miqyas	Fəaliyyət müddəti	N	Ortalama	Standart Kənarlaşma	Standart Xəta	F	p
MMS –dən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi	2000 –ci ildən əvvəl	13	3,8225	0,62994	0,17471	1,081	0,346
	2000 – 2015	25	3,5292	0,88387	0,17677		
	2015 –ci ildən sonra	27	3,8490	0,86332	0,16615		
	Cəm	65	3,7207	0,83278	0,10329		
MMS -nin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi	2000 –ci ildən əvvəl	13	3,4530	1,10969	0,30777	1,141	0,326
	2000 – 2015	25	3,5822	0,79562	0,15912		
	2015 –ci ildən sonra	27	3,8889	1,01368	0,19508		
	Cəm	65	3,6838	0,95828	0,11886		

Cədvəl 6 –da müəssisələrin fəaliyyət müddəti ilə “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi” və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasları arasında mənali bir fərqlilik olub olmadığına dair məlumatlara yer verilmişdir. Buna əsasən mənallıq dərəcəsinin $p > 0,05$ olduğu və hər iki miqyasın müəssisələrin fəaliyyət müddəti ilə mənali bir fərqlilik olmadığı görülür. Beləliklə H4, H11 hipotezləri qəbul edilməmişdir.

Cədvəl 7

Miqyas	Fəaliyyət sahəsi	N	Ortalama	Standart Kənarlaşma	Standart Xəta	F	p
MMS –dən yararlanmağın əhəmiyyətli dərəcəsi	Qida	9	3.6581	0.67731	0.22577	1,466	0,206
	Tekstil	5	4.4308	0.37131	0.16605		
	Ticarət	9	3.2479	0.76709	0.25570		
	Sənaye	2	4.3846	0.21757	0.15385		
	İnşaat	2	3.5000	0.38075	0.26923		
	Xidmət	29	3.6817	0.94608	0.17568		
	Digər	9	3.8889	0.73793	0.24598		
	Cəm	65	3.7207	0.83278	0.10329		
MMS -nin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi	Qida	9	4.0494	0.64576	0.21525	1,351	0,250
	Tekstil	5	4.2222	0.43744	0.19563		
	Ticarət	9	3.7901	0.63208	0.21069		
	Sənaye	2	3.3333	2.19989	1.55556		
	İnşaat	2	3.6667	0.62854	0.44444		
	Xidmət	29	3.6820	0.92283	0.17136		
	Digər	9	3.0000	1.37773	0.45924		
	Cəm	65	3.6838	0.95828	0.11886		

Cədvəl 7 –də müəssisələrin fəaliyyət sahəsi ilə “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətli dərəcəsi” və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasları arasında mənalı bir fərqlilik olub olmadığına dair məlumatlara yer verilmişdir. Buna əsasən mənalılıq dərəcəsinin $p > 0,05$ olduğu və hər iki miqyasın müəssisələrin fəaliyyət sahəsi ilə mənalı bir fərqlilik olmadığı görülür. Beləliklə H5, H12 hipotezləri qəbul edilməmişdir.

Cədvəl 8

Miqyas	İşçi sayı	N	Ortalama	Standart Kənarlaşma	Standart Xəta	F	p
MMS –dən yararlanmağın əhəmiyyətli dərəcəsi	1 – 10	25	3.8154	0.84935	0.16987	0,353	0,704
	11 – 50	27	3.6211	0.96713	0.18612		
	51 - 250	13	3.7456	0.43331	0.12018		
	Cəm	65	3.7207	0.83278	0.10329		
MMS -nin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi	1 – 10	25	3.8044	0.87564	0.17513	0,803	0,453
	11 – 50	27	3.7119	1.09313	0.21037		
	51 - 250	13	3.3932	0.80714	0.22386		
	Cəm	65	3.6838	0.95828	0.11886		

Cədvəl 8 –də müəssisələrin tərkibindəki işçi sayı ilə “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətli dərəcəsi” və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasları arasında mənalı bir fərqlilik olub olmadığına dair məlumatlara yer verilmişdir. Buna əsasən mənalılıq dərəcəsinin $p > 0,05$ olduğu və hər iki miqyasın müəssisələrin tərkibindəki işçi sayı ilə mənalı bir fərqlilik olmadığı görülür. Beləliklə H6, H13 hipotezləri qəbul edilməmişdir.

Cədvəl 9

Miqyas	İllik xalis satış gəliri	N	Ortalama	Standart Kənarlaşma	Standart Xəta	F	P
MMS –dən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi	$ig \leq 200$	19	3.8664	0.98404	0.22575	1,334	0,271
	$200 < ig \leq 3000$	25	3.8123	0.77850	0.15570		
	$3000 < ig \leq 30000$	21	3.4799	0.72728	0.15871		
	Cəm	65	3.7207	0.83278	0.10329		
MMS -nin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi	$ig \leq 200$	19	3.6082	1.06082	0.24337	2,634	0,080
	$200 < ig \leq 3000$	25	4.0000	0.67434	0.13487		
	$3000 < ig \leq 30000$	21	3.3757	1.07237	0.23401		
	Cəm	65	3.6838	0.95828	0.11886		

Cədvəl 9 –da müəssisələrin illik xalis satış gəliri ilə “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi” və “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” miqyasları arasında mənalı bir fərqlilik olub olmadığına dair məlumatlara yer verilmişdir. Buna əsasən mənalılıq dərəcəsinin $p > 0,05$ olduğu və hər iki miqyasın müəssisələrin illik xalis satış gəliri ilə mənalı bir fərqlilik olmadığı görülür. Beləliklə H7, H14 hipotezləri qəbul edilməmişdir.

Nəticə və Təkliflər

Aşağıda qeyd olunmuş cədvəldən göründüyü kimi tədqiqat məlumatlarının analizi nəticəsində qarşıya qoyulan 14 hipotezdən 2 ədədi qəbul edilmiş, 12 ədədi qəbul edilməmişdir.

Cədvəl 10

Tədqiqat hipotezləri	P (sig)	Nəticə
Hipotez 1. Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə iştirakçının müəssisədəki vəzifəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,110	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 2. Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə iştirakçının təhsil dərəcəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,039	Qəbul edilmişdir
Hipotez 3. Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisənin hüquqi statusu arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,837	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 4. Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisənin fəaliyyət müddəti arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,346	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 5. Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisənin fəaliyyət sahəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,206	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 6. Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisədə çalışan işçi sayı arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,704	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 7. Qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi fikri ilə müəssisənin illik xalis satış gəliri arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,271	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 8. Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə iştirakçının müəssisədəki vəzifəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,455	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 9. Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə iştirakçının təhsil dərəcəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,443	Qəbul edilməmişdir

Hipotez 10. Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisənin hüquqi statusu arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,020	Qəbul edilmişdir
Hipotez 11. Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisənin fəaliyyət müddəti arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,326	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 12. Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisənin fəaliyyət sahəsi arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,250	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 13. Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisədə çalışan işçi sayı arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,453	Qəbul edilməmişdir
Hipotez 14. Mühasibat məlumat sisteminin müəssisədə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi fikri ilə müəssisənin illik xalis satış gəliri arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli bir əlaqə vardır.	0,080	Qəbul edilməmişdir

Birinci miqyas olan “Mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsi” ilə iştirakçıların vəzifələrinin (H1), çalışdığı müəssisələrin hüquqi statuslarının (H3), fəaliyyət müddətlərinin (H4), fəaliyyət sahələrinin (H5), işçi saylarının (H6), illik xalis satış gəlirlərinin (H7) mənalılıq səviyyəsinin $p > 0,05$ olmasına görə əhəmiyyətli bir fərqlilik görülmür. Ancaq miqyas ilə iştirakçıların təhsil səviyyələrinin mənalılıq səviyyəsinin $p < 0,05$ olmasına görə miqyas üzərində əhəmiyyətli bir fərqlilik olduğu görülür.

İkinci miqyas olan “Mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsi” ilə iştirakçıların vəzifələrinin (H8), təhsil səviyyələrinin (H9), çalışdığı müəssisələrin fəaliyyət müddətlərinin (H11), fəaliyyət sahələrinin (H12), işçi saylarının (H13), illik xalis satış gəlirlərinin (H14) mənalılıq səviyyəsinin $p > 0,05$ olmasına görə əhəmiyyətli bir fərqlilik görülmür. Ancaq miqyas ilə iştirakçıların çalışdığı müəssisələrin hüquqi statusunun mənalılıq səviyyəsi $p < 0,05$ olmasına görə miqyas üzərində əhəmiyyətli bir fərqlilik olduğu görülür.

Nəticə olaraq bunu demək olarki, iştirakçıların təhsil səviyyələrinin mühasibat məlumat sistemindən yararlanmağın əhəmiyyətlik dərəcəsinə daha çox təsir edir. Təhsil səviyyəsi yüksək olan hər bir maliyyəçi və ya mühasib daha profesional, təcrübəli və məlumatlardan daha yaxşı istifadə edə və onları analiz edə bilmə kimi üstünlüklərə sahib olduqları üçün mühasibat məlumat sisteminin əhəmiyyətliliyini anlayır, ondan yararlanmağı, yararlanmağın yollarını, hər hansı bir problem ilə üzləşərkən MMS –dən istifadə etməyi daha effektiv şəkildə bacarır. İştirakçıların çalışdığı müəssisələrin hüquqi statuslarının isə mühasibat məlumat sisteminin idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində yararlılıq dərəcəsini daha yaxşı anlayır və müəssisə sistemində daha çox təsir edir. Hər bir KOS hüquqi statusların tam olaraq mənasını və hansı növ sahibkarlıq subyektinin müəssisə fəaliyyətinə daha effektiv təsir edəcəyini anladıqda, həmin müəssisələr daha uğurlu bir fəaliyyət prosesinə sahib ola bilirlər. Həmçinin hüquqi statusların özəlliklərinə görə idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində MMS –ə məlumatlarından istifadənin müəssisənin dayanıqlılığı və davamlılığının təmin edilməsinə, planlama və proqnozlaşdırma, fəaliyyətin təşkili zamanı müəssisənin keyfiyyətli bir fəaliyyətə sahib olmalarına imkan yaradır.

Tədqiqat nəticəsində KOS –ların qərar qəbuletmə prosesində mühasibat məlumat sisteminin effektivliyi ölçülmüş, müəssisələrin MMS –dən istifadənin az olduğu, MMS anlayışının zəif qavranıldığı ancaq doğru bir şəkildə MMS –dən istifadə edən KOS –ların digərlərinə nəzərən

dahha effektiv bir sahibkarlıq subyektlərinə sahib olduqları ortaya çıxmışdır. Ən əsası isə müəssisələrin fəaliyyətlərinin davamlılığı və rəqabət şəraitində dayanıqlı bir profilə sahib olmaları üçün gərəkli olan məlumatların ortaya çıxarılmasında MMS –in nə dərəcədə önəmli olduğu bir daha görülməkdədir. KOS –ların ölkəmizdə MMS –dən istifadənin ciddi mənada fərqlilik göstərdiyidə gələn son nəticələrə aiddir.

Tədqiqat məlumatlarının dəyərləndirilməsi nəticəsində həm KOS –lara həm də istənilən müəssisə sahiblərinə tövsiyə edə biləcəyimiz məlumatlar aşağıdakı kimidir.

- İdarəetmə zamanı daxildən və xaricdən alın biləcək məlumatların nə dərəcədə önəmli olduğunu təyin edə bilmək üçün hər bir sahibkar müəssisə daxilində ali təhsilli, mühasibatlıq sahəsində lazımi dərəcədə təcrübəsi və biliyi olan şəxsləri işə cəlb etməlidirlər.
- Xüsusilə mühasibatlıq və maliyyə bölmələrinin çalışanlarının hər birinin MMS –ni aktiv şəkildə idarə edə bilmələri səviyyəsində olmalıdırlar.
- İdarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərində olan zəif yönələr araşdırılaraq doğru bir şəkildə aradan qaldırılmalı və KOS –ların fəaliyyət dayanıqlılığının təmin edilə bilməsi üçün lazımi məlumatlandırma prosesindən keçmələri lazımdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Akgemici, T. (2001). KOBİ"lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler. T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Kosgeb, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Arşivi.
2. Akgül, Aziz ve Osman Çevik (2005); İstatistiksel Analiz Teknikleri, 2. Baskı, Emek Ofset, Ankara.
3. Dinç E., Karakaya A. (2014), "Muhasebe Bilgi Sistemi Ve Kurumsallaşma Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma", Selçuk Üniversitesi 98 İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s. 21-50.
4. Güney, A. (2013). "Yönetim Anlayışında Muhasebe Bilgi Sisteminin Yeri", Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi. Cilt: 2, Sayı: 3, S: 276 – 280.
5. Kul, Seval (2014); "İstatistik Sonuçlarının Yorumu: P Değeri ve Güven Aralığı Nedir?", Türk Toraks Derneği Dergisi, Sayı 2014.003, s. 11-13.

UOT: 338.2

SUVEREN SƏRVƏT FONDLARININ MAKROIQTISADI ASPEKTDƏN ÜMUMİ TƏHLİLİ

Qədir ƏSGƏRZADƏ

Bakı Mühəndislik Universiteti, Bakı, Azərbaycan
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan
qasgarzada@beu.edu.az

XÜLASƏ

Məqalədə suveren sərvət fondlarının milli iqtisadiyyatda rolunu təhlil edilməklə bu tip fondların yaradılma məqsədləri iqtisadi aspektdən nəzərdən keçirilir. Suveren sərvət fondlarının məqsədi investisiya fondu olaraq dövlətə məxsus xarici valyuta ehtiyatlarını effektiv investisiya etməkdir. 2020-ci ildə suveren sərvət fondlarının aktivlərinin dəyəri 2003-cü illə müqayisədə 6 dəfə artaraq 9 trilyon ABŞ dollarını keçmişdir. Hökumətlər tərəfindən bu tip fondların yaradılmasında əsas məqsəd makroiqtisadi stabilliyi təmin etmək və aktivləri səmərəli idarə etməkdir. Suveren sərvət fondlarının funksiyalarının düzgün icra edilməsi uyğun investisiya strageyyasının müəyyənəşdirilməsindən asılıdır və bu strageyya müəyyən olunarkən ölkənin makroiqtisadi siyasəti nəzərə alınmalıdır. Suveren sərvət fondlarının idarə olunması monetar və fiskal siyasətdən eyni zamanda məzənnə siyasətindən sıx asılıdır.

Açar sözlər: İqtisadi siyasət, Suveren sərvət fondları, Neft iqtisadiyyatı

A GENERAL ANALYSIS OF THE SOVEREIGN WEALTH FUNDS FROM A MACROECONOMIC PERSPECTIVE

ABSTRACT

The paper examines the role of sovereign wealth funds in the national economy and analyzes the reasons for the establishment of such funds from the economic aspects. A sovereign wealth fund is an investment fund, and the main priority of these funds is to invest foreign currency reserves of a country effectively. In 2020, the total assets of the sovereign wealth funds exceeded 9 trillion dollars, which is six times higher than the 2003 figure. The main targets of governments are to ensure macroeconomic stability and provide effective management of public assets with the use of sovereign wealth funds. Proper implementation of the functions of sovereign wealth funds mainly depends on a correct investment strategy, and when such strategy is determined the macroeconomic policy should be taken into consideration. The management of sovereign wealth funds highly depends on monetary, fiscal, and exchange rate policies.

Key words: economic policy, sovereign wealth funds, oil economy

ОБЩИЙ АНАЛИЗ СУВЕРЕННЫХ ФОНДОВ С МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется роль суверенных фондов благосостояния в национальной экономике и анализируются причины создания таких фондов с экономических аспектов. Суверенный фонд благосостояния - это инвестиционный фонд, и основным приоритетом этих фондов является эффективное инвестирование валютных резервов страны. В 2020 году совокупные активы суверенных фондов превысили 9 триллионов долларов, что в шесть раз больше, чем в 2003 году. Основными задачами правительств являются обеспечение макроэкономической стабильности и эффективное управление государственными активами с использованием суверенных фондов благосостояния. Надлежащая реализация функций суверенных фондов во многом зависит от правильной инвестиционной стратегии, и при ее определении необходимо учитывать макроэкономическую политику. Управление суверенными фондами благосостояния во многом зависит от денежно-кредитной, налоговой и курсовой политики.

Ключевые слова: экономическая политика, суверенные фонды благосостояния, нефтяная экономика

JEL: E21, F44

1. Giriş

Qlobal maliyyə sabilliyinin təmin olunmasında həmçinin makroiqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində suveren sərvət fondları əhəmiyyətli rol oynayır. Suveren sərvət fondları anlayışı ilk dəfə olaraq A. Rozanov tərəfindən istifadə edilmişdir. Suveren sərvət fondlarının idarə olunması monetar və fiskal siyasətdən eyni zamanda məzənnə siyasətindən sıx asılıdır. 2008-ci il qlobal maliyyə böhranı suveren sərvət fondlarına əhəmiyyətli təsir etmişdir və bunun əsas səbəbi bu fondların investisiya alətlərinə məhz daşınmaz əmlakın daxil olması idi. O dövrdə daşınmaz əmlak bazarındakı qeyri-stabillik bu fondların aktivlərinin dəyərinə mənfi təsiri edib[3,səh.10].

Aşağıda qeyd olunan cədvəldə (Cədvəl 1) aktivlərinin ümumi dəyəri 5.1 trillion dollar olan suveren sərvət fondları qeyd edilmişdir. Cədvəldə qeyd olunan suveren sərvət fondlarının təxminən 60%-nin aktivlərinin dəyəri neft və qaz ixracından formalaşır. Bu siyahıya dünyanın ən böyük suveren sərvət fondu olan Norveç Qlobal Pensiya Fonduda (The Government Pension Fund Global) daxildir. Suveren sərvət fondlarının 75%-i Asiya və Orta Şərqdə yerləşən dövlətlərə məxsusdur. Aktivlərinin ümumi dəyəri 1.5 dollar olmaqla Çinin 6 fondu dünyada olan suveren sərvət fondlarının aktivlərinin dəyərinin təxminən 30%-ni özündə cəmləyir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatlarına əsasən Çin Mərkəzi Bankı ümumi dəyəri 3.32 trilion dollar xarici valyuta ehtiyatına malikdir[6, 11].

Orta Şərqlin ilk suveren sərvət fondu əsası 1953-ci ildə qoyulan Kuveyt İnvestisiya Fondudur. 2012-ci ildə bu fondun aktivlərinin ümumi dəyəri 296 milyard dollar olub. Orta Şərq mövcud olan ən böyük suveren sərvət fondlarından biri Əbu-Dabi İnvestisiya Fondudur. Bu fond Birləşmiş Ərəb Əmirlikəri hökuməti tərəfindən 1976-cı ildə yaradılıb və aktivlərinin dəyəri 627 milyard dollardır[9,13].

Siyahıda (Cədvəl 1) İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) ölkələri azlıq təşkil edir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında olan ilk suveren sərvət fondlarından biri Texas Daimi Məktəb Fondudur (Texas Permanent School Fund) və 2012-ci ilin statistikasına əsasən bu fondun aktivlərinin dəyəri 25.2 milyard dollardır. ABŞ-da mövcud olan ən böyük fond Alyaska Daimi Fondudur (Alaska Permanent Fund) və bu fondun ümumi aktivlərinin dəyəri 42.3 milyard dollardır. Kanadada Alyaska Daimi Fondu ilə eyni ildə (1976) yaradılan suveren sərvət fondu Albertanın İrs Fondudur (Alberta's Heritage Fund). Bu fondun aktivlərinin ümumi dəyəri 15.9 milyard dollardır. Norveç Qlobal Pensiya Fondu istisna olmaqla İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) ölkələrdə mövcud suveren sərvət fondlarının ümumi daxili məhsullar müqayisədə çox kiçikdir[1, 14]. ABŞ, Kanada və Norveçdən əlavə olaraq digər İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələrində suveren sərvət fondları 2000-ci ildən sonra yaranmağa başlayıb. Buna misal olaraq Meksika (2000), İrlandiya (2001), Yeni Zenlandiya (2003), Cənubi Kariya (2005), Avstraliya (2006), Chili (2007) və Fransanı (2008) göstərə bilərik.

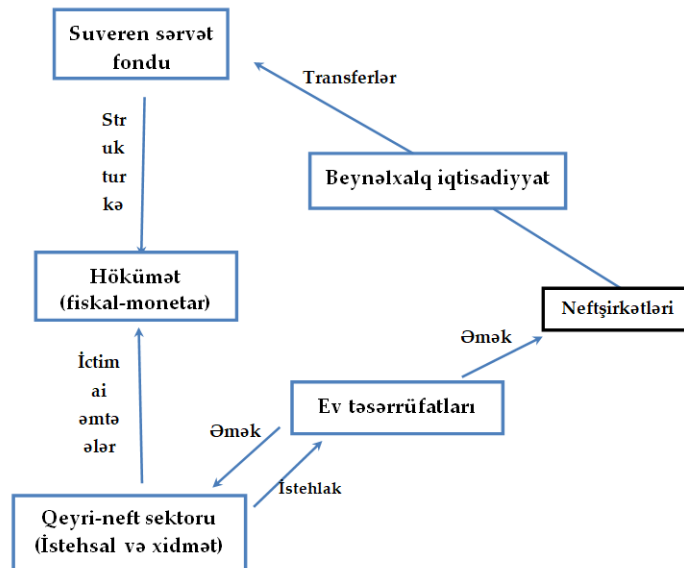
Cədvəl 1. Suveren sərvət fondlarının mövcud olduğu bəzi ölkələr (2012)

Ölkə	Fəaliyyətə başlama ili	Mənbə	Aktivlər (\$ milyard)
Çin (5 fond)	1993/1997/2000/07/07	qeyri-əmtə	1,482.7
BBƏ	1976/1984/2002	neft	740.5
Norveç	1996	neft	656.2
Səudiyyə Ərəbistanı	2008	neft	538.1
Sinqapur	1974/1981	qeyri-əmtə	405
Kuveyt	1953	neft	296
Rusiya	2008	neft	149.7
Qatar	2005	neft	115
ABŞ	1854/1958/74/85/2011	neft/minereal/qeyri-əmtə	90.7
Avstraliya	2006	qeyri-əmtə	78.65
BƏƏ	2006	neft	70
Liviya	2006	neft	65
Qazaxıstan	2000	neft	61.8
Azərbaycan	1999	neft	32.7
İran	1999	neft	23

Mənbə: Suveren Sərvət Fondları İnstitutu

2. Suveren sərvət fondlarının nəzəri təsviri

Neftlə zəngin ölkələrə nəzərə alsaq, bu ölkələrdə dövlət böyük miqdarda neft və qaz ehtiyatlarına sahib olmaqla xammalın ixracından və vergidən əhəmiyyətli dərəcədə vəsait əldə edir. Əldə olunan külli miqdarda vəsaitlər hökumətlərə dövlət xərclərinin artırılması üçün kifayət qədər maliyyə imkanları yaradır. Nəzəri aspektdən suveren sərvət fondlarını üç amil müəyyənləşdirir. Birinci faktor sahiblikdir yəni suveren sərvət fondları hökumətə məxsus olması. İkinci amil investisiya siyasətidir. Suveren sərvət fondları aid olduğu ölkəyə investiya etmək hüququ yoxdur. Sonuncu xarakterik cəhəti fondun məqsədi ilə əlaqəlidir yəni fond yaradılarkən əsas məqsəd uzunmüddətli dövrdə makroiqtisadi sabitliyin qorunmasıdır. Milli iqtisadiyyat neft və qeyri-neft sənayesi olmaqla iki hissəyə ayrılır. Milli iqtisadiyyatın istehsal və xidmət sənayesi olmaqla iki istehsal hissəsi var. Hər iki sektor daxili vəxarici bazarı istehlak və investisiya əmtələri ilə təmin edir [7,11].

Qrafik 2. Suveren sərvət fondları dövrüyyə axın modelində

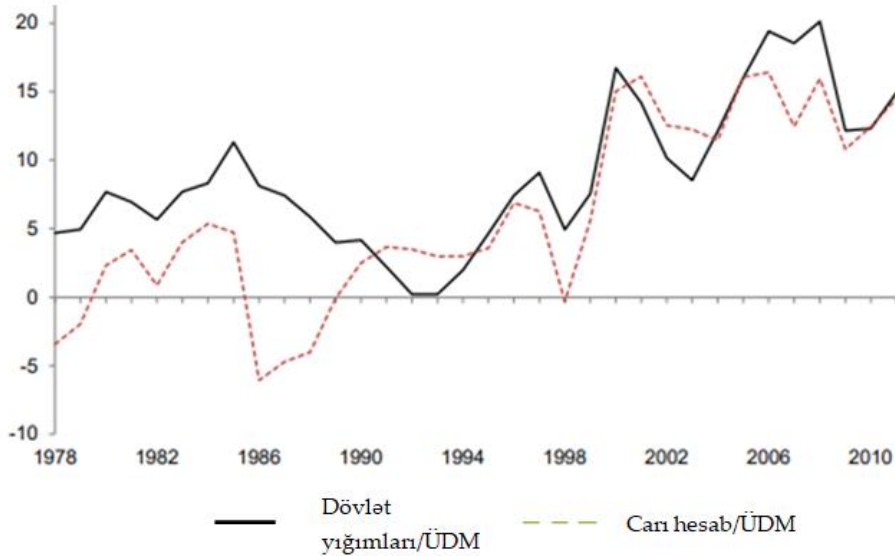
Bu iki sektor əsasən texnologiya və ticarət intensivliyinə görə bir-birindən fərqlənir. Ev təsərrüfatları işçi qüvvəsi təklif edir, eyni zamanda yerli və xarici məhsulları istehlak edir və gəlirlərinin bir qismini yığma yönəldir [7,səh.18]. Suveren sərvət fondlarının gəlirlərinin düzgün istifadə edilməsi və qızıl qaydanın vaxtında müəyyənləşdirilməsi dayanıqlı inkişaf üçün əsas amillərdən biridir.

3. Suveren sərvət fondlarının milli iqtisadiyyatdakı rolu

2000-ci ildən sonra neft qiymətlərinin artması neftlə zəngin ölkələrdəki suveren sərvət fondlarının aktivlərinin dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə artır. Norveç Qlobal Pensiya Fondunun strukturuna və yaradılma səbəbinə nəzər yetirsək aydın olarkı, 1980-ci illərin əvvəllərindən 1991-1992-ci illərin bank krizisinə qədər Norveç Krallığı hökuməti 1970-ci illərdə neft sektorunun yenidən qurulması üçün yaranan borcların ödənilməsinə çalışıb. Norveç suveren sərvət fondunun hüquqi əsası 1990-cı ildə qoyulub və 1996-cı ildə ilk vəsait fonda cəlb olunub. Norveç qanunlarına görə mərkəzi kökümət fiskal defisitlə üzləşərsə, bu zaman fondun aktivləri uyğun olaraq azaldırılmalıdır [4,7,12]. Norveç Qlobal Pensiya Fondunun əsasının qoyulmasında əsas məqsəd neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin qeyri-dəyənli xərclənməsinin qarşısını almaqdır. Neft gəlirlərinin ölkə daxilində xərclənməsi qeyri-neft sektorunun rəqabətqabiliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər buda ölkədə makroiqtisadi qeyri-stabillik yaradar. Qlobal Pensiya Fondunun digər bir funksiyası yığım funksiyasıdır yəni gələcək nəsillər üçün əhəmiyyətli rola malikdir [5, 17].

ÜDM-ə nisbət

ÜDM-ə nisbət

Qrafik 1. Norveçdə 1978-2011-ci illər arası dövlət yığımları və cari hesab artıqlığı (Norveç Statistika Bürosu)

Son illərdə Norveçin neft ixracı ümumi ixracın 50 faizi eyni zamanda ümumi daxili məhsulun 20 faizi ətrafında olmuşdur. Qrafik birdən göründüyü kimi Norveçin cari hesab artıqlığı yüksək hökumət yığımı ilə sıx bağlıdır. ÜDM-a nisbətdə orta cari hesab artıqlığı 2000-2011-ci illərdə 13.8% olmuşdur, eyni dövrdə orta illik dövlət yığımı ÜDM-un 14.6% olmuşdur. Norveçin cari hesab artıqlığı ilə hökumət yığımı arasındakı sıx bağlılıq fiskal siyasətlə izah oluna bilər [18].

Ölkəmizdə əsas 1999-cu ildə qoyulmuş Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılmasında əsas məqsəd neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunması və gələcək nəsillərə saxlanılması olub. 2021-ci ilin 1 iyul tarixinə Dövlət Neft Fondunun ümumi aktivlərinin dəyəri 44 104.9 milyon dollar olub. Dövlət Neft Fondunun investisiya portfelinə müxtəlif aktivlər daxildir. Bu aktivlərin təxminən 64 faizi istiqraz və pul bazarı alətləri, 17 faizi səhmlər, 6 faizi daşınmaz alətlərə, 13 faizi isə qızıla yatırılıb. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitlərinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalar" və "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun İnvestisiya siyasəti" adlı prezident sərəncamı əsas tutularaq idarə olunur.

4. Nəticə

Ümumilikdə suveren sərvət fonrlarının əsas funksiyalarını təhlil etdikdə aydın olur ki, bunlar əsasən yığım və xərc funksiyasıdır. Əksər suveren sərvət fonrlarının gəlirləri tükənən resurslardan qaynaqlandığından gəlirlərin bir qisminin yığılaraq saxlanması suveren sərvət fonrlarının əsas cəhətlərindən biridi. Hökumətlər tərəfindən suveren sərvət fonrlarının gəlirlərinin bir hissəsi sosial eyni zamanda iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi üçün xərclənir. Nəzərə alsaq ki, neft və təbii qaz tükənən təbii ehtiyatdı, gəlirlərin bu tip qeyri-stabil mənbədən olması gələcək üçün iqtisadi və sosial risk yaradır. Eyni zamanda, "holland sindromu" aspektindən gələcəkdə milli iqtisadiyyatın sənayesizləşməsinə səbəb ola bilər. Suveren sərvət fonrlarının səmərəli istifadə olunması və suveren sərvət fonrlarından transferlərin azaldılması hər bir ölkənin prioritet istiqamətlərindən biri olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ang, A., W. N. Goetzman, S. M. Schafer. *Evaluation of active management of the Norwegian Government Pension Fund – Global*. The Ministry of Finance, Oslo, 2009
2. Bai, Y., J. Zhang. *Financial integration and international risk sharing*, Journal of International Economics 86, Issue 1, January, p.17 – 32, 2012
3. Balin, B.J., *Sovereign Wealth Funds: A Critical Analysis*. p.1-17, 2008
4. Blanchard, O. J., J. Gal'i. *The macroeconomic effects of oil price shocks: Why are the 2000s so different from the 1970s? In International Dimensions of Monetary Policy*, NBER Chapters, p.370–431. National Bureau of Economic Research, Inc. 2007
5. Corden, W. M. and J. P. Neary, *Booming sector and de-industrialisation in a small open economy*. Economic Journal 92(368), p.815–848, 1982
6. Drago B., Vegard H. L., Martin S. *Business cycles in an oil economy*, Bank for International Settlements, Working Papers No 618, 2017
7. Drezner, D. W., *The Emergent Regime of Sovereign Wealth Funds*, in *Rising States and Rising Institutions*, Alan S. Alexandroff and Andrew F. Cooper (Ed.), (Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2010), p. 220-279, 2008
8. Ferrero, A. and M. Seneca, *Notes on the underground: Monetary policy in resource rich economies*. Norges Bank Working Paper Series 2015(02), 2015
9. Gelb, A., Tordo, S., Halland, H., Afraa, N., & Smith, G., *Sovereign Wealth Funds and Long-Term Development Finance Risks and Opportunities*. Policy Research Working Paper, No: 6776, 2014
10. Hamilton, J. D., *Understanding Crude Oil Prices*. The Energy Journal 0, Number 2, p.181–216, 2009
11. Hassler, J., J.V. Rodriguez Mora, K. Storesletten, and F.Zilibotti, *The survival of the welfare state*, American Economic Review, March, 77 – 102., 2003
12. Lane, P., G.M. Milesi-Ferretti, *International investment patterns*. The Review of Economics and Statistics 90 (03), p.548 – 559, 2008
13. Lyons, G., *State Capitalism: The Rise of Sovereign Wealth Funds*. Standard Chartered Bank Publication, 2007

14. Makhoul, H.H., *Sovereign Wealth Funds. in International Journal of Government Financial Management*. International Consortium on Government Financial Management Publishable, Vo. X, No. 1. p.40-49., 2010
15. Nakov, A., A. Pescatori., *Oil and the great moderation*. Economic Journal 120(543), p.121–166, 2010
16. Ross, S. A. *The Arbitrage Theory of Capital Asset Pricing*, Journal of Economic Theory 13, 341 – 360., 1976
17. Rozanov, A., *Who holds the wealth of nations?* Central Banking Journal 15, No.4 (May), p.53-58, 2005
18. Thatcher, M., *National Policies Towards Sovereign Wealth Funds in Europe: A Comparison of France, Germany and Italy*. Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States Policy Brief, No: 2. p.7-18, 2013
19. Truman, E. M., *Sovereign Wealth Funds. Threat or Salvation?* Peterson Institute for International Economics. Washington DC., 2010

Uot:336.71

DEVELOPMENT AND EFFICIENCY OF BANKING SECTOR: EVIDENCE FROM AZERBAIJAN

Ulvi YAGUBOV Makhdut

Acting Head of Department of Finance at Baku Engineering University,

PhD Candidate at UNEC

uyaqubov@beu.edu.az

ABSTRACT

In this study, it is aimed to measure the efficiency of public and private deposit banks operating in Azerbaijan by using the Data Envelopment Analysis (DEA) approach. For this purpose, "assets", "equity" and "interest expense" as input variables; "net profit" and "interest income" values were used as output variables. Efficiency measurement was carried out using the input-oriented CCR model developed by Charnes, Cooper, and Rhodes (1978). As a result of the analysis, the efficiency rates of the five largest banks operating in the Azerbaijani banking sector in the last 7 years have been determined. And for 2021, 3 banks were found to be efficient and 2 banks were not, new input and output targets were determined for inefficient banks.

Keywords: Data Envelopment Analysis, Banking Sector, Technical Efficiency.

РАЗВИТИЕ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА: НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

РЕЗЮМЕ

Цель в этом исследовании - измерить эффективность государственных и частных депозитных банков, действующих в Азербайджане, с использованием подхода анализа охвата данных (АОД). Для этого в качестве входных переменных используются «активы», «собственный капитал» и «процентные расходы». В качестве выходных переменных использовались значения «чистая прибыль» и «процентный доход». Измерение эффективности проводилось с использованием ориентированной на ввод модели CCR, разработанной Чарнсом, Купером и Родсом (1978). В результате анализа определены показатели эффективности пяти крупнейших банков, действующих в банковском секторе Азербайджана за последние 7 лет. А на 2021 год 3 банка были признаны эффективными, а 2 банка - нет, для неэффективных банков были определены новые целевые показатели ввода и вывода.

Ключевые слова: анализ охвата данных, банковский сектор, техническая эффективность.

BANK SEKTORUNUN INKIŞAFI VƏ SƏMƏRƏLİLİYİ: AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİ

XÜLASƏ

Bu tədqiqatın məqsədi Məlumat Zərfinin Təhlili (DEA) yanaşmasından istifadə etməklə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dövlət və özəl bankların səmərəliliyini qiymətləndirməkdir. Bu məqsədlə, giriş dəyişənləri (inputs) "aktivlər", "kapital" və "faiz xərcləri"; Çıxış dəyişənləri olaraq (outputs) "xalis mənfəət" və "faiz gəliri" dəyişənlərindən istifadə edilmişdir. Səmərəliliyin ölçülməsi Charnes, Cooper və Rhodes (1978) tərəfindən hazırlanmış giriş yönümlü CCR modelindən istifadə etməklə həyata keçirilmişdir. Təhlil nəticəsində; Azərbaycanın bank sektorunda fəaliyyət göstərən aktivlərinə görə ən böyük beş bankın son 7 ildə səmərəlilik göstəriciləri müəyyən edilib. 2021-ci il üçün isə 3 bankın tam səmərəli yəni öz aktivlərini tam səmərəli şəkildə istifadə etdiyi, 2 bankın səmərəsiz olduğu yəni öz aktivlərini səmərəsiz istifadə etdiyi müəyyən edilmiş, səmərəsiz banklar üçün yeni giriş və çıxış hədəfləri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: Məlumat Zərfinin Təhlili, Bank Sektoru, Texniki Səmərəlilik.

Introduction

The efficient functioning of the banking sector, which is seen as an important source of finance for businesses, creates positive effects on the country's economy. Unlike other sectors, the banking sector, which acts as a financial intermediary that determines the distribution of

resources, contributes to the economic development of the country and this situation makes efficiency and productivity analysis necessary for performance analysis in the sector in question.[14. P.479].

Data Envelopment Analysis, which is one of the measurement methods used for efficiency analysis, is a parameterless and linear programming-based method used to measure the relative efficiency of profit-oriented or non-profit enterprises and organizations [7. P. 303]. In this paper, we discuss the current state of the Azerbaijani banking sector over the past 7 years and today, on the other hand, we have discussed the CCR model of data envelopment analysis. Based on similar research, we have used total assets, total equity and interest expenses as input, and interest income and net profit as output. According to the CCR model of the data envelopment analysis method, the efficiency of banks was assessed and efficiency rates were determined.

Literature review

Efficiency analysis of the banking sector has a significant coverage in economic literature. Data Envelopment Analysis has turned to be one of the most frequently-used methods of efficiency analysis in banking sector worldwide in recent years. Variety of frameworks and approaches have also been developed within this method. For instance, Kamarudin et al. (2019) have employed DAE to examine revenue efficiency in Islamic banks in Malaysia through the period 2006 – 2015. And later they use the results from DAE to determine the factors that influence the revenue efficiency in banks. According to their findings, higher level of liquidity, market power and management quality significantly improve the revenue efficiency of the domestic Islamic Banks.

Sakouvogui et al. (2020) improves the existing linear programming DEA in their analysis of US agricultural banks by introducing clusters whose number is defined by Gap statistic and Elbow methods. The new method deals with the issues of heterogeneity and outliers better. Moreover, the nonparametric tests show that the efficiency measures provided by the cluster-adjusted DAE model are better than the ones estimated by the DAE model estimated without clustering.

Eraković (2017) employs 'cost to income ratio' to find the efficiency of banks in Serbia between the years 2008 and 2015. The results later were put into a linear correlation test with degree of concentration in banking sector. Analysis suggest strong connection between the variables.

In their analysis of the effect of global financial crisis on the efficiency of the commercial banks in Bangladesh Banna et al. (2017) employ DEA to measure the technical efficiency of the banks through the period 2000 – 2013. In the results overall efficiency rates are portrayed and compared. They also find that together with the crisis, the size of the banks, capital adequacy ratio, return on equity and real interest rate significantly affects the efficiency of the banks in Bangladesh.

Grmanová et al. (2018) apply DEA method to compute efficiency of Slovak banking sector and find the three largest banks in the market as the most efficient ones.

Ariff et al. (2019) employs DEA with CCR method to calculate efficiency of different type of banks (conventional and Islamic) in Malaysia. Later by using panel data GMM (General Method of Moments) they find out that Islamic subsidiaries of conventional banks has better

performance results compared to their parent banks and also the standalone Islamic banks. Khokhar et al. further extends the analysis of the dual banking system of Malaysia with the banking systems of Bahrain, Kingdom of Saudi Arabia and UAE (United Arab Emirates). Despite the low performance of banking industry in UAE, DEA results show that Islamic banks has considerably better efficiency rates in comparison to conventional banks.

Novickytė and Drożdż (2018) calculate the efficiency rates of Lithuanian banks by using DEA method both with variable returns to scale (VRS) and constant returns to scale (CRS). They employ ROA (return on assets) as the main indicator of the profitability to validate the results provided by DEA. Interestingly, DEA based on different assumptions provided different results. DEA with VRS assumption shows that local banks have outnumbered the Nordic banks, however DEA with CRS shows the opposite.

Balcerzak et al. (2017) conduct a multi-country efficiency analysis of commercial banks in EU countries by employing DEA. They identify significant disparities between the efficiency rates of banking sector of old members and new members. Additionally, they also indicate important difference in banking sector efficiency of European Monetary Union members and the countries that have not joined the Euro-zone.

Methodology

The DEA (Data Envelopment Analysis) technique is a nonparametric, linear programming principle that makes it possible to compare the relative efficiency of events between organizations. It is a method of analysis that can measure relative efficiency and perform efficiency analysis by comparing the institutions and organizations that produce similar outputs by using the same inputs as Decision Making Units (DMU) in the literature [15. P. 19].

Another similar definition is that DEA is a linear programming-based technique aimed at measuring the relative performance of decision units in situations where inputs and outputs that are measured with multiple and different scales or have different measurement units make comparison difficult [19. P. 199]. From these definitions, we can define the DEA concept as a linear programming-based method, which is used to evaluate the relative efficiency of the decision points responsible for outputting or outputting using similar inputs. The main feature that distinguishes the DEA method from other methods for similar purposes is that it can be evaluated in cases where there are many inputs and outputs. Because of the analysis, information on the efficiency of each decision point, how to increase the efficiency of the ineffective decision points on the input/output ratios, and the decision points that can be used as a reference are obtained [12. P. 12].

The name of the DEA method is given by tracing the efficiency boundary from at least one point in the set of production possibilities and all other points being above or below this boundary. Because in the language mathematics, it is said that a boundary of this kind is bounded by these points [10. P. 432]. The CCR model developed by Charnes, Cooper, Rhodes, which is capitalized by initials of their names, calculates the efficiency limit in the case of constant returns to scale (CRS). The CCR relative efficiency model provides the total efficiency. Furthermore, with the restriction of the upper efficiency limit at 1.0 in DEA, the efficiency scores of all DMUs take a value between 0.0 and 1.0. [4. P.25].

In a market with n number of decision-making units, each decision-making unit uses a different number of m inputs to produce different output for the number s . For example, DMU_j ,

uses the i entry in the x_{ij} amount to produce the r output in y_{rj} quantities. The input CCR model, where $x_{ij} \geq 0$ and $y_{rj} \geq 0$, is used in the free technology of inputs and standard technology under CRS, where inputs are minimized, and outputs are accepted at a constant level [17. P. 513].

$$\begin{aligned} \text{Max } z &= \sum_{r=1}^s u_r y_{rj_0} \\ &\sum_{i=1}^m v_i x_{ij_0} = 1 \\ \sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} &\leq 0 \\ u_r, y_i &\geq 0 \end{aligned}$$

The dual shape of this model is as follows.

$$\begin{aligned} \text{min } \theta &= \theta^* \\ \sum_{j=1}^n x_{ij} \lambda_j &\leq \theta x_{ij_0} \quad r=1, \dots, s \quad i=1, \dots, m \\ \sum_{j=1}^n y_{rj} \lambda_j &\geq y_{rj_0} \quad j=1, \dots, n \quad \lambda_j \geq 0 \end{aligned}$$

The θ^* technical efficiency dimension for DMU_0 , the linear programming given above is the optimal solution of the problem? If θ^* is equal to 1, the current input level cannot be reduced proportionately without a reduction in output level and is stated to be at the limit for the DMU_0 . On the other hand, if θ^* is less than 1, it is stated that DMU_0 is ineffective and falls below the limit and can reduce the input level without a decrease in output level [26. P. 64].

The CCR models given to the input in the previous section are set out for output, provided that this section maintains the validity of the constant returns to scale assumption. First, the output-oriented fractional programming model, TFP_0 , which is defined by the concept of total factor productivity, is given [2. P. 14].

Model TFP_0 :

Min.

$$\begin{aligned} F_k = \text{min } \frac{\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik}}{\sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rk}} &\geq 0 \quad v_{ik} \geq 0 \\ &i=1, \dots, m \\ \frac{\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij}}{\sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rj}} &\geq 1 \quad j=1, \dots, n \quad r=1, \dots, s \end{aligned}$$

In the framework of the approach given to reduce fractional programming models to linear programming models, TFP_0 is expressed as a fractional programming model and M_0 linear programming model [26. P. 64].

Model M_0 :

Min.

$$g^k = \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik}, \quad j=1, \dots, n \quad r=1, \dots, s$$

$$v_{ik} \geq 0 \quad i=1, \dots, m$$

$$-\sum_{r=1}^s \mu_{rk} y_{rk} + \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij} \geq 0$$

$$\sum_{r=1}^s \mu_{rk} y_{rk} = 1 \mu_{rk} \geq 0,$$

The dual model of Model M_0 is E_0 , an envelope model, and is given below.

Model E_0 :

Max. z_k

$$-\sum_{j=1}^n u_r y_{rk} + z_k y_{rk} \leq 0$$

$$\lambda_{rk} \geq 0 \quad i=1, \dots, m,$$

$$\sum_{j=1}^n y_{ij} \lambda_{ik} \leq x_{ik}, \quad j=1, \dots, n \quad r=1, \dots, s,$$

Azerbaijan Banking Sector

According to the Central Bank of Azerbaijan, there are currently 26 banks operating in Azerbaijan. The total number of bank branches is 570 and the number of ATMs is 2870. On the other hand, 19835 people work in the banking sector of Azerbaijan. The current situation of the banking sector in Azerbaijan is given in the table below.

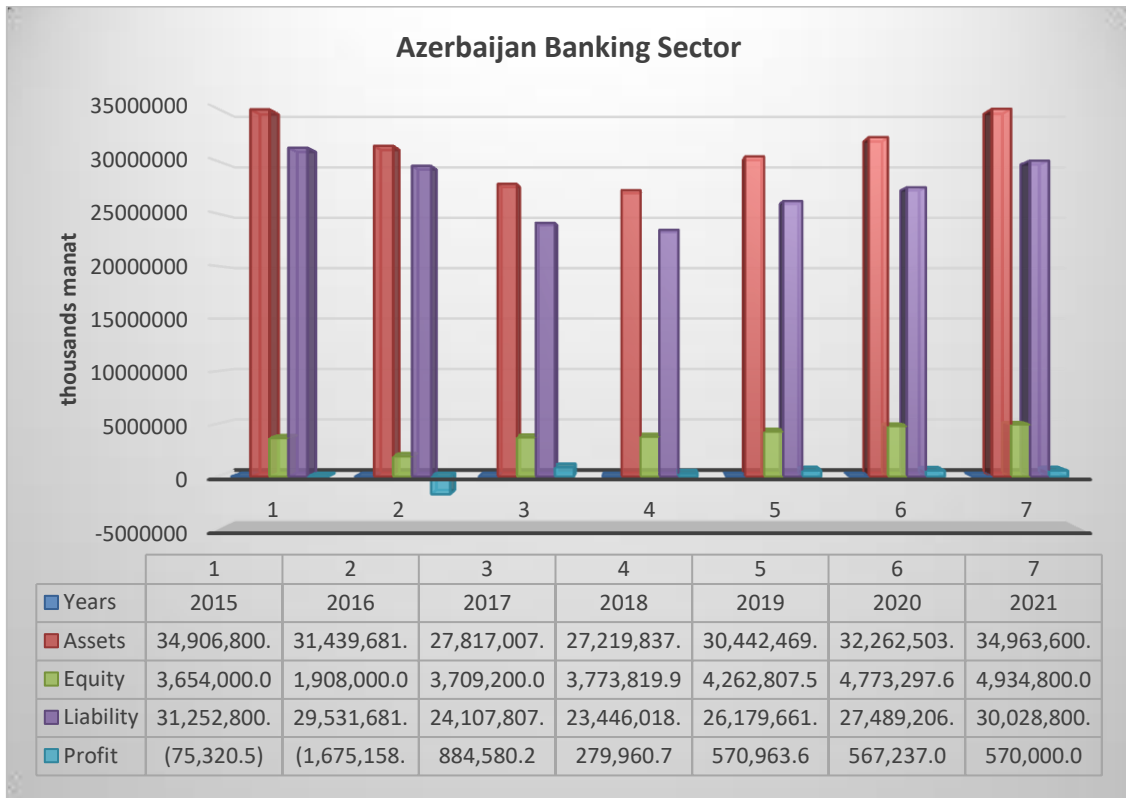

Table:1. Source: Central Bank of Azerbaijan.

As shown in the table, the assets of the Azerbaijani banking sector in 2016 decreased by about 3.5 billion manats compared to 2015. This is the result of two devaluations in 2015. In general, the total assets of the banking sector decreased from 2015 to 2018, continued to grow from 2019, and in 2021 again amounted to 34 billion manats as in 2015. On the other hand, the total equity of the Azerbaijani banking sector in 2016 compared to 2015 decreased by about 1.7 billion manats. Although it decreased by 1.7 billion manat in 2016, it has been growing steadily since 2017, and in 2021 it is already close to 5 billion manats, which is greater than the total equity in 2015. In addition, the total liabilities of the Azerbaijani banking sector decreased steadily from 2015 to 2018, continued to increase from 2019, and for the last quarter of 2021 there are about 30 billion total liabilities.

When we examine the profits of the banking sector in the table, it becomes clear to us that two devaluations in 2015 caused serious damage to the banking sector in Azerbaijan. Compared to 2015, in 2016 it lost about 1.6 billion manat. As a result of serious steps taken by the state, the Azerbaijani banking sector in 2017 earned about 890 million manats. On the other hand, banks have been making a steady profit over the years, most recently in 2021 with a profit of 570 million manats. Finally, according to the table, it is clear to us that two devaluations in 2015 had a profound effect on the Azerbaijani banking sector.

For our analysis in the article, we have selected the 5 largest banks in terms of assets of Azerbaijan as a decision point for 2021. The data of banks for 2021 are given in the table. As can be seen in the table, the largest bank in Azerbaijan is the state-owned International Bank of Azerbaijan. At the same time, the International Bank of Azerbaijan is in the first place in terms of profit.

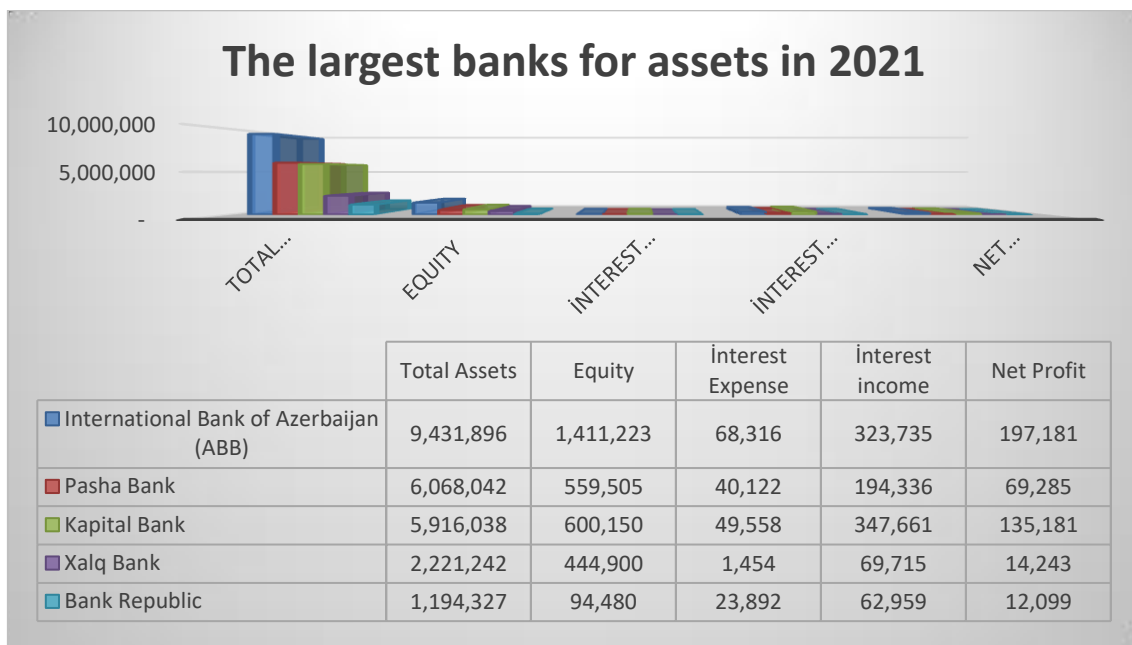

Table: 2. Source: Azerbaijan Banks Association.

On the other hand, despite being the third largest in terms of assets, Kapital Bank received the most interest income. In addition, although Kapital Bank's assets are less than Pasha Bank's assets, its total capital and net profit are higher than Pasha Bank's. When we examine the table, it becomes clear to us that Xalq Bank and Respublika Bank lag far behind the other three banks in

terms of both assets and other inputs and outputs. As a result, we have used the banks listed in the table as objects of decision-making in the analysis, as input, total assets, total equity and interest expenses, as output, interest income and net profit.

Result of Analysis

As we said at the beginning of the study, we used 3 inputs and 2 outputs for this study. The results obtained are given in the table below.

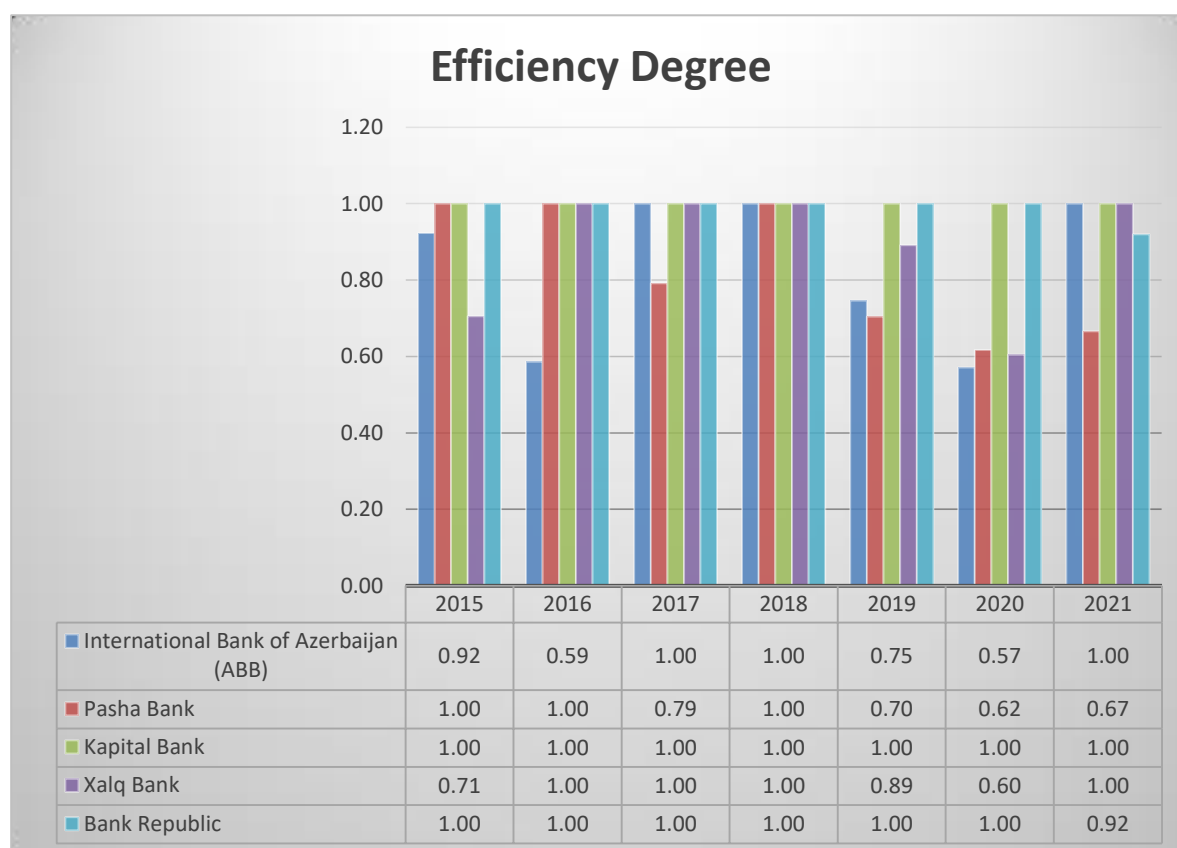

Table :3. Source: Result of Analysis

According to the results of the analysis, the bank that used its assets most efficiently for 7 years was Kapital Bank, and the most inefficient bank was the International Bank of Azerbaijan. The International bank of Azerbaijan has used its assets effectively for 7 years in just 3 years in 2017, 2018 and 2021. The Kapital bank has used its assets efficiently over the years. On the other hand, Bank Respublika has used its assets effectively in all other years except 2021, despite being the last in terms of assets. Pasha Bank is one of the banks with low efficiency. Pasha Bank's efficiency has been steadily declining over the past three years. And in 2021, it showed the lowest efficiency rate among banks. As a result, among the banks we analyzed, it was the Kapital bank that used its assets most efficiently for 7 years.

As a result of our analysis, new targets have been set for banks with an efficiency rate of less than 1 in 2021 for each input and output. The identified new targets are given in the table below. As mentioned earlier, this table sets new targets for 2021 only for inefficient banks. For this reason, new targets have been set only for Pasha Bank and Bank Republic.

DMU No.	DMU Name	Efficient Input Target			Efficient Output Target	
		Total Assets	Equity	Interest Expense	Interest income	Net Profit
1	International Bank of Azerbaijan (ABB)	9.431.896	1.411.223	68.316	323.735	197.181
2	Pasha Bank	3.425.749	372.727	26.728	194.336	74.087
3	Kapital Bank	5.916.038	600.150	49.558	347.661	135.181
4	Xalq Bank	2.221.242	444.900	1.454	69.715	14.243
5	Bank Republic	855.164	86.892	15.989	62.959	12.099

Table :4. Source: Result of Analysis

According to Pasha Bank's new targets, all inputs should decrease and output should increase, but interest income should remain stable. Unlike Pasha Bank, Bank Republic must reduce all its inputs but keep its outputs stable. As a result, if both banks achieve their targets, the efficiency rate will be 1 and they will be able to use their assets efficiently.

Conclusion

To conclude, this article analyzes the data of the 5 largest banks operating in the banking sector of Azerbaijan in 2021 for the last 7 years. In the analysis, 3 inputs were total assets, total capital and interest expenses, on the other hand, 2 outputs were interest income and net profit. Based on the results of the analysis conducted by DEA method, it was determined that 3 banks used their assets effectively. Two banks were found to have an efficiency rate less than 1 and to use their assets inefficiently. Finally, new targets have been set for inefficient banks.

REFERENCES

1. ADA, A. A., & DALKILIÇ, N. (2014). Efficiency analysis in Islamic banks: A study for Malaysia and Turkey. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8(1), 9-33.
2. ARAS, G., & GENCER, C. (2011). Muğla İl. Mermer İşletmelerine Yönelik Veri Zarflama Analizi Örnek Olayı. *Ekonometri ve İstatistik*, (13), 12.
3. Ariff, M., & Shawtari, F. A. (2019). Efficiency, asset quality and stability of the banking sector in Malaysia. *Malaysian Journal of Economic Studies*, 56(1), 107-137.
4. Babacan, A., KISAKÜREK, M. M., & Özcan, S. (2015). İmkb'ye Kote Edilmiş Firmaların Vza Yöntemi İle Performans Ölçümleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 23-37.
5. Balcerzak, A. P., Klietnik, T., Streimikiene, D., & Smrcka, L. (2017). Non-parametric approach to measuring the efficiency of banking sectors in European Union Countries. *Acta Polytechnica Hungarica*, 14(7), 51-70.
6. Banna, H., Ahmad, R., & Koh, E. H. (2017). Determinants of Commercial Banks' Efficiency in Bangladesh: Does Crisis Matter?. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 4(3), 19-26.
7. Behdioğlu, S., & ÖZCAN, A. G. G. (2009). Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 301-326.
8. Bozdağ, E. G. (2008). Türkiye Ve Avrupa Birliği Şeker Sanayilerinin Etkinlik Karşılaştırması 1990-2005. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 45-57.

9. ÇELİK, T., & KAPLAN, M. (2016). Kazakistan Bankacılık Sektöründe Teknik Etkinliğin Veri Zarflama Analizi İle Ölçülmesi: 2008-2013. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 1-15.
10. Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European journal of operational research*, 2(6), 429-444.
11. Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Tone, K. (2007). *Data envelopment analysis: a comprehensive text with models, applications, references and DEA-solver software* (Vol. 2). New York: Springer.
12. Deveci Kocakoç, İ. P. E. K. (2003). Veri Zarflama Analizindeki Ağirlik Kisitlamalarının Belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Sürecinin Kullanımı.
13. Eraković, E. (2017). Concentration Effect on the Efficiency of Banking Sector in the Republic of Serbia. *FACTA UNIVERSITATIS-Economics and Organization*, 14(3), 281-289.
14. Ersoy, N. (2018). Banka Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 478-487.
15. FORSUND, F. F., & SARAFUGLU, N. (2000). On the Origins Data Envelopment Analysis. Memorandum, No 24, Department of Economics, University of Oslo. 18-21.
16. Grmanová, E., & Ivanová, E. (2018). Efficiency of banks in Slovakia: Measuring by DEA models,“. *Journal of International Studies Vol*, 11(1), 257-272.
17. Hsu, C. S., & Lin, J. R. (2007). Mutual fund performance and persistence in Taiwan: A non-parametric approach. *The Service Industries Journal*, 27(5), 509-523.
18. Kamarudin, F., Sufian, F., Nassir, A. M., Anwar, N. A. M., & Hussain, H. I. (2019). Bank efficiency in Malaysia a DEA approach. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 8(1), 133-162.
19. KAYALIDERE, K., & KARGIN, S. (2004). Çimento ve tekstil sektörlerinde etkinlik çalışması ve veri zarflama analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi* 6(1), 198-219.
20. Khokhar, I., ul Hassan, M., Khan, M. N., Amin, M. F. B., & Center, I. B. (2020). Investigating the Efficiency of GCC Banking Sector: An Empirical Comparison of Islamic and Conventional Banks. *International Journal of Financial Research*, 11(1), 220-235.
21. Mamadi, S. Y., & Makhdut, U. Y. (2020). The Efficiency Of Azerbaijani Banks: An Empiric Analysis. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 3, 581-587.
22. Novickýtė, L., & Droždž, J. (2018). Measuring the efficiency in the Lithuanian banking sector: The DEA application. *International journal of financial studies*, 6(2), 37.
23. Özel, N. G., Şahin, I. E., & Göral, R. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik Ve Verimlilik Analizinin Veri Zarflama Yöntemi İle İncelenmesi: 2013-2015 Dönemi Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17, 85-100.
24. Sakouvogui, K., Shaik, S., & Addey, K. A. (2020). Cluster-adjusted DEA efficiency in the presence of heterogeneity: an application to banking sector. *Open Economics*, 3(1), 50-69.
25. Yüksel, S., Mukhtarov, S., & Mammadov, E. (2016). Comparing the efficiency of Turkish and Azerbaijani banks: An application with data envelopment analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3), 1059-1067.
26. Makhdut, U. Y. (2021). The Efficiency Of Banking Sector: The Evidence From Azerbaijan. *InterConf*, 63-71.
27. Mukhtarov, S., Humberova, S., & Seyfullayev, İ. (2019). The impact of bank credits on non-oil GDP: evidence from Azerbaijan. *Banks and Bank Systems*, 14(2), 120.
28. <https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin> (07.12.2021)
29. <https://aba.az/banklar/> (07.12.2021)

UOT 339.9

YAPONİYA İQTİSADİYYATININ TƏRƏQQİSİNDƏ ÖZƏL MÜƏSSİSƏLƏRDƏ KEYFİYYƏT NƏZARƏT PROSEDURLARININ ROLU VƏ NƏTİCƏLƏRİNİN AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI ÜÇÜN NÜMUNƏLƏRİ

NICAT MURADZADƏ

Qlazqo Universiteti

İctimai və Siyasi Elmlər Kolleci/Beynəlxalq iqtisadiyyat ixtisası

nicatmuradzada@gmail.com

Bakı, Azərbaycan

XÜLASƏ

Məqalədə Yaponiya iqtisadiyyatının 2-ci dünya müharibəsindən sonrakı iqtisadi durumu lakonik formada verilmiş, yenidənqurma və inkişaf mərhələsində özəl istehsalat müəssisələrində keyfiyyət nəzarət prosedurlarının əhəmiyyəti və onların mahiyyətini təşkil edən metodika "Toyota Motor Corporation" şirkətinin təmsalında analiz edilmişdir. Keyfiyyət nəzarət və Ümumi Keyfiyyət İdarəetməsi anlayışlarının makroiqtisadi göstəricilər üzərindəki təsiri mötəbər mənbələrə istinad edilərək araşdırılmışdır. Qeyd olunan tədqiqatı rəhbər tutaraq Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bir qisim orta həcmli özəl sənaye müəssisələrinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və inkişaf etməkdə olan Azərbaycan iqtisadiyyatı üzərindəki təsirləri göstərilmişdir. Məqalə sözügedən özəl müəssisələrdə keyfiyyət nəzarət və bütövlükdə keyfiyyət idarəetməsi prosedurlarının zəifliyinin Azərbaycanın iqtisadi göstəricilərinin formalaşmasındakı rolu müşahidə edilərək yekunlaşdırılmışdır.

Açar sözlər: keyfiyyət nəzarət, sənayeləşmə, "Toyota Motor Corporation".

THE ROLE OF QUALITY CONTROL PROCEDURES IN PRIVATE ENTERPRISES IN JAPAN'S ECONOMIC DEVELOPMENT AND EXAMPLES ON IMPLICATIONS FOR THE ECONOMY OF AZERBAIJAN.

RESUME

The article examines the economic condition of the Japanese economy after World War II in a laconic form, furthermore analyzing the importance of quality control procedures in private manufacturing enterprises during the reconstruction and development phase, and the essence of methodology that constitutes those concepts, from the perspective of Toyota Motor Corporation. The impact of the concepts of Quality Control and Total Quality Management on macroeconomic indicators has been explored regarding authoritative sources. In light of this study, the current situation of medium-sized private industrial enterprises operating in Azerbaijan has been scrutinized, and the role in the developing Azerbaijani economy is shown. The article has been summarized with the analysis of the weakness of Quality Control and Total Quality Management procedures in these private enterprises and the overall effects of these processes on the formation of economic indicators of Azerbaijan.

Keywords: Quality control, industrialization, "Toyota Motor Corporation"

Giriş

Texnologiya əsrində insanların ehtiyaclar piramidasında köklü dəyişikliklər baş vermiş və yeni bazar şərtlərində müəssisələr özlərinin rəqabətlik potensiallarını maksimallaşdıraraq səmərəli məhsul və xidmət istehsal etmək məqsədi ilə istehsalat prosesinin optimallaşdırması, minimum xammalla maksimum məhsul istehsalı və istehsal prosesində xətlərin aradan qaldırılması kimifaktorların önəmini dərk etmişlər. Bu nöqtəyi-nəzərdən keyfiyyət anlayışının mütərəqqi cəhətlərinə elmi-metodiki üsullarla öz xidməti fəaliyyətlərində geniş yer ayırmışlar. Məqalədə "Toyota Motor Corporation" şirkəti kontekstində Yaponiya yanaşmasının makroiqtisadi

di göstəricilərə təsiri Edvards Deminqin “Zəncirvari reaksiya” modeli ilə tədqiq edilmiş və Azərbaycan üçün nümunələndirilmişdir.

Yaponiyada Keyfiyyət və Keyfiyyətə nəzarət anlayışları: “Toyota Motor Corporation”

Mahiyət etibarilə keyfiyyət "bir obyektin necəliyi, yaxşı və ya pis olmasının əlaməti, xüsusiyyəti və dəyəridir"[1]. Keyfiyyətə nəzarət prosesi istehsalın səmərəliliyi baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edir və günümüzdə bir qisim prosedurlarla həyata keçirilir. Bu baxımdan Yaponiya özünün iqtisadi sabitliyi, maliyyə mənbələrinin çeşidliliyi və inkişaf etmiş infrastrukturunu ilə dünya iqtisadi sistemində mühüm rola malikdir və xüsusilə önə çıxmaqdadır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Yaponiya İkinci Dünya müharibəsində özünün bütün mənbələrini səfərbər edərək iştirak etmiş, müharibənin yekununda infrastrukturunu və istehsalat müəssisələri ciddi zərər görmüş, o cümlədən intellektual kapitalının isə əhəmiyyətli bir qismini itirmişdir. Bütün bu fəsadların fonunda, müharibə sonrası Yaponiya özünün strateji iqtisadi inkişaf planının ilkin mərhələsində əsas yatırımını özəl sektorun inkişafı kontekstində elmi-texniki araşdırmalara yönəlmişdir[2]. Bununla da istehsalın optimallaşdırılması istiqamətində yeni nəzəriyyələrin tədqiqi və tətbiqi ardıcıl xarakter alaraq Keyfiyyətə nəzarət sahəsində də yeni yanaşmanın bərqərar olmasına zəmin hazırlamışdır.

İlk dəfə 1949-cu ildə statistik metodlara söykənən keyfiyyətə nəzarət texnikasını tətbiq edən və “əYapon İqtisadi Möcüzəsinin” hərəkətverici qüvvələrindən olan “Toyota Motor Corporation”, bu gün Ümumi Keyfiyyət İdarəetməsi anlayışı altında 28 ölkədə yerləşən 51 müəssisədə özünün istehsal qabiliyyətini müxtəlif metodlarla tənzimləyir, habelə anbarlarından səmərli bir şəkildə istifadə etməklə xərcləri minimuma endirir [3]. “Toyota Motor Corporation” ilə əlaqədar diqqət cəlbəedici digər bir məqam isə şirkətin idarəetmə və istehsalat keyfiyyətini daha müsbətə meylləndirən metodika dəyişikliklərinə adaptasiyada çətinlik çəkməməsidir. Bütövlükdə bu strategiya “Kaizen” adlanır. Yapon dilindəki iki kəlimənin (“Kai” və “əZen”) birləşməsindən əmələ gələn ifadə, daha yaxşısı üçün inkişaf mənasına gəlir [4].

Bir çox keyfiyyətə nəzarət və keyfiyyət idarəetməsi nəzəriyyələrinin banisi kimi də tanınan “Toyota Motor Corporation” proseslərə konseptual yanaşmasına görə mütərəqqi amilləri öz fəaliyyətində ehtiva edir. 90-cı illərin əvvəllərində meydana çıxmış və əsasən prosesə izafi xərc yükləyən faktorlardan yayınmaq məqsədiylə tətbiq olunan “Lean manufacturing” konsepsiyası bunun bariz nümunəsidir. Sözügedən yanaşmanın komponentləri aşağıdakılardır:

- **Əməyin optimallaşdırılması:**

- İstehsalata cəlb olunan işçilərin görəcəkləri iş barədə normaların və təlimatların qəti şəkildə müəyyənləşdirilməsi.

- İşçilərin prosesə dair bilik və bacarıqlarının tədris və təkmilləşdirmədən keçirilməsi.
- Xidməti fəaliyyətin adekvat qiymətləndirilməsi və mükafatlandırılması.

- **Prosesin optimallaşdırılması:**

- Tələbata görə istehsal vasitəsiylə saxlama xərclərinin minimuma endirilməsi.
- İstehsal prosedurlarının bəsitləşdirilməsi.
- Daxili kommunikasiya mühitinin formalaşdırılması.

- **İstifadə olunan texnologiyanın optimallaşdırılması:**

- Texnikanın istehsal xəttinə tam inteqrasiyası.
- Zəruri komputer proqramlarının texnika və istehsal prosesi ilə uyğunlaşdırılması.
- Qabaqlayıcı təmir-bərpa tədbirlərinin görülməsi [5].

Keyfiyyətə nəzarət prosedurlarının makroiqtisadi göstəricilər üzərindəki təsirləri

Xronoloji olaraq Yapon iqtisadiyyatının sənayeləşmə mərhələlərini analiz etsək, görürük ki, iri sənaye müəssisələrində keyfiyyətə nəzarət mexanizmlərinin və ümumi keyfiyyət idarəetməsinin intensiv tətbiq olunduğu spesifik tarixlərdə (1950-1980), Yapon iqtisadiyyatı tarixdə nümunəsinə nadir rastlanan bir həddə artım göstərmişdir (%15) [6]. Artım statistikasına əsasən deyə bilərik ki, "Ümumi Keyfiyyət İdarəetməsinin" ifadə etdiyi mikroelementlərin (*Müştəri yönümlülük, komandanın bütöv bir orqanizm kimi proseslərdə iştirakı, zamanın düzgün idarəedilməsi, mükafatlandırma sisteminin adekvat olması, problemlərə pragmatik yanaşılması, keyfiyyəti hər addımda qorumaqla gələcəyə fokuslaşmaq və s.*) makroiqtisadi göstəricilər üzərində çox ciddi təsirə malikdir[7]. Keyfiyyət mövzusunda mötəbər mənbə hesab olunan Amerikalı alim Edvards Deminqin Zəncirvari reaksiya modelinə görə, əgər bir istehsal müəssisəsi ümumi keyfiyyət anlayışını inkişaf etdirmək məqsədiylə kompleks tədbirlər görərsə;

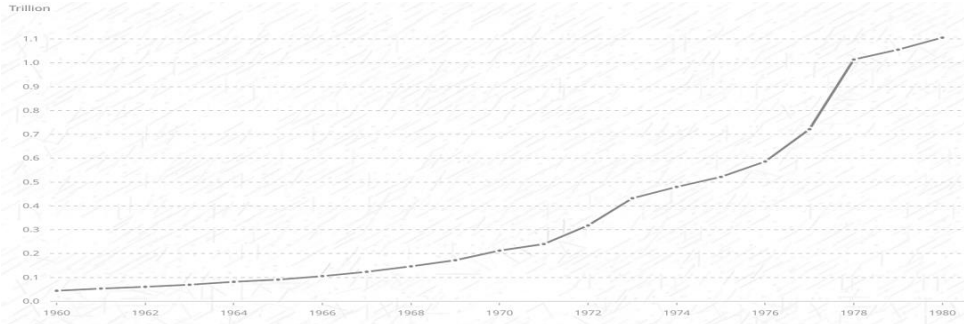
1. Azalan texniki yanlışların, istehsal defektlərinin və gecikmələrin fonunda xərclər azalacaq.
2. Artan keyfiyyət və azalan xərclər təbii olaraq məhsuldarlığı yüksəldəcək.
3. Qalxan məhsuldarlıq firmanın bazara daha keyfiyyətli və aşağı qiymətli məhsulunu təqdim etməklə rəqabətlik bacarığını maksimallaşdıraraq bazar payının artırılmasını təmin edəcək.
4. Bununla da şirkət öz sahəsində rəqabətə davamlı olacaq və sektorda söz sahibinə çevriləcək.
5. Böyüyən şirkət daha çox kapital cəlb edib biznes əməliyyatlarını şaxələndirərək daha çox iş yeri yaradacaq. [8]

Deminqin metodikasına görə müəssisədaxili keyfiyyət prosedurlarının sonda daha çox kapital və daha çox iş yeri (daha çox vergi və daha az işsizlik) yaradır. Nəticə etibarilə, yuxarıda qeyd olunan metodika, keyfiyyət idarəetməsinin müəssisədaxili bir məsələ olmadığını və son mərhələdə makroiqtisadi göstəricilərə mənfə və ya müsbət təsir etmə potensialına malik mühüm bir anlayış olduğunun bariz sübutudur. Aşağıdakı qrafik məsələyə daha konkret yanaşmağa imkan verir. Dünya Bankının məlumat bazasından əldə edilən qrafik onu göstərir ki, Yapon iqtisadiyyatı 1960-1980-ci illər arasında özünün məhsuldarlığını və istehsal potensialını optimallaşdıraraq ÜDM artışı rekord göstəriciyə nail olmuşdur.

Makroiqtisadi göstəricilər üzərində ayrı-ayrı sahibkarlıq subyektlərində keyfiyyətə nəzarət və Ümumi Keyfiyyət İdarəetməsi prosedurlarının əhəmiyyətini Deminqin Zəncirvari Reaksiya modeli vasitəsi ilə qeyd etdim. Nəzərə alsaq ki, sağlam iqtisadiyyat mahiyyət etibarilə istehsal üsullarının fərqləndirilməsi, optimallaşdırılması o cümlədən davamlılaşdırılması xüsusiyyətləridir [9], o zaman deyə bilərik ki, özəl müəssisələr də istehsal kanallarının fərqləndirilməsi, optimallaşdırılması və rəqabətə davamlılaşdırılması sağlam iqtisadi mühiti şərtləndirən başlıca səbələrdəndir. Bu qəbildən olan örnəklərlə zəngin olan Yapon iqtisadiyyatını müşahidələrimiz səbəbsiz deyildir. Çünki iqtisadi davamlılıq nöqtəyi-nəzərindən biznes

ekosistemini müxtəlif vasitələrlə sağlamlaşdırən müharibə sonrası Yaponiya yanaşması inkişaf etməkdə olan və müvafiq istehsal sahələri üzrə tarazlı, dayanıqlı və ixrac yönümlü iqtisadi model formalaşdırmaq arzusunda olan ölkələr üçün ideal yanaşmadır.[10] Aşağıdakı qrafikdə "Toyota Motor Corporation" şirkətinin Yaponiyada yerləşən müəssisələrində istehsal etdiyi və Yaponiyadan ixrac etdiyi minik avtomobilləri, sərnişin avtobusları və yükdaşıyan maşınların sayı illər üzrə verilmişdir. İxrac potensialının özünün pik həddinə çatması isə Qrafik 2-də də görüldüyü kimi əsasən 1960-cı illərdən, yəni keyfiyyət məsələsinin müəssisələrdə prioritetləşməsindən sonra başlamışdır.

Qrafik1. 1960-1980-ci illər arasında Yaponiyada ÜDM-in artım tempi (trilyon dollarla)

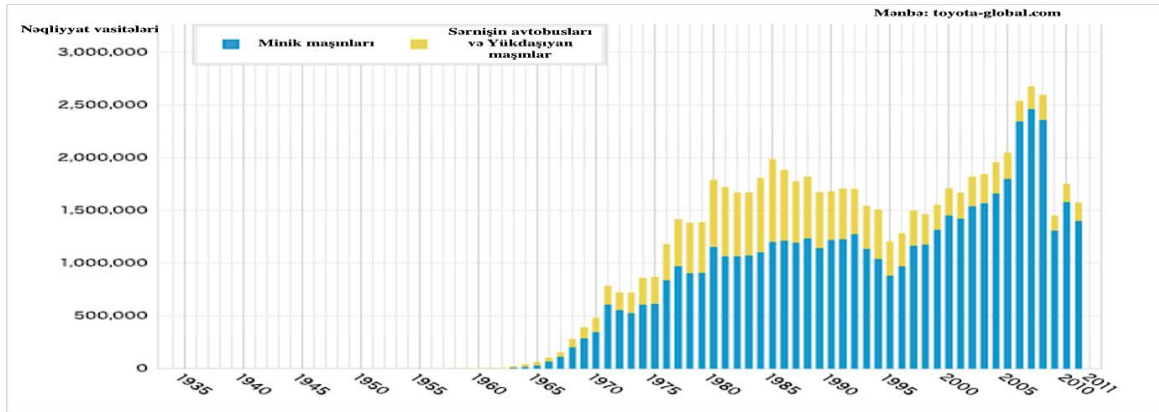

Mənbə: Dünya Bankı

Makroiqtisadi göstəricilər üzərində ayrı-ayrı sahibkarlıq subyektlərində keyfiyyət nəzarət və Ümumi Keyfiyyət İdarəetməsi prosedurlarının əhəmiyyətini Deminqin Zəncirvari Reaksiya modeli vasitəsi ilə qeyd etdim. Nəzərə alsaq ki, sağlam iqtisadiyyat mahiyyət etibarilə istehsal üsullarının fərqləndirilməsi, optimallaşdırılması o cümlədən davamlılaşdırılması xüsusiyyətləridir [9], o zaman deyə bilərik ki, özəl müəssisələr də istehsal kanallarının fərqləndirilməsi, optimallaşdırılması və rəqabətə davamlılaşdırılması sağlam iqtisadi mühiti şərtləndirən başlıca səbələrdəndir. Bu qəbildən olan nümunələrlə zəngin olan Yapon iqtisadiyyatını müşahidələrimiz səbəbsiz deyildir. Çünki iqtisadi davamlılıq nöqtəyi-nəzərindən biznes ekosistemini müxtəlif vasitələrlə sağlamlaşdırən müharibə sonrası Yaponiya yanaşması inkişaf etməkdə olan və müvafiq istehsal sahələri üzrə tarazlı, dayanıqlı və ixrac yönümlü iqtisadi model formalaşdırmaq arzusunda olan ölkələr üçün ideal yanaşmadır.[10] Aşağıdakı qrafikdə "Toyota Motor Corporation" şirkətinin Yaponiyada yerləşən müəssisələrində istehsal etdiyi və Yaponiyadan ixrac etdiyi minik avtomobilləri, sərnişin avtobusları və yükdaşıyan maşınların sayı illər üzrə verilmişdir. İxrac potensialının özünün pik həddinə çatması isə Qrafik 2-də də görüldüyü kimi əsasən 1960-cı illərdən, yəni keyfiyyət məsələsinin müəssisələrdə prioritetləşməsindən sonra başlamışdır.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı da özünün mikro və makro göstəricilərinə görə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar kateqoriyasındadır, bu baxımdan Yapon keyfiyyət idarəetməsi metodikasının müxtəlif üsul və vasitələrlə tətbiq oluna biləcəyi münbit şərait ölkənin özəl sektorunda mövcuddur. Lakin, əksər özəl istehsal müəssisələrinin məhsuldarlığı təmin etmək üçün innovativ metodlara (xüsusilə keyfiyyət nəzarət və keyfiyyət idarəetməsi) yönəlməyə istəksizliyi Azərbaycanın istehsal potensialından tam yararlanmağa imkan vermir. Bunun fonunda ölkə sərhədləri daxilində istehsal olunan mal və xidmət miqdarı kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə həm daxili bazarı təmin etməyə qadir olmur, həm idxalın artmasına rəvac verərək tədiyyə balansında kəsr yaratmaqla tarazlaşma meyllərinin qarşısını alır, həm də ayrı-ayrı sahibkarlıq subyektlərinin rəqabətə davamlılığını azaldır.

Qrafik 2. 1935-2011-ci illər arasında “Toyota Motor Corporation” şirkətinin Yaponiyadan ixrac etdiyi nəqliyyat vasitələri (ədədlə).

Mənbə: toyota-global.com

Azərbaycan Respublikasındakı vəziyyət

Respublikanın ali təhsil ocaqlarında kifayət qədər hazırlıqlı akademiklər xüsusilə istehsal və iqtisadiyyat üzrə ciddi araşdırmalar ortaya qoysa da, bu elmi-texniki bazadan faydalanmaq meylləri göstərməyən sahibkarların sayı çoxluq təşkil edir. Onlar təəssüfki, daha çox istehsalat prosesini primitiv və ənənəvi üsullarla aparmağa meyllənirlər. Belə olan halda qənaət etdiklərini zənn edən sahibkarlar əslində yalnız öz biznes subyektlərinin fəaliyyətinin davamlılığını təhlükə altında qoymaqla qalmır, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının rəqabət immunitetinin formalaşmasına öz mənfi təsirini göstərir. Mövzu ilə əlaqədar aşağıdakı kiçik müşahidə eyni tipli yüngül sənaye məhsulları istehsal edən və fəaliyyət müddəti təqribi 7-10 il arasında olan 20 ortahəcmli istehsalat müəssisəsinin rəhbərliyinin fəaliyyəti üzərində aparılmış və sorğu ilə yekunlaşdırılmışdır. Onlar keyfiyyətə nəzarət və keyfiyyət idarəetməsi prosedurlarını tətbiq etməmələrini, o cümlədən, keyfiyyət mövzusunda hər hansı akademik və ya peşəkar yardım almamalarını əsasən bu 4 faktorla xarakterizə etmişlər:

Cədvəl1. Keyfiyyətə nəzarət və Keyfiyyət idarəetməsi anlayışlarına seçilmiş özəl müəssisələrin yanaşmaları

Keyfiyyət idarəetməsi mexanizmlərinin iqtisadi səmərəlilik üzərində bir təsiri olmasına inanmır.	%50
Keyfiyyət idarəetməsi mexanizmlərinin tətbiqinin şirkət üçün izafi xərclər yaradacağını düşünür.	%20
Mövcud bazar payını qorumaqla kifayətlənməyi məqbul sayır, keyfiyyət meyarları və keyfiyyətə nəzarət mexanizmləri ilə ümumiyyətlə maraqlanmır	%10
Keyfiyyət idarəetməsi proseslərinin uzun müddətlik olduğunu və bütövlükdə tətbiqinin təşkilatı cəhətdən çox çətin olduğunu hesab edir.	%20

Cədvəldən göründüyü kimi sorğuya cəlb olunan özəl müəssisələrdən 60%-i keyfiyyətə nəzarət prosedurlarının əhəmiyyətini tam surətdə qəbul etmir və ya ümumiyyətlə maraqlanmır. Təkcə bu faiz dərəcəsi onu deməyə əsas verir ki, özəl sektorda fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin əksəriyyətində prosesi təşkil edən insan resurslarının iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən istehsalat prosesi və onun idarəedilməsi barəsindəki məlumat və bilikləri arzuolunan səviyyədə deyildir. Cədvəldə qeyd olunan %20-lik segment isə keyfiyyətə nəzarət mexanizmlərinin müəssisələr üçün izafi xərc yaradacağını düşünür. Məşhur keyfiyyətə nəzarət

alimi QeniçiTaquçi qeyd edir ki, xərclərin miqdarı keyfiyyətdən daha önəmlidir, lakin xərcləri minimallaşdırmanın ən yaxşı yolu keyfiyyətdir. Bundan əlavə məlumat üçün qeyd edim ki, yuxarıda verilən 20 şirkətdən yalnız dördü özünün “Mission” (şirkətin quruluş məqsədi) və “Vision” (şirkətin gələcəkdə tutmaq istədiyi mövqe) bəyənətini təqdim etdi. Bu isə ona dəlalət edir ki, şirkətlərin ciddi struktur və təşkilati problemləri vardır və bütövlükdə korporativ strategiyaları yoxdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, keyfiyyət konsepsiyası korporativ strategiyanın aparıcı amillərindəndir və bütövlükdə şirkətin davamlı fəaliyyətinin təminatçılardanındır.

Nəticə

Mahiyyət etibarilə araşdırmada Azərbaycanda özəl sahibkarlıq mühitində keyfiyyətə nəzarət prosedurlarının zəifliyinin ölkə iqtisadiyyatının dinamik artım tempinə göstərdiyi mənfi təsirin fəsadları və onları aradan qaldırma yolları beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq müxtəlif elmi-metodik üsullarla təhlil edilmişdir. Nəticədə aydınlaşdırılmışdır ki, özünün xarakterinə görə kifayət qədər mürəkkəb bir mexanizm olan istehsal primitiv və ənənəvi yanaşma, bu prosesin nəticəsində istehlakçıya çatacaq məhsulun keyfiyyətində özünü mənfi şəkildə büruzə verir və bütövlükdə yerli istehlakçının Azərbaycan istehsalı olan məhsullara qarşı stereotiplərinin yaranmasına rəvac verir. Bu məqamda hesab edirəmki, Deminqin Zəncirvari Reaksiya modelini xatırlamaq faydalı olar. Əvvəldə də qeyd etdiyim kimi ölkəmizdə yerləşən ayrı-ayrı özəl sənaye müəssisələrində keyfiyyətə nəzarət və keyfiyyət idarəetməsinə konseptual yanaşmanın olmaması sonda ÜDM üzərində öz mənfi təsirini göstərir. O cümlədən, yaranan vəziyyət əvvəldə də qeyd etdiyim kimi, həm də ölkənin ixrac potensialından tam surətdə faydalanmasının qarşısını alır və ölkəyə kapital axınının azalması ilə nəticələnir.

Nəzərə almaq lazımdırki, ölkənin makroiqtisadi institutları və dövlətin ayrı-ayrı iqtisadi təşkilatları iqtisadi sabitliyi və tərəqqini təmin etmək məqsədi ilə qeyri-neft sektorunun inkişafı çərçivəsində istehsal müəssisələrini biznes əməliyyatlarını şaxələndirməyə və ələlxüsus “MadeinAzerbaijan” brendi altında ixraca təşviq edir[11]. Lakin mövcud vəziyyətdə real sektorun yuxarıda göstərilən məsələlərə görə maliyyə durumunun qeyri-stabilitliyi, maddi-texnik bazasının zəifliyi, insan resursunun peşəkar bacarıqlarının arzuolunan səviyyədə olmaması dövlətin çağırışlarına adekvat cavab verəcək mal və xidmət istehsalına mane olur.

Araşdırmanın nəticəsi onu göstərir ki, “Toyota Motor Corporation” şirkətinin timsalında Ümumi Keyfiyyət İdarəetməsi konsepsiyasının ehtiva etdiyi mikroelementlər (Müştəri yönümlülük, komandanın bütöv bir orqanizm kimi proseslərdə iştirakı, zamanın düzgün idarəedilməsi, mükafatlandırma sisteminin adekvat olması, problemlərə pragmatik yanaşılması, keyfiyyəti hər addımda qorumaqla gələcəyə fokuslaşmaq və s.) Yaponiyada sənayenin inkişafında müstəsna rola malik olmuşdur və olmaqdadır. Bu baxımdan ölkəmizdə də geniş imkanlar vardır. Bütövlükdə prosesin müsbət yöndə inkişafı üçün keyfiyyətə nəzarət prosedurları azərbaycanlı sahibkarlar tərəfindən nəhayət zəruri hesab olunmalı və özlərinin idarəetmə və istehsal fəlsəfələrinin əsasını təşkil etməlidir. Çünki, sağlam biznes ekosistemi formalaşdırmaq üçün iqtisadi cəhətdən fəaliyyətini sağlam təməllər üzərinə quran müəssisələrə çox ciddi ehtiyac vardır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. R.Əliquliyev, S.Şükürlü, S.Kazımova. *Elmifəaliyyətdəistifadəolunanəsasterminlər*. İnformasiyaTexnologiyaları, 2009.
2. G.D. Allinson. *Japan's Post-war History*. Cornell University Press, 1997.
3. Wikipedia. Toyota. <<https://en.wikipedia.org/wiki/Toyota>>
4. M.İmai. *GembaKaizen*. Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
5. Six Sigma. *Understanding Lean Manufacturing Principles*, <<https://www.6sigma.us/six-sigma-articles/understanding-lean-manufacturing-principles/>>
6. https://www.toyota-global.com/company/history_of_toyota/75years/text_entering_the_automotive_business/chapter1/section2/item1.html
7. R.Hunaltay. *Böhrandan yeni dövrəna*. Alatoran nəşriyyatı, 2016.
8. G.N. Kenyon, K.C. Sen. *The Perception of Quality Mapping Product and Service Quality to Consumer Perceptions*, Springer – Verlag London, 2015.
9. <https://az.wikipedia.org/wiki/İqtisadiyyat>
10. K. A.Akkemik. *Doğu Asya'nın Politik Ekonomisi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2015.
11. Azpromo.. About us. <<https://www.azpromo.az/en/page/made-in-azerbaijan>>

Uot:338.47

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA RABİTƏ SFERASININ İNKİŞAFINA SOSIAL ASPEKTDƏN BAXIŞ

HƏŞİMOVA ALBİNA ÇİNGİZ QIZI

Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası

Albina-hesimova@mail.ru

BAKI, AZƏRBAYCAN

XÜLASƏ

Məqalədə İKT-nin ölkə iqtisadiyyatında rolu, İnformasiya Cəmiyyətinə keçidin daha da sürətləndirilməsi, cəmiyyətin bütün sahələrinin elektronlaşdırılması işi təhlil edilmişdir. Burada əsas meyar, müasir İKT-dən istifadə etməklə istifadəçi rahatlığının təmini, vaxta qənaət, daha çox informasiya ilə təminatlılıq və eyni zamanda əhalinin sosial həyatında vacib rol oynaya biləcək məlumatlara (səhiyyə, təhsil) birbaşa çıxış imkanının olmasıdır. Məhz bu səbəbdən də cəmiyyətin müxtəlif sferalarını əhatə edən xidmət sahələrinin vahid elektron bazaya çıxışının təmini əsas hədəflərdəndir. Bununla yanaşı, İKT sektorunun, eləcə də digər sosial sahələrin buna hazır olmasına və bu yönümdə inkişafı xarakterizə edən dövlət proqramlarının (təhsil, səhiyyə, məşğulluq sahələrində) qəbuluna da məqalədə xüsusi yer ayrılmışdır. Ölkənin İKT sektorunun məşğulluq sahəsindəki rolu önə çəkilmiş, ölkədə işsizlik probleminin azaldılmasına vermiş olduğu töhfədən bəhs edilmişdir. Məhz bütün bunlara görə də, ölkə İKT-nin inkişafı sahəsində qəbul olunmuş dövlət proqramlarına geniş yer ayrılmış və detallı şəkildə vurğulanmışdır. Həmçinin məqalədə nəinki ölkə əhəmiyyətli, eləcə də global əhəmiyyət kəsb edən layihələrdən də bəhs edilmişdir. Nəhayət, bu sektor üzrə qarşıda duran hədəflərə çatmaq üçün bir sıra təkliflər qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: Rabitə sektoru, informasiya cəmiyyəti, dünya təcrübəsi, İKT, konsepsiya, milli strategiya.

A VIEW OF THE SOCIAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF THE COMMUNICATION SPHERE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ABSTRACT

The article analyzes the role of ICT in the country's economy, the further acceleration of the transition to the Information Society, the work of electronicization of all spheres of society. The main criteria here are the provision of user convenience using modern ICT, saving time, more information and at the same time direct access to information (health, education) that can play an important role in the social life of the population. For this reason, one of the main goals is to provide access to a single electronic database of services covering various spheres of society. In addition, the article pays special attention to the readiness of the ICT sector, as well as other social spheres and the adoption of state programs (education, health, employment) that characterize the development in this direction. The role of the country's ICT sector in the field of employment was highlighted, and its contribution to reducing the unemployment problem in the country was discussed. Due to all this, the country has given wide space to the adopted state programs in the field of ICT development and emphasized in detail. The article also discusses projects of national and global importance. Finally, a number of proposals were made to achieve the upcoming goals in this sector.

Keywords: Communication sector, information society, world experience, ICT, concept, national strategy.

ВЗГЛЯД НА СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАЦИОННОЙ СФЕРЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется роль ИКТ в экономике страны, дальнейшее ускорение перехода к информационному обществу, работа по электронизации всех сфер жизни общества. Основными критериями здесь являются обеспечение удобства пользователей с использованием современных ИКТ, экономия времени, большего количества информации и в то же время прямой доступ к информации (здоровье, образование), которая может играть важную роль в социальной жизни населения. По этой причине одной из основных целей является предоставление доступа к единой электронной базе данных услуг, охватывающей различные сферы жизни общества. Кроме того, в статье особое внимание уделяется готовности сектора ИКТ, а также других социальных сфер и принятию государственных программ (образование, здравоохранение, занятость), характеризующих

развитие в этом направлении. Была подчеркнута роль сектора ИКТ страны в сфере занятости, а также обсужден его вклад в сокращение проблемы безработицы в стране. Благодаря всему этому в стране большое внимание уделено принятым государственным программам в области развития ИКТ и акцентировано на деталях. В статье также рассматриваются проекты не только общегосударственного значения, но и мирового значения. Наконец, был внесен ряд предложений для достижения ближайших целей в этом секторе.

Ключевые слова: коммуникационный сектор, информационное общество, мировой опыт, ИКТ, концепция, национальная стратегия.

Introduction

Along with energy, transport, education and health, the communications sector, one of the most dynamically developing infrastructure sectors of the country's economy in modern times, plays an important role in achieving social, economic, foreign policy and other public functions by meeting the basic needs of society. , it is impossible to imagine the modern world, which is constantly striving for innovation, without the most modern information and communication technologies (ICT) - the Internet, e-mail and global communications.

The most urgent and urgent task of human civilization in the new millennium is to conquer unattainable heights through "revolutionary" changes in the field of ICT, to eliminate the differences in time and space between states and nations.

Azerbaijan's relations, which have a long history of 135 years, are of special importance today, among other areas, in the socio-economic development of the country, the formation of a new information society, the development of the non-oil sector, expanding international relations and integration into the globalized world.

The experience of the developed countries of the world has proved that a systemic policy covering science, education and economy is the main guarantor of sustainable and sustainable development of each country. Information and communication technologies, which are the leading force of this policy, have developed rapidly in recent years and have become an integral part of human activity and socio-economic relations in all areas and in everyday life. The latest achievements of ICT have been applied in the fields of management, education, health, business, tourism and banking, creating conditions for every member of society to take advantage of the available opportunities.

Taking into account the global challenges of the XXI century, the development of the communications sector in our country over the past twenty years, many conceptual strategies to improve the socio-economic conditions of the population using the opportunities of ICT ("For the development of the Republic of Azerbaijan" National Strategy on Information and Communication Technologies (2003-2012) ", " National Strategy for the Development of the Information Society in the Republic of Azerbaijan for 2014-2020 ", " Azerbaijan 2020: Vision for the Future "Development Concept) and numerous relevant state programs was adopted. Within the framework of the mentioned strategies, state programs and other practical measures, development of social spheres in the country using ICT opportunities, provision of social services to the population, creation of free information service opportunities for the poor, development of use of information and communication technologies in healthcare, Large-scale work by the Azerbaijani government to provide remote medical services (tele-medicine) to the population, to meet the socio-cultural needs of the disabled and people with disabilities, to provide employment, to create opportunities for remote work (tele-work), to reduce poverty and

unemployment performed. All of the above reaffirms the importance of communication as a service area in the social life of the country's population[1,2].

It is the total amount of income from the main activity of the enterprise of communication and information communication technologies. This indicator characterizes the total amount of cash as a result of the activities of the communications company as a result of services provided to the population, departments, enterprises and organizations. In accordance with the requirements of the national reporting system, as in other economic sectors, when calculating the "income from communication services" indicator for communications companies, the total income does not depend on the receipt of funds from the sale of goods and services in the accounts of enterprises (departments, organizations, etc.). is determined according to the situation. That is, this indicator is based on the amount calculated for the services provided during the reporting period, rather than the amount of actual income received.

Like the countries of the world that have transitioned to the global information society, the basis of the communication sphere in our country today is the information and communication technologies, post and information sector. It should be noted that at present, when we talk about the country's communications, the first thing that comes to mind is ICT. The ICT sector, in turn, consists of segments of telecommunications, software production, hardware and information technology services. The last three segments are usually combined in the IT market segment.

The statistics on the growth dynamics of information and communication services over the past ten years are as follows[3,13].

Table 1. Volume of information and communication services (in actual prices), thousand manats

Years	2008	2010	2011	2012	2020					
By country	480.8	950.6	1081.9	1179.6	1272.9	1439.7	1528.1	1623.6	1641.2	2320.5
State	146.8	201.3	269.2	259.3	330.4	353.5	336.6	318.8	311.4	436.8
Sector	334.0	749.3	812.7	920.3	942.5	1086.2	1191.5	1304.8	1329.8	1561.2

In 2020, the cost of information and communication services in real terms increased by 10.1 times compared to 2005 and 3.2 times compared to 2010.

“State Program on Development of Communication and Information Technologies in the Republic of Azerbaijan for 2005-2008” (Electronic Azerbaijan), “National Strategy for Development of Information Society in the Republic of Azerbaijan for 2014-2020”, “Azerbaijan 2020: Vision for the Future The decrees of the President of the Republic of Azerbaijan on the approval of the Development Concept are an invaluable contribution to the development of the ICT sector. At present, the urgency and necessity of using ICT in business, politics, management, health, culture, science, education, industry and other fields is fully accepted in the public consciousness. The ICT sector is the second priority sector in the country's economy after oil.

The successful economic policy pursued in our country in recent years and state programs aimed at the comprehensive development of the non-oil sector, reforms, state support and care have ensured the contribution of the information and communication technologies sector, the leading sector of the non-oil sector. ICT contributes to labor productivity, economic development and income growth in all sectors and organizations. At present, the share of value added in GDP created in our country in the ICT, postal and information sectors is 2.6%. Revenues from this service are growing every year. Revenue growth has been higher, especially in the private sector. This growth trend over the years is most clearly seen in the diagram below[4,13].

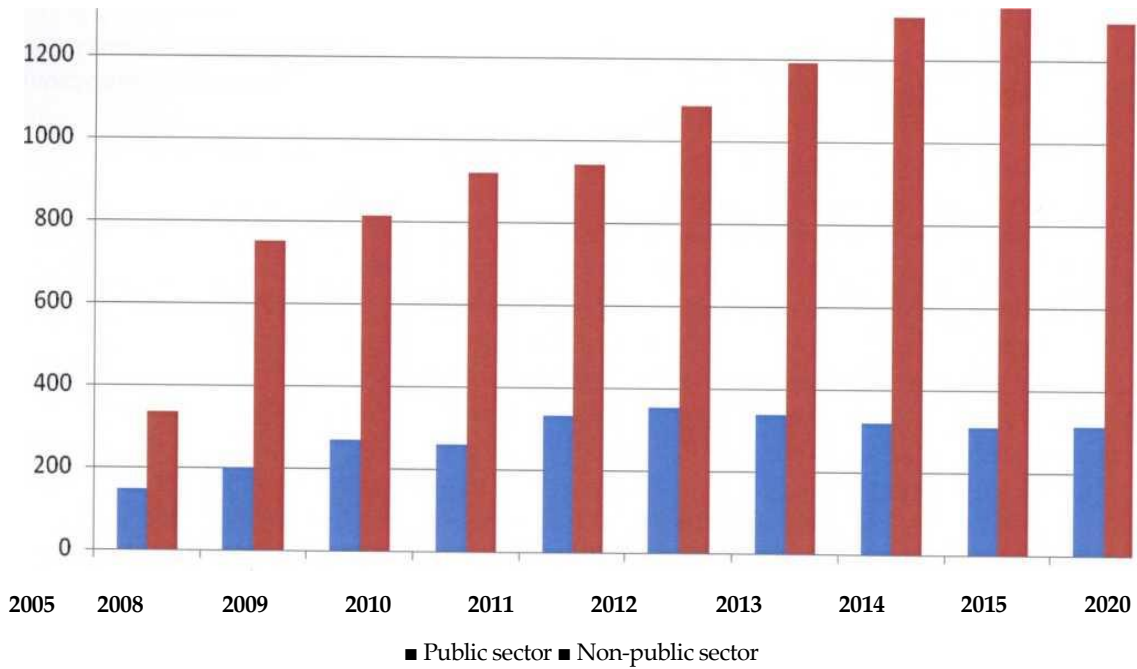
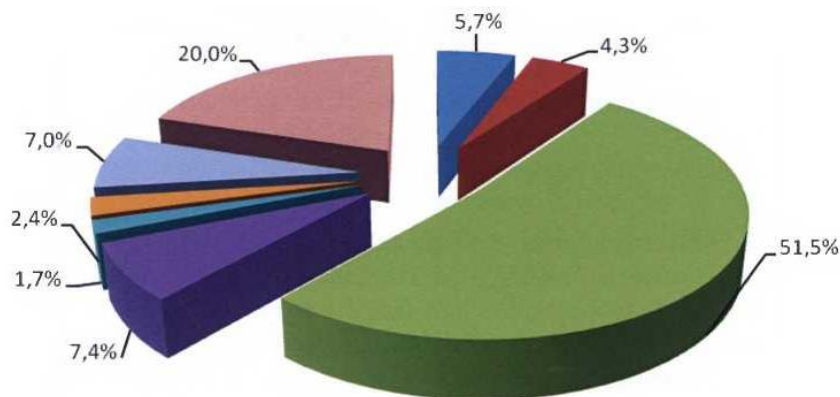

Figure 1. Income from information and communication services, in million manats

If we look at the distribution of income by sector, the picture shows us that the private sector has a higher share.

The structure of income from information and communication services shows that in 2020, the highest income was in the field of mobile telephony (51.5%), and the lowest income was in the field of publishing (1.7%) (Figure 2).

- long-distance and international telephone communication
- urban-rural telephone communication
- mobile phone communication
- internet services
- publishing activities
- programming, radio and television broadcasting
- Software development and other tips in this area

Figure 2. Structure of income from information and communication services, 2020

In general, the rapidly developing and spreading information and communication technologies in the first decade of the XXI century, and in this regard, the new processes of globalization have a serious impact on the socio-economic life of countries. In this sense, Azerbaijan is no exception.

In modern times, ICT is one of the most important factors influencing the formation of the information society. Its "revolutionary" influence is felt directly in people's lifestyles, education and work, as well as in the interaction of civil society and government. World experience shows that the widespread use of ICT contributes to the socio-economic development of each country, plays an effective role in reducing poverty. These technologies are also effective tools for solving the existing problems in the socio-economic situation of the population.

The impact of ICT on the development of other areas, including the development of social spheres, science, entrepreneurship, the development of new business models, the general economic, as well as the development of productivity is one of the main influences. In modern times, ICT is rightly called the locomotive of the economy and the formation of a new social environment[5,6].

The widespread application of ICT in all spheres of public life fundamentally changes social relations. A new information society is beginning to emerge. The information society ensures the growth of the role of scientific knowledge and information in public life, the share of infocommunications, information products and services in GDP, the effective exchange of information between people by creating a global information space, their access to world information resources, social and personal needs for information products and services. is a stage in the development of modern civilization. Informatization, which is the result of the expansion of ICT and has a global character, is a process of social change as a whole. New technologies not only change the means of production of goods and services, but also radically change the form of interaction between people, creating long-term positive results in many areas of human life, for citizens to realize themselves and their rights, acquire new knowledge, educate a new generation new opportunities are created. The material and technical base of the society is changing, computer technology and computer network, various management styles and analytical information systems created on the basis of information technologies and telecommunications are of great importance. In the information society, the distance is shortened, and thus globalization takes place, creating great opportunities for the regions. Thus, ICT lays the foundation for the emergence and formation of a new socio-economic formation - the information society.

The application of ICT and the formation of human capital in the construction of an information society is also a necessary issue. Informatization, which is more of a social and even cultural process than just a technological process, is directly related to serious changes in the lifestyle of the population. Informatization changes people's living conditions and creativity, culture, behavioral stereotypes, and way of thinking with a serious impact on people's life activities. One of the most important conditions for people to take their rightful place in the new society is that they have a high information culture. This is due to the fact that users master new technologies and acquire existing scientific knowledge in the field. The acquisition of ICT skills has become a factor in the social realization of man in the information society[7].

Programmatic measures have been taken to form human capital and train professional IT specialists necessary for ICT construction in the country. Thus, within the framework of the

“State Program on Education of Azerbaijani Youth Abroad for 2007-2015” approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 2090 dated April 16, 2007, support was provided for talented Azerbaijani youth to study ICT in leading universities. In addition, the University of Information Technologies was established in 2012 by the Order of the President of the Republic of Azerbaijan in order to ensure the formation of highly trained human resources in the field of building an information society. In general, 2,000 ICT specialists are trained in Azerbaijani universities every year. At the same time, in the main principles and directions of the “National Strategy for the Development of the Information Society in the Republic of Azerbaijan for 2014-2020” approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated April 2, 2014, Comprehensive dissemination of knowledge and information on these technologies to ensure active participation of one member in this process, organization of effective use of ICT in education, creation of conditions for all members of society, regardless of age and place of residence, targeted training programs to increase the ICT literacy of the population, to teach citizens, especially low-income social groups, the knowledge and skills to use modern technologies to benefit from ICT, to teach ICT specialties in higher education and vocational institutions, It was recommended that curricula and training programs be regularly updated and adapted to the requirements of the ICT field[8].

As for the main directions of the concept, he included the following:

- further strengthening of our state independence, ensuring and protecting the territorial integrity of the country;
- further development of democratic institutions in the political sphere, strengthening the role of the state and civil society institutions, improving the mechanisms to ensure the rule of law;
- Achieving sustainable economic development, primarily through the expansion of the non-oil sector, expanding the diversification of economic development, reducing the factor of natural resources in the gross domestic product and the formation of the state budget and ensuring the dominance of the non-oil factor;
- creation and development of strong motivational mechanisms to ensure the application of innovations in the economy;
- Ensuring the socio-economic development of all regions of Azerbaijan at the level of modern requirements using existing resources and geographical location;
- Improving the competitiveness of the Azerbaijani economy, achieving a worthy place of national products in world markets;
- Continuation of the policy pursued to minimize the level of poverty in the social sphere, ensuring reliable social protection of low-income families, the middle class to expand its scope and increase its role and importance in the life of society;
- Paying special attention to the development of education, health, humanitarian spheres in Azerbaijan, achieving a high level of development of the human factor, establishing mechanisms for effective application of knowledge and skills of the Azerbaijani people, ensuring the transition to a preventive development model;
- implementation of measures to increase the efforts of the Azerbaijani state to ensure peace, stability and security in the region and around the world.

Taking all this into account, in accordance with its purpose in the development of the concept, it would be expedient to take into account the following important factors:

- identification of the main directions and goals of the country's long-term socio-economic development, taking into account the challenges of the modern era;
- Clarification of its directions and stages in order to achieve the strategic goals of the proposed concept;
- identification of strategic forms and mechanisms of interaction between the state, private sector and society;
- selection of the main tasks and priorities, goal indicators of the social sphere, science and innovation, as well as fundamental structural changes in the economy in the long-term conceptual policy of the state;
- specification of the development boundaries of the country's economy, determination of the bases of long-term regional development directions.

The main features of the information society in Azerbaijan are the creation of a global information environment, the emergence of new forms of social and economic activity (distance education, e-commerce, tele-business, e-democracy, e-government, etc.), the creation of information and knowledge markets, information exchange systems development, full provision of the rights of citizens and organizations to receive, disseminate and use any information, etc. aiddir[9,10].

One of the main factors influencing the formation of the information society is the world wide web. People use the Internet as a phenomenon beyond the limits of time and space to solve specific problems in their daily activities or to meet their various needs (information, communication, entertainment, etc.). The unique feature of the Internet as an information and communication environment is that it has a significant impact on significantly increasing the efficiency of all areas of activity. Thus, information and communication are the fundamental basis of human activity. Therefore, all areas of activity - science, education, production, services, household, etc., gain new opportunities for development through the Internet.

In today's highly information-based society, an individual can receive complete and accurate information from any country via the Internet in a short period of time, regardless of geographical location. It is an environment that covers new areas and creates new values. The widespread use of Internet services and the acceleration of the process of building an information society is one of the strategic goals in Azerbaijan, as in other countries. As President Ilham Aliyev noted: "The development of information and communication technologies will define and ensure our successful future. The field of information and communication technologies is a field of knowledge, intelligence, intellect, as well as business.

The holding of the VII Internet Governance Forum 2012 jointly organized by the UN and the MCIT in Baku on November 6-9, 2012 is one of the most global events and a clear example of the importance of information technology for the modernization of the country's social infrastructure. Practical measures taken since that time to make the price and speed of Internet services more affordable for the population have created conditions for increasing the number of Internet users in our country and the wider geographical distribution of these services. The statistics in the table below confirm this[11,13].

Table2. Number of Internet users per 100 people

Years	2012	2013	2014	2015	2020
Number of Internet users per 100 people	70	73	75	77	89

As can be seen from the table, the number of Internet users per 100 people in our country is growing every year. This figure was 89 in 2020, compared to 70 in 2012.

It envisages increasing the efficiency and effectiveness of government agencies through the widespread use of ICT, activities aimed at facilitating and liberalizing relations between the population, businesses, as well as creating a new level of civil servant relations, ensuring transparency and full satisfaction of information needs. The e-government project is being successfully implemented.

The creation of the AzDataCom network, which envisages the construction of a network infrastructure covering all regions of the country for data transmission, the Regional Innovation Zone project, which envisages the creation of technoparks to promote innovative entrepreneurship, as well as a university to develop human resources. The main goal of the National Certification Services Center, established to build the Open Key infrastructure, and the Financial Services Development project, which aims to provide free access to banking and financial services in rural areas and small towns, is to expand IC in the country. In addition, it is aimed at improving the social life of the population.

As a result of the "National Strategy for the Development of the Information Society in the Republic of Azerbaijan for 2014-2020" implemented in Azerbaijan in the field of IC building, faster integration of our country into the global electronic space, e-government, knowledge-based economy, information security and important steps have been taken to address other issues. The latest technology in our country - the introduction of 4G, the enrichment of Azerbaijani-language Internet resources, Internet radio and Internet television programs, the distribution of electronic newspapers and magazines, the expansion of social networks and the conversion of the majority of the population to Internet users, the launch of the first artificial telecommunications satellite, The establishment of "ASAN service" centers, which ensure the implementation of social innovations using ICT, are successful results in the field of IC building[12].

The impact of growth on GDP in the application of ICT

In addition to economic impact, the ICT sector also has an important social impact. Thus, the application of ICT can help solve a number of problems in the field of poverty, health, education and the environment. The use of ICT achievements in various sectors as innovative solutions has a special social significance. For example, the achievements of ICT are used in different areas of the health system. Thus, the e-health system offers new and more efficient approaches to the provision and management of medical services, which, in turn, allows both increasing the number of patients using the services and improving the quality of services. In the education system, e-learning tools such as massive open online courses (MOOCs) increase the access of the general population to quality education at low prices. In addition, ICT can help protect the environment by reducing carbon emissions (CO₂) through smart networks.

States can use the opportunities of ICT in many areas. In this regard, various initiatives have been taken by a number of states to create new sources of income, improve the efficiency of services, security and social welfare of citizens. For example, the use of effective electronic

control mechanisms can reduce the shadow economy and tax evasion. Online services can increase the efficiency and speed of operations, and eliminating the human factor in simple operations can reduce corruption. The level of national security can be enhanced through activities such as improving transport safety and reducing crime through the establishment of an effective monitoring system. Initiatives in the field of ICT also increase social and financial inclusion.

Telecommunication infrastructure and technology, which are an important part of the ICT sector, are of particular importance for business. Thus, the telecommunications industry offers a platform for transactions through mobile devices, as well as electronic payments and other electronic transactions. At the same time, the telecommunications infrastructure and industry allow to increase economic performance through new business models. Given that the ICT industry is constantly updated and innovated, it can be noted that this sector has great potential to further increase its benefits.

Innovations in the ICT sector include the following three trends: the abundance of data, its ease of use and increased processing capabilities, according to the International Data Corporation (IDC). More than 6 trillion gigabytes (GB). The Internet of Things, large amounts of data and a wide range of social networks allow you to increase the abundance of information. Increasing the level of interaction with users, the introduction of innovative "form factors" and "consumer-oriented" IT system further facilitates the use of data. Advances in cloud computing and machine learning are increasing data processing capabilities.

The telecommunications sector consists of four main actors with different roles: service providers, consumers, operators and the state. As the telecommunications industry is an important part of the architecture of the ICT sector, innovations and trends in communication technologies also affect the dynamics and key players in this sector.

One of the key factors is support tools that expand the use of communication technologies (for example, increase the availability of products and services). Over the past decade, there has been a rapid increase in the use of the Internet, as well as access to the Internet via mobile devices. This trend is expected to continue in the future[5,6,14].

In the context of inter-company relations, the types of services that enhance the ability to connect to the Internet are increasingly accepted. Such value-added services include inter-machine communication, cloud services, enterprise mobility, unified communication platforms and other services. Digital innovations are constantly changing procurement styles and preferred services in the context of company-consumer relationships. Thus, multifunctional services have become widespread and have begun to replace traditional mobile services. For example, the growing interest in the use of IP-telephony (VoIP) has begun to reduce consumer demand for traditional information and SMS services and, consequently, revenues in this area.

These trends also have a direct impact on the participants in the telecommunications sector, and as a result of declining revenues, the fixed incomes of telecommunications operators are declining globally. As for fixed revenues, these revenues exceeded voice service revenues, and this trend is expected to continue. Since 2009, the level of fixed line use by global consumers has declined. On the other hand, revenues in the fixed broadband transmission network continued to rise, mainly due to the increase in fiber-optic communication (Figure 2). Fiber-optic communications have seen a steady increase of 20.1 percent over the past five years.² Despite a

weak growth rate (7.9 percent), cable communications grew in absolute terms by \$ 15 billion in 2011-2015, DSL Revenues from the service have declined by about 3.5% since 2011[1,13].

Current status of fixed broadband network in Azerbaijan

Fiber-optic communication is one of the most important elements of a fully developed broadband network. On the other hand, the creation of new infrastructure or the strengthening of existing networks is an activity that requires a significant amount of capital and requires serious regulation and incentives from government agencies.

As in most countries of the world, the use of fiber-optic network is growing rapidly in Azerbaijan. At the same time, the increase in the number of subscribers in the fixed broadband network is mainly observed in asymmetric digital subscriber line (X-DSL) technologies. Thus, while the increase in the number of X-DSL subscribers in 2012-2015 was 56 percent, the increase in the number of FTT-X subscribers during the same period was only 31 percent (Figure 8). The trend of faster use of X-DSL technology compared to fiber-optic communication technologies (FTT-X) is not observed in other benchmark countries compared.

At present, more than 50 percent of broadband services in the fixed network in Azerbaijan are provided by a small number of market participants. Liberalization of the broadband market can be one of the main impetus for strengthening communications in the country. In international practice, countries around the world are taking measures to effectively regulate the shares of participants, creating a competitive environment in the markets. Therefore, the trends observed in the telecommunications market of Azerbaijan should be adapted to this trend in the medium and long term. While the market share of market participants with a high share of fixed broadband services in the region decreased in 2010-2015, in Azerbaijan such participants increased their subscriber base from 40% in 2010 to 86% in 2020[2,14].

SWOT analysis on telecommunications and information technologies

Strengths

- non-residential areas for placement of telecommunication devices and equipment, telephone sewerage facilities for laying fiber-optic cables, power supply, etc. availability of basic infrastructure;
- Availability of fiber-optic cable infrastructure installed in Baku and other large cities by cable TV and other Internet providers;
- Availability of broadband services and modern corporate networks within the organization, provided with fiber-optic cable to the offices of government agencies, as well as large businesses;
- Convenience of geographical location for East-West international transit traffic.

Weaknesses

- High tariffs for private ICT providers for the use of public network resources by telecommunications operators;
- Organization of broadband internet services, mainly with old copper communication lines and low quality of service. The average internet speed of a user is about twice the world average;
- The fact that the software on the equipment used is privately owned by the manufacturer creates dependence on network security issues;

- availability of physically and mentally obsolete communication equipment;
- Inefficient use of frequency resources;
- Lack of sufficient ICT literacy.

Opportunities

- a large number of young people of all ages who may be potential users of telecommunications products;
- Proximity to major regional markets, including propensity to global markets;
- Existence of necessary normative-legal base in the field of ICT.

Dangers

- strong competition in access to foreign financial markets;
- Increasing challenges in network security and information protection in the context of modern technology.

The result

Despite the above-mentioned in the article, we consider the following proposals to be considered a priority:

1. Improving the level of knowledge and training of the population in the field of ICT in the regions, further expansion of information and communication services;
2. Eliminate the "digital gap" in the development of ICT infrastructure between rural and urban areas, provide access to affordable and high quality Internet services;
3. Increasing the percentage of e-government services in the future and creating access to e-services for 80-90 percent of the population;
4. Stimulating the development of small and medium-sized businesses using the advantages of e-services;
5. Increasing the share of infocommunications, information products and services in the Gross Domestic Product (GDP) using ICT, which is one of the main goals of the Strategic Roadmaps and the Development Concept "Azerbaijan 2020: Vision for the Future";
6. Ensuring effective exchange of information between people, their access to world information resources, meeting their social and personal needs for information products and services by creating a global information space;
7. Bringing the level of broadband Internet penetration to 90%, organizing the use of electronic services throughout the country;
8. Creating favorable conditions for the spread of Internet and mobile applications in health, trade and other services;
9. To increase the number of Internet users per 100 population from 78 to 90;
10. Continuation of reforms for the future development of the sector and expansion of integration into the global information space;
11. Organization of effective control over the results of ICT applied in the socio-economic spheres of the country.

REFERENCES

1. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya. 2 aprel 2014-cü il.
2. "Azərbaycanda Telekommunikasiya və Poçt". Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin saytı: Statistik məcmuə, 2016.
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin saytı: (www.president.az)
4. Rabitə və Yüksək Texnologiyalarının saytı: mincom.gov.az/layiheler/reqemli-televiziya-yayimi/
5. Əliyev.Ə.B. Xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı Dərs vəsaiti Bakı 2017
6. Rəhmanov. F.P. Sosial sfera və sosial siyasət Dərs vəsaiti Bakı 2021
7. Ахинов Г.А. Государственные социальные стандарты в системе межбюджетных отношений. М.: МАКС Пресс, 2008. - 225 с.
8. Васильев Д.В. Особенности развития сферы услуг в современных условиях // Межвуз.сб.науч.тр. «Вестник института экономики и управления СПбГУКиТ».Под ред. А.Д.Евменова. Вып. 1(26). – СПб.: Изд-во СПбГУКиТ, 2009.
9. Доклад о развитии человеческого потенциала в Азербайджане. М.: Весь мир, - 2013. - 208 с.
10. Курочкина А.Ю. Управление качеством в организациях сферы услуг. Учебное пособие. – М., 2009.
11. Молев М.Д. Эффективная сфера услуг в системе базовых факторов устойчивого развития региона. Монография. – М., 2009,
12. www.ictnews.az
13. www.stat.gov.az
14. www.e-gov.az

REFERENCES

9. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya. 2 aprel 2014-cü il.
10. "Azərbaycanda Telekommunikasiya və Poçt". Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin saytı: Statistik məcmuə, 2016.
11. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin saytı: (www.president.az)
12. Rabitə və Yüksək Texnologiyalarının saytı: mincom.gov.az/layiheler/reqemli-televiziya-yayimi/
13. Əliyev.Ə.B. Xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı Dərs vəsaiti Bakı 2017
14. Rəhmanov. F.P. Sosial sfera və sosial siyasət Dərs vəsaiti Bakı 2021
15. Ахинов Г.А. Государственные социальные стандарты в системе межбюджетных отношений. М.: МАКС Пресс, 2008. - 225 с.
16. Васильев Д.В. Особенности развития сферы услуг в современных условиях // Межвуз.сб.науч.тр. «Вестник института экономики и управления СПбГУКиТ».Под ред. А.Д.Евменова. Вып. 1(26). – СПб.: Изд-во СПбГУКиТ, 2009.
9. Доклад о развитии человеческого потенциала в Азербайджане. М.: Весь мир, - 2013. - 208 с.
10. Курочкина А.Ю. Управление качеством в организациях сферы услуг. Учебное пособие. – М., 2009.
11. Молев М.Д. Эффективная сфера услуг в системе базовых факторов устойчивого развития региона. Монография. – М., 2009,
12. www.ictnews.az
13. www.stat.gov.az
14. www.e-gov.az

UOT: 336.1;336.22

CORONAVIRUS CRISES AND EXPANSIONARY FINANCIAL POLICY IN THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

AYKHAN ABDULLAYEV

Baku Engineering University

Economy and Management

aabdullayev@std.beu.edu.az

BAKU, AZERBAIJAN

KEY WORDS: Coronavirus crises, Expansionary Financial Policy, Fiscal Policy, Research and Development expenses in Azerbaijan, Singapore Bank Policy, Post-Pandemic Fiscal Policy.

ABSTRACT

The world was hit by Coronavirus infection and all countries were highly affected by economic blockade. Azerbaijan also confronted with coronavirus pandemic while struggling to get out of financial crises which happened with the falling price of crude oil. While economy of Azerbaijan were trying to tackle with the clutter of the consecutive devaluations, this epidemic exacerbated the country's economic and moral depression. However, not only developing countries but also developed countries such as USA, Germany, France, Italy, Japan, China were highly affected by infection. Through the observation of these countries in the past and recent activities, we can decide bestempirical and eligible strategy for Azerbaijan's economy. Only unique way to stimulate people and to trigger economy is implementation of expansionary financial policy in the country. This research paper entails details about current situation of Azerbaijan financial policy and effects of Covid-19 outbreak in economy.

КОРОНАВИРУСНЫЙ КРИЗИС И РАСШИРЕННАЯ ФИНАНСОВАЯ ПОЛИТИКА В ЭКОНОМИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

КЛЮЧОВИ СЛОВА: Кризисы Коронавируса, Экспансионистская Финансовая Политика, Фискальная Политика, Расходы На Исследования И Разработки В Азербайджане, Политика Сингапурского Банка, Постпандемическая Фискальная Политика.

АННОТАЦИЯ

Мир был поражен коронавирусной инфекцией, и все страны сильно пострадали от экономической блокады. Азербайджан также столкнулся с пандемией коронавируса, пытаясь выйти из финансового кризиса, который произошел из-за падения цен на сырую нефть. В то время как экономика Азербайджана пыталась справиться с беспорядком последовательных девальваций, эта эпидемия усугубила экономическую и моральную депрессию в стране. Однако не только развивающиеся страны, но и развитые страны, такие как США, Германия, Франция, Италия, Япония, Китай, сильно пострадали от инфекции. Наблюдая за этими странами в прошлом и за недавнюю деятельность, мы можем выбрать лучшую эмпирическую и приемлемую стратегию для экономики Азербайджана. Единственным уникальным способом стимулировать людей и стимулировать экономику является реализация экспансионистской финансовой политики в стране. Это исследование содержит подробную информацию о текущей ситуации с финансовой политикой Азербайджана и последствиях вспышки Covid-19 в экономике.

KORONAVIRUS BÖHRANLARI VƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA GENİŞLƏNDİRİCİ MALİYYƏ SİYASƏTİ

AÇAR SÖZLƏR: Koronavirus böhranları, Genişləndirici Maliyyə Siyasəti, Fiskal Siyasət, Azərbaycanda Tədqiqat və İnkişaf Xərcləri, Sinqapur Bank Siyasəti, Pandemiyadan Sonra Fiskal Siyasət.

XÜLASƏ

Dünya Koronavirus infeksiyasına məruz qaldı və bütün ölkələr iqtisadi blokadadan çox təsirləndi. Xam neftin qiymətinin düşməsi ilə baş verən maliyyə böhranından çıxmaq üçün mübarizə aparan Azərbaycan da koronavirus pandemiyası ilə üzləşib. Azərbaycan iqtisadiyyatı ardıcıl devalvasiyaların dağınıqlığı ilə mübarizə aparmağa çalışarkən, bu epidemiyə ölkənin iqtisadi və mənəvi depressiyasını daha da gücləndirdi. Bununla belə, təkə inkişaf

etməkdə olan ölkələr deyil, ABŞ, Almaniya, Fransa, İtaliya, Yaponiya, Çin kimi inkişaf etmiş ölkələr də infeksiyadan çox təsirlənib. Bu ölkələrin keçmiş və son fəaliyyətlərini müşahidə etməklə biz Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün özünü doğrultmuş və uyğun strategiyarı müəyyən edə bilərik. İnsanları stimullaşdırmağın və iqtisadiyyatı aktivləşdirməyin yeganə unikal yolu ölkədə genişlənən maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsidir. Bu tədqiqat işində Azərbaycanın maliyyə siyasətinin mövcud vəziyyəti və Covid-19 epidemiyasının iqtisadiyyata təsirləri haqqında ətraflı məlumat verilir.

AÇAR SÖZLƏR: Koronavirus böhranları, Genişləndirici Maliyyə Siyasəti, Fiskal Siyasət, Azərbaycanda Tədqiqat və İnkişaf Xərcləri, Sinqapur Bank Siyasəti, Pandemiyadan Sonra Fiskal Siyasət.

INTRODUCTION

1. There are two main types of fiscal policy: expansionary and contractionary. Expansionary fiscal policy, designed to stimulate the economy, is most often used during a recession, times of high unemployment or other low periods of the business cycle. It entails the government spending more money, lowering taxes or both. The goal is to put more money in the hands of consumers so they spend more and stimulate the economy. Contractionary fiscal policy is used to slow economic growth, such as when inflation is growing too rapidly. The opposite of expansionary fiscal policy, contractionary fiscal policy raises taxes and cuts spending. Here are two basic causes of fiscal expansion. The first is increased government spending directly into the economy. For instance, if the government begins an expensive new highway project, direct fiscal expansion occurs when money is spent to buy the necessary equipment and hire workers. The second cause of fiscal expansion is decreasing taxes. When taxes decrease, people are able to keep and spend more of their money. The increased spending by consumers leads to indirect fiscal expansion.

2. Needless to say, Azerbaijan has not cured its wounds since consecutive devaluations in 2015. It has several reasons derived from inappropriate statistical information, acquiring wrong fiscal policy, global financial crises, plunge in crude oil prices and currently most catastrophic one – Covid-19 infection.

3. Analyzing of financial strategies of developed countries and feasibility of implementation of empirical strategical financial policy of developed countries.

4. **Financial situation in Azerbaijan.** Let's contemplate more case-based facts about our fiscal policy. The 2008 financial crisis is the worst economic disaster since the Great Depression of 1929. Azerbaijan has not been as seriously affected by the world economic crisis as have many other countries, but it has not been entirely immune both because of declines in the price of oil, Azerbaijan's major export earner, and of problems with liquidity in the country's banking system. The question arises here: How 2008 crisis is overshadowed? Expansion fiscal policy. One reason or concern is that during 2007, the country's commercial banks trebled their foreign debts to 2.5 billion US dollars, with most of these in short-term loans (CESD 2009). Because of that arrangement, approximately half of these debts had to be repaid just as the financial crisis hit in 2008, thus putting particular stress on the country's banks. In response, the Central Bank reduced the refinancing rate from 15 percent to three percent in five steps and lifted the five percent reserve requirement on the foreign liabilities of banks. In addition, it cut reserve requirements on domestic liabilities in half from 12 percent to six percent. These changes generated an additional 438 million US dollars for the system.

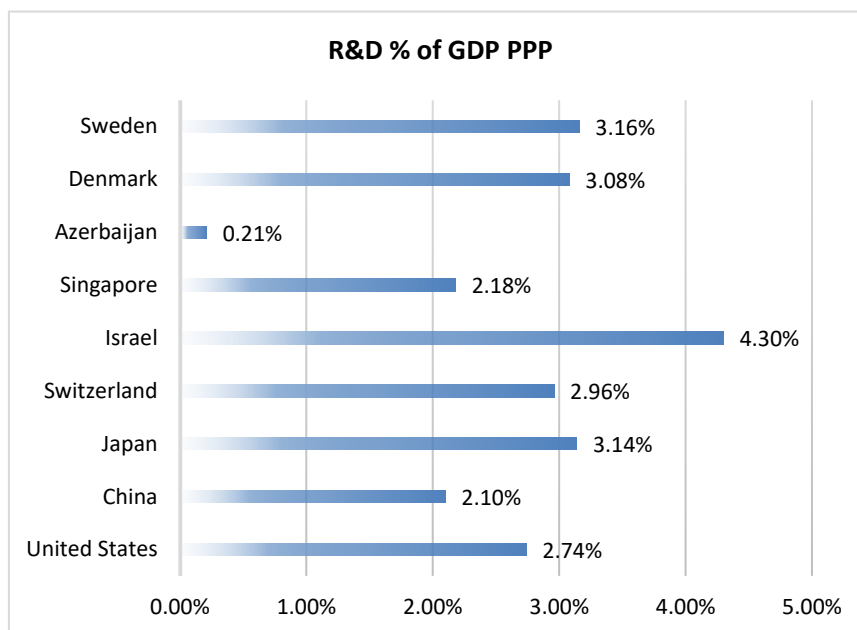
RESEARCH METHOD AND RESEARCH

What happened during the 2014 regional crisis in Russia?

5. Take into consideration devaluation encompassing the country at the same time. Hardly anyone could expect a 33,4% devaluation of the Azerbaijani Manat by the Central Bank in one night. Officials explain that decision with the low oil prices and the “current global economic crisis”. However, energy market situation is not the only reason of current crisis in the country, and one the factors, affecting negatively, is crisis in Russian economy, Azerbaijan’s biggest import partner, where up to 3 million Azerbaijanis are living. According to official data GDP growth rate in 2014 was 2,8%. Now, the scale of official foreign exchange reserves of CBAR is \$11,004 billion (2009). However, Azerbaijan undertake restricted fiscal policy. Fall in budget, decreasing the amount of credit, reserve requirements and plunge in discount rate of Central Bank deepened the inflation. Here this issue derives from wrong financial data of statistics committee.

6. For example, statistics state that unemployment rate is 5% which is belonging to highly developed countries. It means there are enough workplaces but suffering from workforce. It doesn’t sound real for the country confronting crises 3 years sequentially. Okun's law pertains to the relationship between the U.S. economy's unemployment rate and its gross national product (GNP). It states that when unemployment falls by 1%, GNP rises by 3%. According to Okun’s law we had decline near 4 percent in GDP but it reflected increase in employment. Here we can observe serious statistic information problems with vital importance to our economy. Even when we reach the peak level of unemployment 45%-50%, it was demonstrated as 4-5%. Same statistics also expose some fraud data in agriculture, military, industry. All distracting facts trigger wrong fiscal policy like contradictory while the implementation of expansion policy is more crucial.

7. Another important factor is Research and Development expenditure of the country. By increasing it government can take advantage of efficiency in non-oil sector. If we consider R&D expenditure part in overall Gross Domestic Product, we can see all developed countries’ efforts entails more spending on R&D. The chart below indicates visual statistics.

8. How we can cope with these problems?

Undertake Expansionary fiscal policy

Definite statistic informational base must be first movement.

Secondly, Bank Sector in Azerbaijan can be supposed in miserable condition. Ex-president Haydar Aliyev had speech "The strongest strike hit to our economics was Bank Sector. What we offer? We suggest to apply Singapur bank policy and take serious action for implementation of it. This policy is more applicable for our country. Similar development potential, mentality, dimensions are characteric for both countries. This small sized country bank actives excess 850 billion and equal to 250% of GDP. I offer Reconstruction of Central Bank retaining below factors:

- Increasing legislative rights of central bank
- Modifying the methods in management of banks
- Higher independence and accounted directly to Parliament
- Implementation of self-governance and dependant only from Finance Ministry
- Investing new projects
- Invitation of top 100 banks (Singapore method)
- Permitting to invest entity to non-oil industry, academical research
- Offshore banking
- Other resources, such as Islamic finance, could make a valuable contribution, the experts say. Islamic banks currently appear more resilient to the global crisis than do conventional banks since they are not engaged in interest-based operations

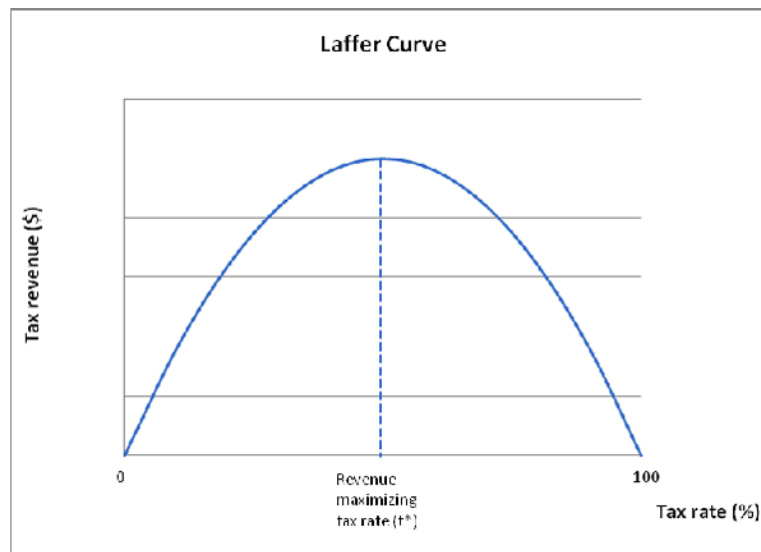
After inflation Turkey lost 150-200%, Iran 200-300% Russia 20% currency value. It notifies to apply expansionary fiscal policy for our economy in order to compete.

Thirdly, we need to increase foreign debts to hold alive the economy. Increasing money in economic cycle lead to more salary for workers which means higher demand will reflect more production. With the help of chain effect, we will regulate the existing inflation.

Let's consider the feasibility of expansionary policy. Foreign Exchange Reserves in Azerbaijan is 5939.40 USD Million (2019 trading economics), Money Supply M0 in Azerbaijan increased to 8576.80 AZN Million. However, we have sufficient amount of currency reserves. They must be transferred to local bank and must be oriented to investments for entrepreneurship, start-ups, invitation of technological expert, production of advanced technology. All developed countries foreign debts is greater than GDP several times. The same tactic or strategy will lead us for flourishing in the economy.

- Decreasing Central Bank reserve requirement
- Diminishing interest rates (real rates much more higher considering inflation)
- Reduce the discount rate of Central Bank (capital investments decrease day by day)
- Cutting down taxes and implementation of supply side economy (Supply-side economists advocate reducing tax rates in order to encourage people to work more or more individuals to work and providing investment tax credits to stimulate capital formation.)

Decreasing tax will result increase in overall amount of tax.

It will foster tax amount and deterrence from corruption.

Let's move on our custom taxes. Now days, we don't have restrictions over the import in technological equipment but we legislate value added tax on local production.

Then we have 18% difference which discourage local production.

We have huge amount of money flows to military. However, we don't have sufficient assets about military education or highly advanced equipment production in our own.

All we need:

- Increase tax on import for luxury goods
- Tax reduction for exporting technological equipment
- Declining tax on export

Furthermore, our expenses for research and development are 0.2% of GDP. However, the notion of highly developed countries supports 4-5% expenses to R&D. But what if we ensure money flow to start ups, education, innovation from oil funds, central bank reserves, foreign reserve?

Coronavirus outbreak

9. Recently, the world economy was hit by new type of virus belonged to Corona virus family. Coronavirus infection can be considered one of the devastating outbreaks in history of mankind. Exceeding two mln cases and spreading over 210 countries in just four monthes are the indicators of biggest economic fallout since Great Depression. Even IMF chief says "It is way worse than the global financial crisis" of 2008-09. Majority of developed countries embrace the policy of "Spending Now and Spending Big". In the US, Congress this week passed the "Families First Coronavirus Response Act" with provisions for sick leave, free testing and an expansion of unemployment benefits, and is now discussing further measures amounting to USD 1tn to support households and firms. The UK announced a GBP 330bn package of loan guarantees for businesses. France is mobilizing EUR 300bn in loan guarantees and further support, in particular deferred taxes and payroll charges, amounting to EUR 45bn. And the

European Commission has declared that the rules for cohesion spending will be applied “with maximum flexibility, thus enabling Member States to use the funds to finance crisis-related action”. Implementation of expansionary fiscal policy mainly fall into two group: direct expenditure and tax relief. For instance, China was the epicentre of the pandemic, but it managed as well as possible taking into consideration same situation of others. Country’s authorities pursue more expansionary financial policy, even if such measures are not aimed to overcome the negative effects of supply-side shocks.

10. It seems the most of countries plan to use its reserves to stimulate economy and to take care of its people. This new danger also increases the importance of expansionary financial policy in Azerbaijan. After this outbreak ends, stagflation in economy is inevitably. However, using the strategy of developed countries guarantee stimulation of economy in short period of time.

OUTCOME

Increasing legislative rights of central bank

- Modifying the methods in management of banks
- Higher independence and accounted directly to Parliament
- Implementation of self-governance and dependant only from Finance Ministry
- Investing new projects
- Invitation of top 100 banks (Singapore method)
- Permitting to invest entity to non-oil industry, academical research
- Offshore banking
- Other resources, such as Islamic finance, could make a valuable contribution, the experts say. Islamic banks currently appear more resilient to the global crisis than do conventional banks since they are not engaged in interest-based operations
- Decreasing Central Bank reserve requirement
- Diminishing interest rates (real rates much more higher considering inflation)
- Reduce the discount rate of Central Bank (capital investments decrease day by day)
- Cutting down taxes and implementation of supply side economy (Supply-side economists advocate reducing tax rates in order to encourage people to work more or more individuals to work and providing investment tax credits to stimulate capital formation.)
- Increase tax on import for luxury goods
- Tax reduction for exporting technological equipment
- Declining tax on export
- Increase R&D expenditure

If the government implement expansionary fiscal policy, it will create mild effect over people’s mood and economic condition. After sequential crises and pandemic people needs incentives and it must be organized by governmental activities. Increasing the money in

circulation through government spending and tax can be most effective in compared to money emission of Central Bank. These activities boost individuals' morality which will ultimate high Gross Domestic Product growth rate via multiplier effect in economy.

REFERENCES

1. (<https://www.cepweb.org/fiscal-policy-responses-to-the-coronavirus-outbreak/>). Council on Economic Policies, **(Jurnal məqaləsi)**
2. <https://www.businessnewsdaily.com/3484-fiscal-policy>.
3. <https://www.coursehero.com/file/33590459/2008-Financial-Crisisdocx/>
4. http://biweekly.ada.edu.az/vol_2_no_11/The_impact_of_the_global_economic_crisis_on_Azerbaijan_banking_system.htm?print=1
5. <https://www.busiweek.com/chinas-economic-fight-against-the-coronavirus/>
6. <https://www.cnn.com/2020/02/17/coronavirus-singapore-budget-2020-to-support-economy-amid-outbreak.html>
7. <https://www.cepweb.org/fiscal-policy-responses-to-the-coronavirus-outbreak/>

1. LITERATURE REVIEW

- a) **Article:** <http://cesd.az/new/?p=9470> Copyright 2020 Center for Economic and Social Development (CESD) · RSS Feed. The Structure Theme by Organic Themes · WordPress Hosting
- b) **Book:** Professor Saleh Məmmədov və Mirdamət Sadıqov, Maliyyə kitabı, Bakı 2010.
- c) **Research Paper:** Congressional Research Service, Fiscal Policy: Economic Effects <https://fas.org/sgp/crs/misc/R45723.pdf>
- d) **Report Paper:** Singapore: Selected Issues; IMF Country Report 08/281; July 1, 2008 <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2008/cr08281.pdf>

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

1. "The Baku Engineering University Economics and Administration" accepts original unpublished articles and reviews in the research field of the author.
2. Articles are accepted in English.
3. File format should be compatible with **Microsoft Word** and must be sent to the electronic mail (**journal@beu.edu.az**) of the Journal. The submitted article should follow the following format:
 - Article title, author's name and surname
 - The name of workplace
 - Mail address
 - Abstract and key words
4. The title of the article should be in each of the three languages of the abstract and should be centred on the page and in bold capitals before each summary.
5. **The abstract** should be written in **9 point** type size, between **100** and **150** words. The abstract should be written in the language of the text and in two more languages given above. The abstracts of the article written in each of the three languages should correspond to one another. The keywords should be written in two more languages besides the language of the article and should be at least three words.
6. **UDC** and **PACS** index should be used in the article.
7. The article must consist of the followings:
 - Introduction
 - Research method and research
 - Discussion of research method and its results
 - In case the reference is in Russian it must be given in the Latin alphabet with the original language shown in brackets.
8. **Figures, pictures, graphics and tables** must be of publishing quality and inside the text. Figures, pictures and graphics should be captioned underneath, tables should be captioned above.
9. **References** should be given in square brackets in the text and listed according to the order inside the text at the end of the article. In order to cite the same reference twice or more, the appropriate pages should be given while keeping the numerical order. For example: [7, p.15].

Information about each of the given references should be full, clear and accurate. The bibliographic description of the reference should be cited according to its type (monograph, textbook, scientific research paper and etc.) While citing to scientific research articles, materials of symposiums, conferences and other popular scientific events, the name of the article, lecture or paper should be given.

Samples:

 - a) **Article:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjajev N.M.. *Spatial and electronic structure of monomerrik and dimeric conapeetes of carnosine üith zinc*, Journal of structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
 - b) **Book:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, p.386-398, 2002
 - c) **Conference paper:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ.. Appligation of Information – Commu-nication Technologies in Science and education. II International Conference."Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391
References should be in 9-point type size.
10. The margins sizes of the page: - Top 2.8 cm. bottom 2.8 cm. left 2.5 cm, right 2.5 cm. The article main text should be written in Palatino Linotype 11 point type size single-spaced. Paragraph spacing should be 6 point.
11. The maximum number of pages for an article should not exceed 15 pages
12. The decision to publish a given article is made through the following procedures:
 - The article is sent to at least to experts.
 - The article is sent back to the author to make amendments upon the recommendations of referees.
 - After author makes amendments upon the recommendations of referees the article can be sent for the publication by the Editorial Board of the journal.

YAZI VƏ NƏŞR QAYDALARI

1. "Journal of Baku Engineering University-İqtisadiyyat və İdarəetmə"- əvvəllər nəşr olunmamış orijinal əsərləri və müəllifin tədqiqat sahəsi üzrə yazılmış icmal məqalələri qəbul edir.
 2. Məqalələr İngilis dilində qəbul edilir.
 3. Yazılar **Microsoft Word** yazı proqramında, (**journal@beu.edu.az**) ünvanına göndərməlidir. Göndərilən məqalələrdə aşağıdakılara nəzərə alınmalıdır:
 - Məqalənin başlığı, müəllifin adı, soyadı,
 - İş yeri,
 - Elektron ünvanı,
 - Xülasə və açar sözlər.
 4. **Məqalədə başlıq hər xülasədən əvvəl** ortada, qara və böyük hərflə xülasələrin yazıldığı hər üç dildə olmalıdır.
 5. **Xülasə** 100-150 söz aralığında olmaqla, 9 punto yazı tipi böyüklüyündə, məqalənin yazıldığı dildə və bundan əlavə yuxarıda göstərilən iki dildə olmalıdır. Məqalənin hər üç dildə yazılmış xülasəsi bir-birinin eyni olmalıdır. Açar sözlər uyğun xülasələrin sonunda onun yazıldığı dildə verilməklə ən azı üç sözdən ibarət olmalıdır.
 6. Məqalədə UOT və PACS kodları göstərməlidir.
 7. Məqalə aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:
 - Giriş,
 - Tədqiqat metodu
 - Tədqiqat işinin müzakirəsi və onun nəticələri,
 - İstinad ədəbiyyatı rus dilində olduğu halda orijinal dili mötəzə içərisində göstərməklə yalnız Latın əlifbası ilə verilməlidir.
 8. **Şəkil, rəsm, grafik** və **cədvəllər** çapda düzgün, aydın çıxacaq vəziyyətdə və mətn içərisində olmalıdır. Şəkil, rəsm və grafiklərin yazıları onların altında yazılmalıdır. Cədvəllərdə başlıq cədvəlün üstündə yazılmalıdır.
 9. **Mənbələr** mətn içərisində kvadrat mötərizə daxilində göstərməklə məqalənin sonunda mətn daxilindəki sıra ilə düzəlməlidir. Eyni mənbəyə iki və daha çox istinad edildikdə əvvəlki sıra sayı saxlanmaqla müvafiq səhifələr göstərməlidir. Məsələn: [7,səh.15].

Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans, və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərməlidir.
- Nümunələr:**
- a) **Məqalə:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjayev N.M.. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric complexes of carnosine with zinc*, Journal of structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
 - b) **Kitab:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, 2002
 - c) **Konfrans:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ.. Appligation of Information-Communication Technologies in Science and education. II International Conference. "Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391
- Mənbələr 9 punto yazı tipi böyüklüyündə olmalıdır.
10. **Səhifə ölçüləri:** üstədən 2.8 sm, altdan 2.8 sm, soldan 2.5 sm və sağdan 2.5 sm olmalıdır. Mətn 11 punto yazı tipi böyüklüyündə, **Palatino Linotype** yazı tipi ilə və tək simvol aralığında yazılmalıdır. Paraqraflar arasında 6 punto yazı tipi aralığında məsafə olmalıdır.
 11. Orijinal tədqiqat əsərlərinin tam mətni bir qayda olaraq 15 səhifədən artıq olmamalıdır.
 12. Məqalənin nəşrə təqdimi aşağıdakı qaydada aparılır:
 - Hər məqalə ən azı iki ekspertə göndərilir.
 - Ekspertlərin tövsiyələrini nəzərə almaq üçün məqalə müəllifə göndərilir.
 - Məqalə, ekspertlərin tənqidi qeydləri müəllif tərəfindən nəzərə alındıqdan sonra Jurnalın Redaksiya Heyəti tərəfindən çapa təqdim oluna bilər.

YAZIM KURALLARI

1. "Journal of Baku Engineering University- Ekonomi ve Yönetim" öncelikle yayımlanmamış orijinal çalışmalarını ve yazarın kendi araştırma alanında yazılmış derleme makaleleri kabul etmektedir.
 2. Makaleler İngilizce kabul edilir.
 3. Makaleler Microsoft Word yazı programında, (**journal@beu.edu.az**) adresine gönderilmelidir. Gönderilen makalelerde şunlar dikkate alınmalıdır:
 - Makalenin başlığı, yazarın adı, soyadı,
 - İş yeri,
 - E-posta adresi,
 - Özet ve anahtar kelimeler.
 4. **Özet** 100-150 kelime arasında olup 9 font büyüklüğünde, makalenin yazıldığı dilde ve yukarıda belirtilen iki dilde olmalıdır. Makalenin her üç dilde yazılmış özeti birbirinin aynı olmalıdır. Anahtar kelimeler uygun özeti sonunda onun yazıldığı dilde verilmekle en az üç sözcükten oluşmalıdır.
 5. Makalede UOT ve PACS tipli kodlar gösterilmelidir.
 6. Makale şunlardan oluşmalıdır:
 - Giriş,
 - Araştırma yöntemi
 - Araştırma
 - Tartışma ve sonuçlar,
 - İstinat Edebiyatı Rusça olduğu halde orijinal dili parantez içerisinde göstermekle yalnız Latin alfabesi ile verilmelidir.
 7. **Şekil, Resim, Grafik ve Tablolar** baskıda düzgün çıkacak nitelikte ve metin içerisinde olmalıdır. Şekil, Resim ve grafiklerin yazıları onların alt kısmında yer almalıdır. Tablolarda ise başlık, tablonun üst kısmında bulunmalıdır.
 8. **Kullanılan kaynaklar**, metin dâhilinde köşeli parantez içerisinde numaralandırılmalı, aynı sırayla metin sonunda gösterilmelidir. Aynı kaynaklara tekrar başvurulduğunda sıra muhafaza edilmelidir. Örneğin: [7, sch.15]. Referans verilen her bir kaynağın künyesi tam ve kesin olmalıdır. Referans gösterilen kaynağın türü de eserin türüne (monografi, derslik, ilmi makale vs.) uygun olarak verilmelidir. İlmî makalelere, sempozyum, ve konferanslara müracaat ederken makalenin, bildirisinin veya bildiri özetlerinin adı da gösterilmelidir.
- Örnekler:**
- a) **Makale:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjajev N.M.. *Spatial and Electronic Structure of Monomeric and Dimeric Conapeetes of Carnosine Üith Zinc*, Journal of Structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
 - b) **Kıtap:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, p.386-398, 2002
 - c) **Kongre:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ. Appligation of Information-Communication Technologies in Science and education. II International Conference. "*Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions*", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391
- Kaynakların büyüklüğü 9 punto olmalıdır.
9. **Sayfa ölçüleri**; üst: 2.8 cm, alt: 2.8 cm, sol: 2.5 cm, sağ: 2.5 cm şeklinde olmalıdır. Metin 11 punto büyüklükte **Palatino Linotype** fontu ile ve tek aralıkta yazılmalıdır. Paragraflar arasında 6 puntoluk yazı mesafesinde olmalıdır.
 10. Orijinal araştırma eserlerinin tam metni 15 sayfadan fazla olmamalıdır.
 11. Makaleler dergi editör kurulunun kararı ile yayımlanır. Editörler makaleyi düzeltme için yazara geri gönderilebilir.
 12. Makalenin yayına sunuşu aşağıdaki şekilde yapılır:
 - Her makale en az iki uzmana gönderilir.
 - Uzmanların tavsiyelerini dikkate almak için makale yazara gönderilir.
 - Makale, uzmanların eleştirel notları yazar tarafından dikkate alındıktan sonra Derginin Yayın Kurulu tarafından yayına sunulabilir.
 13. Azerbaycan dışından gönderilen ve yayımlanacak olan makaleler için, (derginin kendilerine gönderilmesi zamani posta karşılığı) 30 ABD Doları veya karşılığı TL, T.C. Ziraat Bankası/Üsküdar-İstanbul 0403 0050 5917 No'lu hesaba yatırılmalı ve makbuzu üniversitemize fakslenmelidir.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. «Journal of Baku Engineering University» - Экономика и управление публикует оригинальные, научные статьи из области исследования автора и ранее не опубликованные.
2. Статьи принимаются на английском языке.
3. Рукописи должны быть набраны согласно программы **Microsoft Word** и отправлены на электронный адрес (journal@beu.edu.az). Отправляемые статьи должны учитывать следующие правила:
 - Название статьи, имя и фамилия авторов
 - Место работы
 - Электронный адрес
 - Аннотация и ключевые слова
4. **Заглавие статьи** пишется для каждой аннотации заглавными буквами, жирными буквами и располагается по центру. Заглавие и аннотации должны быть представлены на трех языках.
5. **Аннотация**, написанная на языке представленной статьи, должна содержать 100-150 слов, набранных шрифтом 9 punto. Кроме того, представляются аннотации на двух других выше указанных языках, перевод которых соответствует содержанию оригинала. Ключевые слова должны быть представлены после каждой аннотации на его языке и содержать не менее 3-х слов.
6. В статье должны быть указаны коды UOT и PACS.
7. Представленные статьи должны содержать:
 - Введение
 - Метод исследования
 - Обсуждение результатов исследования и выводов.
 - Если ссылаются на работу на русском языке, тогда оригинальный язык указывается в скобках, а ссылка дается только на латинском алфавите.
8. **Рисунки, картинки, графики и таблицы** должны быть четко выполнены и размещены внутри статьи. Подписи к рисункам размещаются под рисунком, картинкой или графиком. Название таблицы пишется над таблицей.
9. **Ссылки** на источники даются в тексте цифрой в квадратных скобках и располагаются в конце статьи в порядке цитирования в тексте. Если на один и тот же источник ссылаются два и более раз, необходимо указать соответствующую страницу, сохраняя порядковый номер цитирования. Например: [7, стр.15]. Библиографическое описание ссылаемой литературы должно быть проведено с учетом типа источника (монография, учебник, научная статья и др.). При ссылке на научную статью, материалы симпозиума, конференции или других значимых научных мероприятий должны быть указаны название статьи, доклада или тезиса.

Например:

- a) **Статья:** Demukhamedova S.D., Aliyeva I.N., Godjajev N.M. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric complexes of carnosine with zinc*, Journal of Structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
- b) **Книга:** Christie on Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, 2002
- c) **Конференция:** Sadychov F.S, Fydin C, Ahmedov A.I. Application of Information-Communication Nechnologies in Science and education. II International Conference. "*Higher Twist Effects In Photon-Proton Collision*", Baki,01-03 Noyabr, 2007, ss.384-391

Список цитированной литературы набирается шрифтом 9 punto.

10. **Размеры страницы:** сверху 2.8 см, снизу 2.8 см, слева 2.5 и справа 2.5. Текст печатается шрифтом **Palatino Linotype**, размер шрифта 11 punto, интервал-одинарный. Параграфы должны быть разделены расстоянием, соответствующим интервалу 6 punto.
11. Полный объем оригинальной статьи, как правило, не должен превышать 15 страниц.
12. Представление статьи к печати производится в ниже указанном порядке:
 - Каждая статья посылается не менее двум экспертам.
 - Статья посылается автору для учета замечаний экспертов.
 - Статья, после того, как автор учел замечания экспертов, редакционной коллегией журнала может быть рекомендована к печати.